

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

**II. KÖRFEZ SAVAŞINDAN SONRA IRAK EKONOMİSİ VE IRAK
PETROLLERİNİN IRAK EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE
GELECEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

CHATEN MAHDİ

2009

İSTANBUL

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

**II. KÖRFEZ SAVAŞINDAN SONRA IRAK EKONOMİSİ VE IRAK
PETROLLERİNİN IRAK EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE
GELECEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

CHATEN MAHDİ

301100720070001

DANIŞMAN

YARD. DOÇ. DR. KAMİL USLU

2009

İSTANBUL

ÖZET

II. KÖRFEZ SAVAŞINDAN SONRA IRAK EKONOMİSİ VE IRAK PETROLLERİNİN IRAK EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE GELECEĞİ

Irak gibi petrol rezervi bakımından zengin olan ülkelerin güvenliği ve istikrarı, uluslararası petrol piyasası açısından önem arz etmektedir. Dünyanın %10 rezervi gibi büyük bir miktara sahip olan Irak; dünya ekonomisi, endüstrisi ve kalkınması açılarından çok önemli bir pozisyona sahiptir. 2003 yılında, Amerika ve müttefikleri bir takım gerekçelerle Irak'ı işgal etmişlerdir. Bu işgalin en büyük nedeni ise, Irak'ın petrol kaynaklarının Batı orijinli şirketlerce değerlendirilmesi hedefidir şeklinde özetlenebilir. Bu müdahale sonucunda, Irak ve bölgesi, istikrarsızlık ve terör tehlikesi bakımından kritik dönemlerden geçmiştir. Bu çalışmada, İkinci Körfez Savaşından sonraki Irak ekonomisinin durumu, Saddam rejimi öncesi ve sonrası şeklinde ele alınmakla beraber, petrolün Irak ekonomisi içindeki yeri ve geleceği de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Irak petrollerinin geleceği; OPEC, ABD ve Müttefikleri, Körfez bölgesinin güvenliği ve Irak Devletinin iç istikrarı açılarından ele alınmaya çalışılmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Petrol, Sykes-Picot, OPEC, Bağdat Paktı

ABSTRACT

IRAQ'S ECONOMY AFTER THE GULF WAR II AND THE PLACE AND FUTURE OF THE IRAQI OIL IN IRAQ'S ECONOMY

The security and stability of the countries like Iraq which are rich in oil reserves, are very important from the point of international oil market. Iraq that has almost 10% of world's oil reserves, has an important position in terms of the world economy, industry and the development. The U.S. and her allies occupied Iraq in the year of 2003, with the set of justifications. It can be summed up such that the main reason of this occupancy is the aim of assessing the Iraq's oil sources by West-origin companies. As a result of this intervention, Iraq and the region have gotten through a crucial period with the instability and terror risk. In this work, the circumstances of the Iraq's economy after The Second Gulf War, has been discussed in the form of before&after Saddam regime. But it is also attempted to evaluate the place and future of the oil in Iraq's economy. The future of Iraqi oil is attempted to evaluate and discuss from the point of the security of Gulf region, U.S. and her allies and the internal stability of Iraqi Government.

Keywords: Iraq, Oil, Sykes-Picot, OPEC, Baghdad Pact

ÖNSÖZ

Son zamanlarda petrolünün artan önemiyle beraber, ülkeler açısından da hayati önemi artmıştır. Ülkelerin kalkınması ve gelişmesi, petrol ve petrol türevlerine bağlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Böylece, petrol rezervi bakımından zengin olan ülkelerin güvenliği ve istikrarı, uluslararası petrol piyasası açısından önem arz etmektedir. Böyle bir ortamda, dünyanın %10 rezervine sahip Irak gibi bir ülkelerde, dünya ekonomisi ve kalkınması için önemli yere sahiptir. 2003 yılında, Amerika ve müttefikleri bir takım gerekçeyle Irak'ı işgal etmişlerdir. Bu işgalin en büyük nedeni ise, Irak'ın petrol kaynaklarının Batı orijinli şirketlerce değerlendirmesi hedefidir şeklinde özetlenebilir. Bu müdahale sonucunda, Irak ve bölge istikrarsızlık ve terör tehlikesi bakımından kritik dönemlerden geçmiştir. Çalışmamız ise, 2003 yılı öncesi ve sonrası, Irak'ın ekonomik yapısının yanı sıra, Irak petrolünün önemini ve geleceğini ele almak ve değerlendirmek şeklindedir. Bu çalışmayı sonuçlandırmamda görüşleri ile katkıda bulunan değerli hocam Yard. Doç. Dr. Kamil Uslu'ya ve bana maddi ve manevi destekte bulunan Anne ve Babama çok teşekkür eder, çalışmanın tüm ilgililere yararlı olmasını dilerim.

İstanbul, 2009

Chaten MAHDİ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO LİSTESİ.....	vii
GRAFİK LİSTESİ	viii
HARİTA LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

II. KÖRFEZ SAVAŞI ÖNCESİ İRAK TARİHİ VE EKONOMİK YAPISI

1. 1916-1958 İRAK'IN KRALLIK DÖNEMİ VE İRAK'IN GENEL TARİHİ....	3
1.1. Sykes-Picot (1916) Anlaşması.	4
1.2. Mandater Statü ve Irak Yönetimi.	10
1.3. Irak'ta Krallık Dönemi.	12
1.4. Bağdat Paktı.	14
2. 1958 – 1968 İRAK'TA DARBELER DÖNEMİ VE BAAS REJİMİ.....	15
2.1. Krallık Yönetimin Sonu ve General Abdülkerim Kasım: Darbesi.	15
2.2. Abdulselam Arif Dönemi.	16
2.3. Abdulrahman Arif Dönemi.	17
2.4. 1968 – 1991 Baas Rejimi Ve I. Körfez Savaşı.....	17
2.5. Saddam Hüseyin ve Irak – İran Savaşı.	18
2.5.1. Saddam Hüseyin'in Yönetime Gelişi ve Irak.	18
2.5.2. Irak-İran Savaşı.	19
2.6. Irak – İran Savaşı Sonu Ve Kuveyt'in İşgali.	22

3. BİRİNCİ KÖRFEZ SAVAŞI VE SONUÇLARI.....	23
3.1. I. Körfez Savaşının Doğurduğu Yeni Koşullar.	23
3.2. BM. Yaptırımları ve Irak'ın Kitle İmha Silahları.	24
3.3. Çekiç Gücü ve Keşif Gücü.	24
3.4. Irak'ın Kitle İmha Silahları ve Savaş Hazırlığı.	27
4. II KÖRFEZ SAVAŞINDAN ÖNCE IRAK'IN EKONOMİK YAPISI.....	27
4.1. Krallık Dönemi Ekonomik Yapı.	28
4.2. Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Yapı.	29
4.3. Irak-İran Savaşı Dönemi Irak Ekonomisi.	30
4.4. Ekonomik Yaptırımlar ve I. Körfez Savaşı	31

İKİNCİ BÖLÜM

II. KÖRFEZ SAVAŞINDAN SONRA IRAK EKONOMİSİ

1. BAAS YÖNETİMİNDEN KALIN EKONOMİ.....	33
1.1. Milli Gelir ve Üretim.	35
1.2. Dış Ticaret yapısı.	42
1.3. Para Politikaları.....	43
1.4. Borçlar.	44
1.5. Fiyatlar.	48
2. TEMEL İKTİSADI SEKTÖRLER.	50
2.1. Tarım ve Hayvancılık.....	50
2.2. Sanayi	53
2.3. Petrol.....	58
2.4. Bankacılık.....	61
3. BAAS DÖNEMİ SONRASI IRAK EKONOMİSİ.....	63
3.1. Milli Gelir ve Üretim.....	63
3.2. Dış Ticaret Yapısı.....	66
3.3. Para Politikaları.....	67
3.4. Fiyatlar.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. KÖRFEZ SAVAŞINDAN SONRA IRAK PETROLLERİ VE GELECEĞİ

1. II. KÖRFEZ SAVAŞI ÖNCESİ IRAK PETROLLERİNİN	
GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	69
1.1. II. Körfez Savaşı Öncesi Irak Petrollerin Genel Değerlendirmesi.....	69
1.2. Irak Petrol Rezervi Ve Ham Petrol Üretimi.....	70
1.3. Irak'ın Petrol Rafinerileri.....	72
1.4. Irak'ın Petrol Taşıma Kapasitesi.....	73
1.5. Irak Ve OPEC'in Kuruluşu.....	74
2. II. KÖRFEZ SAVAŞI SONRASI IRAK PETROLLERİNİN GENEL	
DEĞERLENDİRMESİ.....	76
2.1. II. Körfez Savaşından Sonra Irak Petrollerin Genel Değerlendirmesi.....	76
2.2. Petrolün Silah Olarak Kullanılması.....	78
2.3. Irak Petrolünün Bölge Açısından Önemi.....	80
3. IRAK PETROLLERİNİN GELECEĞİ.....	82
3.1. OPEC Yönünden	82
3.2. ABD ve Müttefikleri Yönünden	83
3.3. Körfez Bölgesinin Güvenliği Yönünden	85
3.4. Irak içi İstikrar Yönünden	85
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	90

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	Sektörler İtibariyle Reel GSYİH (%)	33
Tablo 2	Irak'ın Temel Ekonomik Göstergeler.....	34
Tablo 3	Tahmini Olarak 2004-2010Yılları Irak Dış Borç Stoku (Milyar Amerikan doları).....	44
Tablo 4	Alınacak Miktara Göre Irak'ın Borcu.....	47
Tablo 5	2003-2009 Yılları Arasında Irak'ın Reel GSYİH Büyüme Oranı.....	64
Tablo 6	Irak'ta Sektöre Göre GSYİH (%) Payı.....	66
Tablo 7	Irak'ın Petrol Çıkarma, Rafineri ve Taşıma Kapasitesi.....	73

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1 Brüt Sermaye Bilgisi (1980-200).....	36
Grafik 2 Irak Dinarının Değiş Tokuş Oran.....	37
Grafik 3 1968-2001 Yılları arasında Irak'ın Kişi Başına Düşen GSYİH.....	40
Grafik 4 Tüketici Fiyatlar Endeksi.....	48
Grafik 5 Haziran 2005 ile Eylül 2008 Yılları Arasında Şiddet Göstergeleri.....	65
Grafik 6 Irak'ın Petrol Üretimi ve Kaynak Kapasitesi.....	71
Grafik 7 1980 – 2007 Yılları arasında Irak'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi.....	77

HARİTA LİSTESİ

Harita 1 1916 Sykes Picot Anlaşması	8
Harita 2 Cezayir Anlaşmasına göre Şattularap Sınırı.....	21
Harita 3 Uçuşa Yasak Bölgeler	25
Harita 4 Irak'taki Ekonomik Faaliyetler.....	52
Harita 5 Irak'taki Fabrikalar	57
Harita 6 Irak'ın Petrol Endüstrisi.....	59

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen makale
a.g.r.	Adı Geçen Rapor
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
CBI	Irak Merkez Bankası
DB	Dünya Bankası
EPCA	Avrupa Ödemeler Danışmanlığı
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
IMF	Uluslararası Para fonu
KDP	Kürdistan Demokrat Partisi
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MOU	Mutabakat Anlayışı
mv/g	Milyon Varil/Günlük
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı
NID	Yeni Irak Dinarı
OFFP	Birleşmiş Milletler Petrole Karşı Gıda Programı
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği
RCC	Devrim Komuta Konserlik Başkanlığı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNCC	Birleşmiş Milletler Konferans Merkezi
UNMOVIC	Birleşmiş Milletler Silah Denetleme Komisyonu
UNSCOM	Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu
USGS	Birleşik Devletler Jeoloji Etütler

GİRİŞ

Arap bölgesi, XVI. yüz yılın başlarında Osmanlı yönetimine katılmış, 1916'da İngiliz-Fransız (Sykes-Picot) gizli anlaşması gereği Osmanlı toprakları parçalanmış ve suni devletçikler oluşturulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu; fiili olarak 1917, hukuki olarak ise 1920 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Adı geçen gizli anlaşma gereği, Irak ortaya çıkmış ve İngiliz Mandater yönetimine geçmiştir. Bu süreç II. Dünya Savaşı sonuna kadar da devam etmiştir. Irak da Osmanlı yönetimine karşı, İngilizlerin desteğiyle öne çıkarılan Mekke şerifi Hüseyin'e dönemin İngiliz hükümeti tarafından bütün bölge yönetimi vaat edilmiş, vaadin gerçekleşmemesi üzerine Mekke şerifi Hüseyin'e sus payı olarak büyük oğlu Faysal'ın Suriye'ye kral olması istenmiştir. Suriyelilerin ve Fransızların Faysalı istememeleri üzerine, İngilizler Irak'a Faysal'ı kral ilan etmişlerdir. Bu dönemde oldukça karışık ve istikrarsız bir yapıya sahip olan Irak, ahali ayaklanmaları ve çatışmalar yaşamıştır. Sonucunda halk ile yönetim arasında dini, etnik ve kültürel alanlarda uçurumlar oluşturulmuştur.

Irak'taki olumsuz ve stratejik yapı bu şekilde çatışmalarla bütünleşmiştir. Bunun neticesinde sıkça oluşan ihtilaller ile Kral Faysal'ın öldürülmesi bunların bir neticesi sayılabilir.

Irak'ın sürüp giden ihtilaller ve istikrarsızlıklar dönemi, 1970'lerde Saddam Hüseyin'in Irak'ın 'İhtilal Komuta Konseyi' başına gelmesiyle, Irak da yeni bir oluşum ve bir dönüşüm dönemine neden olmuştur. Baskıcı dönemi sürdüren Saddam rejimi I. ve II. Körfez Harekâtlarının yapılmasına neden olmuştur. II. Körfez Savaşı'nın bitmesinden bugüne kadar, Irak'ta gerek yönetim gerekse halk arasında bir uyum sağlanamamıştır. Ekonomik yönden Irak'ın en büyük geliri olan petrol gelirlerinin paylaşımı sorunu, yeni bir istikrarsız dönemi beraberinde getirmiştir.

Çalışmamızın amacı; II. Körfez Savaşı sonrası Irak'ın işgali ile ekonomik yapıyı ve ekonomideki petrol gelirlinin rolünü, petrolün Irak kalkınmasındaki etkisini

araştırmaktır. Çalışmamızda önemli bir sınırlama olan 36. paralelin kuzeyi, yani oluşturulmaya çalışılan Kürt Bölgesi, kapsam dışında bırakılmıştır.

Çalışmamız bu amaç doğrultusunda, üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde; II. Körfez Savaşı öncesi, Irak'ın tarihi ve ekonomik yapısı incelenmektedir. Bu incelemede, 1916-1958 yılları arasındaki Irak'ın Krallık döneminin genel tarihi ele alınmış, özellikle 1916'da 'Sykes-Picot' gizli anlaşması ve İngiliz mandater yönetimi özel bir önem taşımaktadır. Gizli anlaşmanın (Sykes-picot) önemli olduğu kanısıyla maddeleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Tarihi dönem içerisinde, 1958–1968 yılları arası darbeler dönemi ve Baas rejimi ele alınmış, I. Körfez Savaşı ve II. Körfez Savaşı öncesinde Irak'ın ekonomik yapısına değinilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde; II. Körfez Savaşı'ndan sonraki Irak ekonomisi incelenmiştir. Burada Baas rejimindeki ekonomik yapı ile Baas dönemi sonrası Irak'ın ekonomik yapısı karşılıklı olarak verilerek, Irak'ın ekonomik yapısı hakkında bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise; II. Körfez Savaşı'ndan sonra, Irak petrollerinin geleceği incelenmiştir. İncelemede II. Körfez Savaşı öncesi petrol gelirleriyle, sonrası petrol gelirlerinin değerlendirilmesi ve Irak petrolerin geleceği üzerinde bilgiler verilmiştir. Burada, OPEC, ABD ve müttefiklerin, Körfez Bölgesi güvenliği yönünden bilgileri incelenerek verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda uyguladığımız araştırma metodu konu ile ilgili literatür taraması şeklinde olmuştur. Bunlar; Kitaplar, Bültenler, Raporlar, Bilimsel Tezler, güvenilir internet kaynakları ve değerlendirmeler olarak sıralanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. KÖRFEZ SAVAŞI ÖNCESİ İRAK TARİHİ VE EKONOMİK YAPISI

1. 1916-1958 İRAK'IN KRALLIK DÖNEMİ VE İRAK'IN GENEL TARİHİ

İrakililer üzerinde yaşadıkları toprakların kalıntılarında büyük ölçüde etkilenmişlerdir, Bu geçmişte farklı etnik, dinsel ve kültürel yapılardan Asurlu Naram 'Sin'in M.Ö. 2000'lerde, Bütünlük Kralı gibi gösterişli bir unvan aldığı, II. Sargon'un daha sonra Babil Kralı Kyros'un kendilerini Dünya Kralı ilan etmeleri bu topraklarda olmuştur.¹ Irak'ın adı çeşitli kaynaklara göre değişik anlamlar taşımaktadır. Türkçe anlamı olarak 'Irak', merkezden uzak olarak tanımlanan yer olurken; aslen 'Irak'ın isim anlamı Farsçadaki 'erag' yani 'düzlük' anlamına gelmektedir.²

Irak'ın bulunduğu Mezopotamya bölgesi dünyanın ilk önemli yerleşim merkezlerinden biridir. M.Ö. 7. yüzyıla kadar Sümer, Akad, Babil ve Asurların elinde kalmış, bu tarihten sonra Perslerin eline geçmiştir. Bölgede İslamiyetten önceki Araplar da Main, Sebai ve Himyeri devletlerini kurmuşlardır. İslamiyetin doğuşu ve hızla gelişmesi ile birlikte Müslümanlar uzun süre bölgeye hakim olmuşlardır. Müslümanların dördüncü halifesi Hazret-i Ali'nin kabri Necef'te yer almaktadır. Oğlu Hazret-i Hüseyin de burada Kerbela'da şehid olmuştur. İmam-ı A'zam Ebu Hanife, Ahmed bin Hanbel, Abdülkadir Geylani gibi büyük alim ve veliler Bağdat ve Kufe'de yetişmişler, insanlığa ilim ve hikmet yaymışlardır. Bu üç zatın türbesi halen Bağdat'ta yer almaktadır.³ Bağdat 762'den itibaren yeni baştan imar edilerek Abbasilerin yani, İslam dünyasının başşehri ve dünyanın en önemli kültür merkezlerinden biri haline

¹ William R. Polk, **Irak'ı Anlamak**, Nurettin Elhüseyni (çev.), NTV Yayınları,2007, s.xi.

² a.g.e., ss.36-37.

³ Irak Tarihi. 2007. <http://www.webhatti.com/tarih/54371-irak-tarihi.html> (06.01.2009).

gelmiştir. Bilhassa 786-809 seneleri arasında halifelik yapan Harunürreşid ve oğlu Me'mun zamanında Irak dünyanın en parlak ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Ancak 1258'de Irak'a giren Moğol hükümdarı Hülagü Han, şehirleri yakıp yıkmış, binlerce Müslüman öldürmüştür. Daha sonraki tarihlerde de eski günleri bulamayan Irak, sırasıyla Celayirliler, Timuroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevilerin hakimiyeti altında kalmıştır.

1515'te Kuzey Irak'ın Osmanlı topraklarına katılmasını takiben Kanuni Sultan Süleyman Han 1534'te ülkenin tamamını fethetmiştir. Irak, Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı yaklaşık beş asırlık süre zarfında en parlak dönemlerini yaşamıştır. Bilim dünyasında kıymetli âlimler İstanbul'a götürülerek, çalışmaları için her türlü imkan temin edilmiştir. Osmanlı Sultanı Dördüncü Murad Han zamanında, Bağdat ikinci defa fethedilmiştir. Bu fetihde Padişah bizzat harbe iştirak ederek, kale kapısı yıkılırken elindeki gürz ile o da yardım etmiştir. Kalenin fethinden sonra Şiiilerin yıktığı İmam-ı A'zam türbesini yeniden inşa ettirmiştir. Irak'a göz koyan İngilizler, Birinci Dünya Savaşı sırasında, 20 Kasım 1914'te Basra'ya girdiler. Ancak, 29 Mayıs 1916'da Irak ve Osmanlı Kuvvetleri 'Selman Pak' meydan savaşında İngilizleri yenerek tamamını esir almışlardır. Birinci Dünya Savaşından sonra, İngiltere ve Fransız ve Arap baskıları sonucu Osmanlılar bölgeden çekilmeye zorlanmıştır Çekildikten sonra İngiltere 1918'de Musul'u ve Irak'ı işgal etmiştir.⁴

1.1 Sykes-Picot (1916) Anlaşması

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalara ayrılmasını dönemin güçlü ülkeleri tarafından (İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya) karşılıklı diplomatik notalarla teati edilerek, Arabistan Bölgesini parçalanmasını, İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya tarafından karar verilmiştir. Arabistan Bölgesini İngilizlere, Fransız ve Çarlık Rusya tarafından üçlü olarak yaptıkları Sykes-Picot Gizli Anlaşma ile parçalamışlardı. Ancak, 1917'de Çarlık Rusya'da meydana gelen ihtilal ile Bolşeviklerin iktidara gelmesi ile

⁴ Irak Tarihi. 2007. <http://www.webhatti.com/tarih/54371-irak-tarihi.html> (06.01.2009).

birlikte, daha önce yapılan İngiliz, Fransız ve Çarlık Rusya arasındaki anlaşmayı Bolşevikler açıklamışlardır. Böylece, Osmanlılar gizli anlaşmadan haberdar olmuştu. Arabistan Yarımadası bu şekilde parçalanmıştır. Yapılan Sykes-Picot gizli antlaşmasına göre:⁵

(1) Büyük Britanya ve Fransa, ilişikteki haritada (A) ve (B) olarak işaretlenmiş alanlarda, bir Arap başkanın yönetiminde bağımsız bir Arap Devletini veya bir Arap Devletler Konfederasyonunu tanıyarak korumayı amaçlamıştır. Ekte (A) haritada belirlenen alanında Fransa, (B) alanında da Büyük Britanya işletim ve yerel bölgelerde öncelikli kullanım hakkına sahip olacaktır. Arap Devletinden veya Arap Devletler Konfederasyonundan talepler gelmesi halinde; (A)Fransa ve (B) Büyük Britanya da alanlarında yabancıların isteği üzere Arap Devleti ya da Arap konfederasyon Devletleri danışmanlık yapılacaktır.

(2) Arzu ettikleri ya da Arap Devleti veya Arap Devletler Konfederasyonu ile mutabakatın ardından tesis edilebilir gördükleri takdirde; mavi alanda Fransa, kırmızı alanda da Büyük Britanya, doğrudan veya dolaylı olarak yönetim ve kontrolü tesis edeceklerdir.

(3) Kahverengi alanda kurulacak olan uluslararası yönetimin şekli, Rusya ile müzakerelerin ardından ve diğer müttefikler ve Mekke Şerifi'nin temsilcileri ile yapılan anlaşmaları müteakip karar verilecektir.

(4) Büyük Britanya'ya verilenler

(a) Hayfa (Haifa) ve Akabe (Aqaba) limanları;

(b) (B) alanı için, (A) alanındaki Dicle ve Fırat'tan su ikmal garantisidir.

Majeste'nin Hükümeti, kendi hesaplarına, Fransız Hükümetinin onayını almadan herhangi bir üçüncü bir güçle Kıbrıs'ın devri ile ilgili müzakerelere girmeyeceğini taahhüt ederler.

⁵ The Sykes-Picot Agreement 1916. <http://www.bu.edu/mzank/Jerusalem/tx/Sykes-Picot.htm> (06.01.2009).

(5) İskenderun limanı İngiliz İmparatorluğu'nun ticareti söz konusu olduğunda serbest bir liman olacaktır. İngiliz taşımacılık ve ticaretini etkileyen özel imtiyazların genişlemesinde veya liman harçları dikkate alındığında, muamelelerde herhangi bir ayrımcılık yapılmayacaktır. İngiliz mallarının İskenderun'dan ve demiryolu üzerinden Mavi alandan, bu mallar Kırmızı alan; (A) veya (B) alanlarından geliyor ya da o alanlara gidiyor da olsa, geçişi serbest olacaktır. Söz konusu alanlarda hizmet veren herhangi bir limandaki İngiliz taşımacılık ve mallarında veya herhangi bir demiryolundaki İngiliz mallarının giderlerinde, doğrudan ya da dolaylı olarak, muamelelerde herhangi bir fark olmayacaktır.

Hayfa (Haifa) Fransa'nın, himayesindekilerin ve kolonilerinin ticareti söz konusu olduğunda serbest bir liman olacaktır. Fransız taşımacılık ve ticaretine yönelik liman harçları dikkate alındığında uygulanan imtiyaz ve muamelelerde herhangi bir ayırım yapılmayacaktır. Hayfa'dan (Haifa)ve İngiliz demiryolları üzerinden Kahverengi alandan; bu mallar Mavi, (A) veya (B) alanlarından geliyor ya da o alanlara gidiyor da olsa, geçişi serbest olacaktır. Söz konusu alanlarda hizmet veren herhangi bir limandaki Fransız taşımacılık ve mallarında veya herhangi bir demiryolundaki Fransız mallarının giderlerinde, doğrudan ya da dolaylı olarak, muamelelerde herhangi bir fark olmayacaktır

(6) Fırat havzası boyunca Bağdat ve Halep'i birleştiren demiryolu tamamlanıp iki hükümetin de muvafakatiyeti alınana kadar; Bağdat Demiryolları (A) alanından güneye doğru Musul'un ötesine, (B) alanında kuzeye doğru Samarra'nın ötesine kadar genişletilmeyecektir.

(7) Büyük Britanya'nın Hayfa ile (B) alanını birleştirecek bir demiryolu inşa etmeye, yönetmeye ve tek sahibi olmaya hakkı vardır. Bunun yanında, bu hatta daima asker taşıma ve daimi haklara sahiptir. Bütün hükümetler tarafından bu demiryolunun Bağdat ve Hayfa arasındaki iletişimi kolaylaştırmayı amaçladığı kabul edilir. Bunun ötesinde Kahverengi alandaki bu hattın bakımında karşılaşılan masraflar ve teknik zorluklarla kullanışsız hale gelmesi durumunda, Fransız Hükümeti Baniyas-Umm Qais-Sakhad-Tall 'Osda-Mismieh'den oluşan çokgeni (B) alanına ulaşmadan aşmayı sağlayacak planları düşünmeye hazırlanacaktır.

(8) 20 yıl boyunca mevcut Türk gümrük tarifeleri (A) ve (B) alanında olduğu gibi bütün Mavi ve Kırmızı alanlarda da yürürlükte kalacaktır. İki gücün anlaşması hali dışında, nispi vergi oranlarından sarih oranlara artış ya da değişiklik yapılmayacaktır.

Üstte belirtilen alanlar arasında dâhili gümrük engelleri olmayacaktır. Bölgeye yönlendirilmiş gümrük vergisine tabi mallar limanın girişinde toplanacak ve varış alanlarındaki idareye kadar aktarılacaktır.

(9) Fransız Hükümeti'nin Mavi alandaki olası haklarından feragat etmesi ve haklarını devretmesi ile ilgili Majeste'nin Hükümetinin onayını almadan, Arap Devleti veya Arap Devletler Konfederasyonu dışında herhangi bir üçüncü güçle müzakereler başlatmayacağı kabul edilir. Majeste'nin Hükümeti de Kırmızı alan konusunda Fransız Hükümeti'ne benzer taahhütleri verir.

(10) İngiliz ve Fransız Hükümeti Arap Yarımadasında üçüncü bir gücün toprak elde etmesine rıza göstermeyecekleri ve bundan kaçınacakları yönünde anlaşmışlardır. Bunun gibi, herhangi bir üçüncü gücün Kızıldeniz'in doğu kıyılarındaki adalarda bir deniz üssü inşa etmesine onay vermeyecektir. Ama bu durum gerekli görülmesi halinde, Türk saldırılarına karşı Aden çevresinde yapılacak düzenleme çalışmalarına engel olmayacaktır.

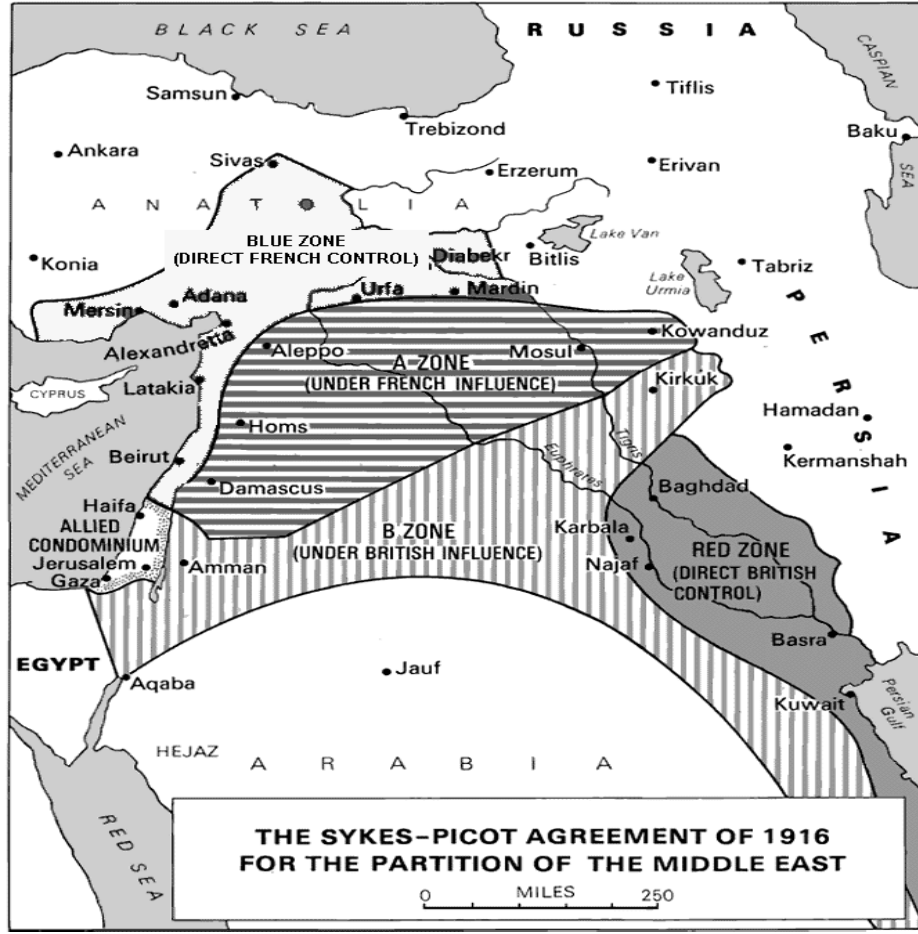
(11) Arap Devleti veya Arap Devletler Konfederasyonu'nun sınırlarına dair Araplar ile yapılacak müzakereler de, iki güç adına geçmişteki gibi aynı kanaldan takip edilecektir.

(12) Bunun dışında, Arap bölgesine yapılan silah dışalımındaki kontrol tedbirleri de iki hükümet tarafından düşünülecektir.

Böylece, Sykes-Picot gizli anlaşması ile İngiltere, Musul hariç bütün Irak'ı kendine ayırmıştır. Anlaşmaya 19-21 Nisan 1917'de İtalya'da katılmış ancak, Musul sorunu ile ilgili İngiltere ve Fransa arasındaki ihtilaflara karışmamayı uygun bulmuştur

6

⁶ Atilla Uğur, *Geçmişten Günümüze Kuzey Irak'ın Beşeri Coğrafyası ve Sosyal Yapısı*, (Fırat üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2002, ss.48-49.

Harita 1: 1916 Sykes-Picot Anlaşması

Kaynak: The Sykes-Picot Agreement.1916. <http://www.mideastweb.org/mesykespicot.htm> (06.01.09).

İşgalci güçlerin yönlendirmesi doğrultusunda, Osmanlılara karşı müttefiklerin yanında savaşan Araplar ifşa edilen anlaşma koşullarını öğrenince şaşırılmışlardır ama kendilerine bırakılacağı vaat edilen Suriye ve Irak bölgesinin müttefikler tarafından paylaşılmasını da kabul etmişlerdir.⁷

Sykes-Picot anlaşması, taraflar arasında onaylanmasına rağmen, petrol meselesinden dolayı anlaşamıyorlardı. Petrol ihtiyaç duyan İngiltere için meselenin bir an önce çözülmesi gerekiyordu. Petrol ihtiyacı teminini sağlama bağlamak isteyen

⁷ a.g.e., s.47.

İngiltere, petrol talebini karşılayan şirketleri birleştirmeyi düşünmeye başlamıştı.⁸ Bu kaygılar sonucunda İngiltere, petrolle ilgili bütün çalışmalarda genel koordinatörlüğü devralmıştı.⁹

Yukarıdaki bu anlaşmayla, Osmanlı imparatorluğu topraklarının Arabistan bölümü parçalanmıştır. Batılılar ve özellikle İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya parçalanan Arap Yarımadası Ortadoğu denilmiştir. Böylece yeni bir coğrafi parçanın adı ve politikası belirlenmiştir.

Bugünkü Irak topraklarının Büyük Britanya Mandater statüsüne girmiştir. Büyük Britanya'nın esas amacı bölgedeki zengin petrol kaynaklarıydı. Ayrıca tarımsal potansiyelinin gücünü de biliyordu. Irak'ta ham petrol ve gıda, İngiliz imparatorluğunun gücünü arttıracak kaynaklardandı. Büyük Britanya, ekonomik yoldan finansal baskı altında olduğundan, Irak'a ucuz yoldan sahip olmak istiyordu, para ve askeri sevkiyat tasarrufu sağlamak için ordu, geçimini Irak'tan sağlayabileceği gelirle karşılayabileceğini düşünüyordu. Bu düşünce ile gıda üretiminin canlandırması için her türlü çabanın gösterilmesini sağlamış ve kısmen başarıya ulaşılmasına neden olmuştur.¹⁰

Büyük Britanya, yukarıdaki beklentilerinin aksine; Türklerle fiilen savaştıkları sürede, mali bakımdan yıprandı ve bu yıpranma sonucu 30 Ekim 1918'de ateşkes yapmaya zorunda kaldı.¹¹ İngiliz işgal ordusu, Irak'ta halk tarafından istenmiyordu ve yoğun olmasa da geniş çaplı direnişle karşılaşmışlardı. Savaş dönemindeki Irak Ahdi adlı gizli dernek adına hareket eden küçük milliyetçi grup, Mayıs 1920'de Musul'u almaya çalışmışlardı. İşgalci güçlere, küçük ölçekli yenilgi tattırarak, iki zırhlı aracı pusuya düşürmeyi ve bir askeri uşağı düşürmeyi başarmışlardır.¹²

Halk öfkesinin yoğunlaşması üzerine, İngiliz silahlı güçlerine tepki göstermişlerdir. Bu daha önce birbirlerine husumet duyan Sünniler ve Şiiiler arasında yakınlaşmaları sonucunu doğurarak, Ramazan ayında düzenlenen ortak Sünni-Şii

⁸ Erol Umut, **Musul Meselesinde Petrol Faktörü**, (Ankara üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s.46.

⁹ a.g.e., ss.46-47.

¹⁰ William R. Polk, a.g.e., s.80.

¹¹ a.g.e., s.81.

¹² a.g.e., s.84.

toplantılarında İngilizlere karşı birlik çağrılarını dile getirilmiştir. Tehlike zamanlarında başvurulmuş geleneksel yöntemle, çarşılar kapamış; İngiliz askerler saldırılara uğramış; Şii cemaatinin önderleri başta güney aşiretler olmak üzere mezhep mensuplarını İngilizlere karşı ayaklanmaya çağırmıştır. Irak 30 Haziran 1920'de İngilizlere karşı geniş çaplı bir başkaldırıyla sarsılmıştır.¹³

1.2 Mandater Statü ve Irak Yönetimi

Haziran 1920'de Rumeysa'de meydana gelen bir olay, ayaklanma hareketini su yüzüne çıkarmıştır. 4 Temmuz'dan itibaren genel bir ayaklanmaya dönüşen başkaldırı, Irak'ın birçok bölgesine sıçradı. Olayları bastırmak üzere İngilizlerin aldığı önlemler sonuçsuz kalınca, ayaklanma Irak'ta genel bir milli şahlaniş görünümünü kazandı. Rumeysa 20 Temmuz'da bastırıldı. Bu ayaklanmalar, Irak'ın öteki şehirlerine sırayla sıçramaya başladı. Türk yurdu olan Hanekin ve Kızlarbat'ta başlayan ayaklanmalar 14 Ağustos'a kadar sürdü.¹⁴ Musul'da faaliyet gösteren Türk Cemiyeti'nin fikri hazırlığını yaptığı ayaklanma, Irak'ın en büyük ilçesi olan Telafer'de milli dayanışma ve vatanseverliğin örnek sahneleri ile doludur. Telafer'in ileri gelen liderleri, kentin dışında toplanarak, ayaklanmanın planını ve hareket hatlarını kararlaştırdıktan sonra, bölgenin Arap aşiret reislerinin de bu milli ayaklanmaya katılmalarını sağladılar.

İngiliz kışlasına yapılan baskın ile harekete başlayan Telaferliler, amansız bir mücadeleye girerek, İngiliz subay ve askerlerini öldürdüler. Daha sonra İngiliz ordusunun ayaklanmayı bastırmak üzere büyük birlikler hazırlığı haberi alınınca, Telafer halkı, yalnız yatalak ve yürüyemeyecek kadar yaşlı olan kimseleri bırakarak, çoluk-çocuk, kadın-erkek Telafer'i boşalttılar. Karaçuk Dağları'nın eteklerine sığınan halk, üç ay süreyle burada mevzilenmiş ve büyük sıkıntılar çekmiştir. Telafer'e giren İngilizler, kentin boşaltıldığını görünce, buradaki evlerin bir kısmını top ateşleriyle yıktılar; başta buğday ambarları olmak üzere, halkın gıda depoladıkları zahire

¹³ a.g.e., s.85.

¹⁴ Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1996, s.185.

ambarlarını ateşe verdiler. Daha sonra şartlı olarak yurtlarına dönen Telafer halkının ileri gelen lider ve aydınlarının birçoğu, tutuklanmış, bazıları işkence görmüş ve bir kısmı sürgün edilmiştir. Halkın arasında derin izler bırakan, bölge halkına acı günler yaşatan ve tarihe ‘Kaçakaç Yılı’ olarak geçen 1920 ayaklanması, Telafer Türklerinin ölümsüz bir kahramanlık destanını günümüze kadar yaşatmıştır.¹⁵ 1920 olayları bilançosu; yaklaşık 6,000 Iraklı ve 500 İngiliz askerinin hayatına mal olmuştur. Böylece, bu olaylardan elde edilen en önemli sonuç ise, İngilizler Milletler Cemiyetinden Irak için Mandater yönetim kararının çıkarmışlar ve buda bağımsızlığa doğru atılan ilk adım olmuştur.¹⁶

1920 Ayaklanmasından sonra Wilson’un yerine Irak siyasi kimliğine asaleten atanan Sör Percy Cox, 1 Ekim 1920’de Bağdat’a geldi. Daha önce İngilizlerle anlaşan Şerif Hüseyin, bir Arap devleti kurulmasını ve bu devletin krallı olarak ta oğlu Emir Faysal’ın getirilmesini istiyordu. Suriye’de tutunamayan Faysal’ın İngiliz Sömürge Bakanlığı tarafından Irak’a Kral olması isteniyordu. Görevine başlayan yeni bir hakim Sör Percy Cox ise, bunun ancak halk oyuna başvurularak, durumun güçlendirileceğine inanıyordu. Yapılan halk oylamasında Irak’ın Kuzeyindeki Kerkük, Musul, Erbil ve Süleymaniye halkı, Emir Faysal’ın aleyhinde oy kullandı. Hatta Kerkük’te büyük tepki gösteren halk, oy sandıklarını dağıtarak, Emir Faysal’ın Türk toprakları üzerinde kral olmasının ve esasen bu bölgede böyle bir halk oylamasının düşünülmemeyeceği yolunda itirazlarda bulundu. Böyle olmasına rağmen İngilizler Emir Faysal’a 28 Ağustos 1921’de törenle taç giydirmişleridir.¹⁷

İngiltere Faysal ile ilişkisini sürdürürken onun bir İngiliz kuklası olduğu gibi bir görüntünün ortaya çıkmasından da (halkın tepkisine göstermesine yol açmasından korktuğu için) özenle kaçınılmaktaydı. Manda yönetiminde değişiklik yapma gereği duyan İngiltere, Irak’la biri 1922’de diğeri 1930’da olmak üzere iki önemli antlaşma imzalamıştır. Bunlardan 1922’deki antlaşmayla özellikle Faysal’a içişlerinde özerk hareket edebilme olanağını tanımışsa da Irak’ın dış politikası ve savunması İngiltere tarafından gerçekleştirilmeye devam edilmiştir. 1930’da yapılan antlaşma, 1922

¹⁵ a.g.e., s.186.

¹⁶ A brief modern political History of Iraq. <http://www.e-book.com.au/iraqhistory.htm> (16.01.2009).

¹⁷ Suphi Saatçi, a.g.e., s.189.

antlaşmasına göre, Irak için çok daha fazlasını öngörmekle beraber yine de Irak'ın bütünüyle bağımsız olacağı anlamına gelmiyordu; ancak İngiltere (Mısır ile 1936'da yapılan antlaşmada olduğu gibi) Irak'taki askeri ve güvenlikle ilgili ayrıcalıklarını sürdürecekti. Bu şartlar altında 1932'de kağıt üstünde de olsa bağımsız hale gelen Irak, Milletler Cemiyeti üyeliğine de kabul edilmiştir.¹⁸

1.3 Irak'ta Krallık Dönemi

İngilizler, Suriye'den kovulan Emir Faysal'ı 1921'de Irak'a getirilerek Irak Kralı olarak tahta çıkarttı. 1925'te yapılan Anayasa da hükümet biçimi, seçimle oluşmuş çift meclisli bir parlamentoya sahip anayasal monarşi olarak tanımlanmıştır. Anayasaya göre İslâm, devletin resmi dini olarak kabul edilmekte; Şeriat mahkemesinin hem bireysel davalarda, hem de vakıf davalarında yetkili kurum olmasına yer verilmiştir. 1921'de oluşturulan ve bu tarihte 7,500 dolayındaki İngiliz askerine Irak dayanan ordu 1932'deki bağımsızlıktan itibaren sayıları artırılmış ve 1930'ların sonlarına doğru bu sayı Irak halkının katılımı ile 26,000'e ulaşmıştır.¹⁹ Nitekim 1930'da İngilizler Irak hükümetini bağımsızlığı karşılığında 25 yıllık (Anglo-Iraqi Treaty) anlaşmaya ikna etmiştir. Bu anlaşma ile İngilizler, Irak içinde bir takım ekonomik ve askeri ayrıcalıklar elde etmişlerdir.²⁰ Bu yüzden söz konusu anlaşma İngilizler için çok önemliydi.²¹

İngiltere'nin Irak'taki ayrıcalıklı konumunu devam ettirmeye çalışmasının temel nedenlerinin başında, petrolden kaynaklanan çıkarları gelmektedir. Bu doğrultuda 1925'te İngiltere'nin baskısıyla Irak'la Turkish Petroleum Company (Türk Petrol Şirketi) ile 75 yıl süreli bir imtiyaz anlaşması yapılmıştır. Anlaşmayla Irak'ta çıkarılan petrole karşılık belli bir bedel ödenmekle beraber, Irak'ın şirket üzerinde herhangi bir şekilde hak sahibi olması söz konusu değildi.²² Irak'ın bağımsızlığını kâğıt üzerinde kazanan Faysal'ın 1933 tarihinde ölümünden sonra 21 yaşındaki oğlu Gazi tahta geçmiştir.

¹⁸ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, 2007, ss.172-173.

¹⁹ a.g.e.,s.172.

²⁰ A brief modern political History of Iraq. <http://www.e-book.com.au/iraqhistory.htm> (16.01.2009).

²¹ Yusuf Turan Çetiner, *The Baghdad Pact: An Anglo-American Quest For Policy In The Middle East*, (Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Ekonomi Enstitü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 1996, s.13.

²² Tayyar Arı, a.g.e., s.173.

Ancak Gazi babasının politikalarından hoşnut değildi ve Irak halkı için daha fazla bağımsızlık özlemi taşımaktaydı.²³ Gazi, devlet yönetimi konusunda fazla deneyimli olmayan bir grup tarafından yönlendirilmekteydi

Kral Gazi'nin 1939'da bir otomobil kazasında ölümü üzerine yerine geçen üç yaşındaki II. Faysal'ın ülkeyi yönetemeyecek kadar küçük yaşta olması, ülkenin denetiminin Haşimi hanedanından Kral Naibi Prens Abdulilah ile ona en yakın politikacı olarak Nuri Said'in eline geçmesine yol açmıştır. Savaş çıktığında beşinci defa başbakanlık göreviyle işbaşında bulunan Nuri Said, savaşta İngiltere'yi desteklemenin ülkenin yararına olduğunu savunması dolayısıyla ordu ile ters düşmüş ve 1940'ta istifa ederek yerini bir koalisyon hükümetine bırakmak zorunda kalmıştı. İngiltere, İkinci Dünya savaşında Almanya'nın cephelerindeki ilerlemesinden hoşnut olmamış; üstelik Irak'taki konumu belirsizleştirdiğinden beri, ülke siyasetinde etkin bir şekilde rol oynamaya başlayan Raşit Ali, Albaylarında desteğini arkasına alarak başbakan olmuştur. Raşit Ali, İngilizlerin Irak topraklarını kullanma karşılığı askeri destek sağlama teklifine ret ettiği gibi Basra'daki İngiliz askerlerinin de ülkeyi terk etmesini istemiştir.²⁴

İngiltere'nin çok geçmeden 1941 Mayısında duruma müdahale etmesi üzerine, İngiliz güçleri ile Raşid Ali'ye bağlı güçler arasında çatışma çıkmıştır. Aslında çatışmanın iki önemli nedeni vardı: Birincisi, Raşid Ali hükümetinin mihver yanlısı olması; ikincisi ise, 1930 Antlaşması'nın taraflarca farklı yorumlanmasıydı. Kısacası, Irak'ın tam bir bağımsızlığa (üslerin kullanımı da dahil) sahip olup olmadığı tartışmaya açılmıştır. İngiliz hükümetini, Raşid Ali hükümeti ile bu konuları tartışmaya bile gerek duymadan, Basra'daki üslere kuvvet yollamıştır. Böylece, Irak ordusunun 2 Mayıs 1941'de Bağdat yakınlarında bulunan İngiliz üssünü kuşatması üzerine İngiltere ile Irak arasında savaş başlamıştır. 1941 Mayısının sonuna gelindiğinde ise Raşid Ali hükümeti savaşı kaybetmiş, darbeciler ve Raşid Ali ülkeyi terk etmiş ve Irak yeniden İngiltere'nin denetimine girmiştir.²⁵

²³ A brief modern political History of Iraq. <http://www.e-book.com.au/iraqhistory.htm> (16.01.2009).

²⁴ Tayyar Arı, **a.g.e.**, s.175.

²⁵ **a.g.e.**, s.175

Bu olayın arkasından tekrar Nuri Said tarafından kurulan hükümetle ülke İngilizlerin etkisi altında yönetilmeye devam etmiş, fakat muhalefet edebilecek siyasi liderler sürgünde olduğundan Irak'ta ciddi bir muhalefet boşluğu doğmuştur. Kral Naibi Prens Abdulilah ve Nuri Said bu ortamda ülkeyi 1958'e kadar yönetmişlerdir.²⁶

1.4 Bağdat Paktı

Bağdat Paktı 1955 yılının Şubat ayında kurulmuştur. Bağdat Paktı, Sovyetler Birliğinin Ortadoğu'ya sızmasını engellemek amacıyla NATO'nun küçük bir modeli olarak oluşturulmuştu.²⁷ Başlangıçta Türkiye ile Irak sonra İngiltere ve Pakistan. Daha sonra İran'ın katılımıyla oluşturulmuştur. Pakıtın kurulmasıyla birlikte diğere Arap ülkelerin katılmaları için yoğun baskı ve propaganda yapılmış, buna rağmen Arap ülkeleri, bu çabaya karşılık vermemişlerdir.²⁸ İran, 3 Kasım 1955'te Pakta katılmıştır. Bağdat Paktı, böylece Arap devletlerinin muhalefetlerine rağmen, kurulmuştur.

Irak'ta 14 Temmuz 1958'de ihtilal olması üzerine, Irak hariç diğere pakt üyelerinin Dışişleri Bakanları 28-29 Temmuz 1958'de Londra'da toplanmışlardır. Toplantı sonunda, Pakıtın merkezinin geçici olarak Ankara'ya taşınmasına karar verilmiştir. 24 Mart 1959'da Irak, Bağdat Paktı'ndan çekildiğini resmen açıklamıştır. Irak'ın ayrılmasından sonra Pakt'ın merkezi, Ankara olmuştur.²⁹

Bu ittifak için başlangıçta düşünülen, bütün Arap ülkelerini bu kurulan ittifak içinde girmeleridir. Bu ittifaka sadece Arap ülkelerinden Irak dahil olmuştur. Kurulan Pakt ile bölgede üç grup ülke belirlenmiştir. Bunlardan birincisi, Pakta üye olan ülkeler (Türkiye, İran, Irak ve Pakistan), ikincisi ise pakta karşı olan ülkeler (Mısır, Suriye, Yemen ve Suudi Arabistan), üçüncü ise her iki gurubun dışında kalan Ürdün ve Lübnan gibi ülkelerden oluşmuştur. Yukarıdaki bölgesel bölünmeler Sovyetler Birliğinin

²⁶ a.g.e., s.176.

²⁷ a.g.e., s.42.

²⁸ a.g.e., s.43.

²⁹ Osman Nuri Özalp, a.g.e., s.63.

Ortadoğu'ya girişini kolaylaştırmıştır. Halbuki Bağdat Paktı Ortadoğu'yu Sovyetlere karşı birleştirmek ve korumak amacıyla kurulmuştur.³⁰

2. 1958–1968 IRAK'TA DARBELER DÖNEMİ VE BAAS REJİMİ

2.1 Krallık Yönetiminin Sonu ve General Abdülkerim Kasım Darbesi

Krallık döneminden, 1958 ihtilalına kadar birçok başarısız darbe girişiminde bulunulmuştur. Bu başarısız darbelerin hepsi İngilizler tarafından engellenmiştir.³¹ 1958 tarihinde Lübnan da iç çatışmalar olmuştur. Bunun üzerine ABD ve müttefikleri yardım için Irak'tan Lübnan'a asker yollama talebinde bulunmuşlardır. Bunu uygun bulan Nuri Sait paşa 19. ve 20. tugaylara hareket emri vermiştir. Ancak Lübnan'daki Müslüman-Hıristiyan çatışmasında Hıristiyan yanlısı iktidara yardım etmesi Irak içinde tepkilere neden olmuştur. Bu kızgınlığı fırsat bilen askerler, yani Lübnan'a yollanılması için emir verilen tugaylar, Bağdat hükümeti üzerine yürümüşlerdir.³²

14 Temmuz 1958 tarihinde Radyo istasyonu devrimci askerler tarafından işgal ederek Cumhuriyeti ilan etmişlerdir. Darbe sırasında, veliaht Prens Abdülilah ve Kral II. Faysal öldürülmüş, kaçmaya çalışan Nuri Sait Paşa ise yakalanarak linç edilmiştir.³³ Darbe ile Abdülkerim Kasımın yönetime gelmiş ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile gecikmeden ilişki kurmuştur. Bunun üzerine, 16 Temmuzda SSCB Irak Cumhuriyetini resmen tanıyarak pozitif ilişkiler kurmaya başlamıştır.

Khrushchev Yönetimindeki Sovyetler, Batılı ülkelerin Irak'a müdahalelerine karşı ihtiyatlıydı.³⁴ Buna uygun olarak çatışmasız ve problemsiz bir Irak'ın

³⁰ a.g.e., s.43.

³¹ Suphi Abdulhamit, *Asrar Thawrat 14 Tammuz 1958*, İkinci baskı, Dar Al-Arabiya Bi-Mawsuaat, Lübnan 1994, ss.13-30.

³² a.g.e., s.80.

³³ a.g.e., s.80.

³⁴ Aslıhan Anılar, *Russian Foreign Policy Towards Iraq In The Post-Cold War Era*, (Ortadoğu teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s.11.

Moskova'nın öncelikli politikası haline gelmiştir. Bu bağlamda, Sovyetlerin destekledikleri Kürtler ile Irak yönetimi arasındaki problemleri çözme yönünde önemli adımlar atmışlardır. Abdül Kerim Kasım, Barzani'ye bir heyet göndererek, Irak'a dönmesini istemiştir. Ayrıca, Barzani'nin partisi olan IKDP'yi tanıyarak meşruiyet kazandırmıştır. Öte yandan Kerkük'te Türkmen ailelerin sahip olabileceği toprak büyüklüğü 1000 dönümden 300 dönüme düşürülmüştür. Bununla yetinmeyip, Kerkük'e Arap göçünü teşvik ederek demografik yapının Türkler aleyhine değiştirilmesine çalışmıştır.³⁵ Bu düşmanca politika 1959 Kerkük'te Türkmen katliamıyla sonuçlanmıştır.

2.2 Abdulsalam Arif Dönemi

İngilizlerin ve Baas partisinin desteğiyle 8 Şubat 1963'ta Tuğgeneral Abdulsalam Arif, A. Kasım yönetimine bir darbeye son vermiştir.³⁶ Arif, 1963 sonunda kendisini destekleyen Badaşçıları yönetimden tasfiye etmiştir.³⁷ Abdulsalam Arif'in ilk icraatlarından biri, 14-16 Temmuz 1959'da Kerkük'te Türkmen katliamı yapan ve A.Kasım Hükümeti'nin oyalamalarla cezalandırmaya yanaşmadığı guruptan 28 kişinin Kerkük meydanlarında idamı etmiştir. Başlangıçta Türkmenlere iyi davranan Arif, daha sonra Kürtlere de Türkmenlere de mesafeli olmuştur. Özerklik isteyen Kürtleri ve Kürtlere verilen hakların aynısını isteyen Türkmenlere oyalama ve sindirmeye yönelik bir politika izlemeye başlamıştır.³⁸ Aynı zamanda, Arap ve İngiliz desteğiyle iktidara gelen Arif, Irak'ta beş binden fazla komünist katletmiş ve binlercesini hapsedmiştir. Komünistlere karşı bu denli düşmanca tavrın arkasında birkaç nedenlerden biri, Baas Partisi'nin kurucusu olan Mişel Aflak'ın komünizme olan muhalefetinin yanı sıra İngiltere gibi Batılı ülkelerin bölgede bir figüranı oynamaktı. Nitekim Sovyetler Birliği, Arif hükümetinin bu tarz uygulamalarını bahane göstererek tüm siyasi gücünü Irak

³⁵ Mustafa Çaykuş, **Kuzey Irak'ın Yapısı, Bölgedeki Oluşumlar, Bölge İçi ve Bölge Dışı Devletlerin Amaçları ve Etkileri**, (Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005, s.18.

³⁶ a.g.e., s.20.

³⁷ Fulya Atacan(hzl.), **Değişen Toplumla Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s.161.

³⁸ Mustafa Çaykuş, a.g.e., ss.20-21.

devletine karşı kullanmıştır. ABD ve İngiltere ise, Irak'a daha önceden durdurulan silah ihracını yeniden başlatarak Irak ordusunu yeniden güçlendirmeye başlamışlardır. Böylece Irak, küresel güçlerin hesaplaşma sahası haline gelmiştir.³⁹ Bu hesaplaşmanın merkezindeyse, Kürt gurupları olmuştur. Öyle ki, yapılan hesaplar ve bölgedeki çekişmelerin odağında Irak devletinin merkezi denetimi dışı özerk bölge ve petrol gelirlerinden yüzde ellilik pay gibi talepleri vardır.⁴⁰ Abdulselam Arif, 13. Nisan 1966 tarihinde geçirdiği bir helikopter kazasıyla hayatını kaybetmiştir. Yerine ise kardeşi Abdulrahman Arif gelmiştir.

2.3 Abdulrahman Arif Dönemi

Abdulrahman Arif Irak yönetimine gelince, İngilizlere bağlılığıyla ünlü olan Abdulrahman Bezzaz'ı başbakanlığa getirmiştir. Bezzaz yönetim bakımından çok zayıf görünümdeydi, 1966-68 yılları arasında iktidar zaafı, ABD ve İngilizleri Irak'ta kendi çıkarlarını koruyacak daha güçlü iktidar aramaya itmiştir. Bu dönemde Baas partisini destekleyerek yönetime gelmelerine yardımcı olmuşlardır.⁴¹

2.4 1968–1991 Baas Rejimi ve I. Körfez Savaşı

Arap milletinin tekrar doğuşu anlamına gelen Baas düşüncesinin Irak içinde yayılmasında en çok Michel Aflaq rolünden söz edilebilir. Sosyalizmle ve milliyetçilik arasındaki ideal model olarak gören Alman Nasyonal Sosyalistlere hayranlığını gizlemeyen Aflaq, sıkı bir yandaşı olan Salahadin el-Bitar' ile beraber 1940'larda Suriye'de Baas Partisine dönüşecek Hareketin temelini atmışlardı. Ancak 1966'da Baas karşıtı bir darbeyle Aflaq ve Bitar yönetimden uzaklaştırılmıştır. Bu darbeyle Irak ve

³⁹ a.g.e., s.22.

⁴⁰ a.g.e., s.21.

⁴¹ Mustafa Çaykuş, a.g.e., s.25.

Suriye'deki Baas yönetimleri arasında görüş ayrılığı doğmuştur. 1968 yılında Aflaq, Bağdat'a giderek Baas partisinin onursal başkanı olarak hayatının sonuna kadar yaşamıştır.⁴² 1968 yılında, Ahmed Hasan El-Bekir liderliğindeki Baas partisi darbe yaparak Irak yönetimi ele geçirmişlerdir. Bekir'in yardımcılığını yapan ve parti içinde etkili olan Saddam Hüseyin, 1979 tarihinde yönetimi ele geçirmiştir.⁴³

2.5 Saddam Hüseyin ve Irak-İran Savaşı

2.5.1 Saddam Hüseyin'in yönetime gelişi ve Irak

Saddam Hüseyin, Bağdat'ın kuzey batısında bulunan Tikrit kentinde doğmuş; 1979-2003 tarihleri arasında Irak'ın Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık görevini yürütmüştür. 19 yaşındayken 1956 tarihinde Baas Partisinde katılarak iki yıl sonra hüküm yemiştir. Daha sonra rejim aleyhine çalıştığından dolayı altı aylık askeri hüküm yemiştir. 1959'da başbakan Abdülkerim Kasım'a başarısız suikast girişiminde bulunarak 1960 yılında gıyabında idam hükmüne çarptırılarak önce Suriye, daha sonra Mısır'a kaçmıştır. Daha sonra 1963 tarihinde gerçekleşen Ramazan devriminden sonra Irak'a dönerek Baas partisinin liderlik kademesine katılmıştır. Fakat aleyhtar Baas Partisi üyeleri yanında yer almasından dolayı tutuklanmıştır. Hapishanedeyken Genel Sekreter pozisyonuna seçilmiştir. 1967 tarihinde hapishaneden kaçmıştır. Kasım 1967 tarihinde Devrim Komuta Konserliği Başkanlığı (Rvolutionary Command Council: RCC) sözcülüğüne seçilmiştir.⁴⁴

Saddam Hüseyin, Haziran 1972 Batılı şirketlerin kontrolünde olan Irak petrol kaynaklarını millileştirdiği gibi İran ile 1975 tarihinde Cezayir anlaşmasını imzalayarak sınır sorununa geçici bir çözüm getirmiştir. Haziran 1979 tarihinde Irak'ın Suriye ile

⁴² Robert Benewick, Philip Green, **20.Yüzyıl Politik Düşünceleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2000, s.19-20.

⁴³ Fulya Atacan, **a.g.e.**, s.161.

⁴⁴ David Seddon, **A Political And Economic Dictionary Of The Middle East**, Europa Publications, London, 2004,s.263.

birleşmeyi kabul etmesini gerekçe göstererek, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmed Hasan Al-Bakiri yönetimden alarak tüm yetkilerinden alıkoyduğu gibi ev hapsine de çarpıtmıştı.⁴⁵

Irak'ın Devrim Komuta Konseyi, Temmuz 1969 tarihinde kurulmuştur. Devrim Komuta Konseyi üyeleri, Baas rejimi süresince sayıca (örnek olarak 1988 tarihinde bu sayı on kişiden oluşmaktaydı) değişiklik gösterse bile Irak devletinin yönetiminde kilit rol oynamıştır. Kurulduğu tarihten itibaren yasama ve yürütme erkini elinde bulundurmuştur.⁴⁶ 1969 tarihinde kurulmuş olan Irak Devrim Konseyinin beş üyesinden üçü Tikrit kentinden olup akrabalık bağıyla ülkenin kilit pozisyonlarında görev almışlardır.⁴⁷

2.5.2 İran-İrak Savaşı

1979'da Gerçekleşen İran devrimi, İslam'ın Şii yorumu ile ve anti-Amerikancı söylemlerle kendilerini göstermiştir. Bu durum, bölgedeki Batı çıkarlarını ciddi biçimde zedelemiştir. Nitekim 4 Kasım 1979 Tarihinde yürüyüşe geçen kızgın üniversite öğrencileri Amerikan Elçiliğini basarak elçilik mensuplarını rehin almışlardır. Bu da rehine krizine yol açmıştır. İran'ın Devrim ihracı söylemleri, Suudi Arabistan gibi bölge ülkelerini oldukça tedirgin etmiştir.⁴⁸

Irak'ın 1970'li yıllarda SSCB ile iyi ilişkiler geliştirmesi ise İngiltere ve ABD'yi tedirgin etmiş, Irak'a şüpheyle yaklaşımlarına neden olmuştur.⁴⁹ Oysa 20 Aralık 1969'ta Bağdat'taki İngiliz Büyük Elçisinin, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Milletler Topluluğu Yakın Doğu Bölümüne gönderdiği bir belgede; Saddam Hüseyin'le yaptığı görüşmede, Irak ile SSCB arasındaki yakınlaşmanın Irak yönetimine uluslararası alanda

⁴⁵ a.g.e.,s.263.

⁴⁶ The Revolutionary Command Council, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+iq0071\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+iq0071)) (22.02.2009).

⁴⁷ The Emergence Of Saddam Husayn, 1968-79. [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+iq0023\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+iq0023)) (22.02.2009).

⁴⁸ A brief Modern Political History Of Iraq. <http://www.e-book.com.au/iraqhistory.htm> (16.01.2009).

⁴⁹ Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, **Riskler ve FırsatlarKavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye**, Tepav Ortadoğu Çalışmaları, Ankara, 2007, s.12.

destek vermesidir. Ancak, SSCB'nin Irak'taki Komünist Partiyle yakın ilişki kurmasından dolayı Irak yönetimi için tehlikeli bulunduğunu söylemiştir. Saddam Hüseyin'in diğer bir düşüncesi de Batının Filistin konusundaki tutumundan dolayı bir tepki olarak SSCB'ye yaklaşmasıdır.⁵⁰

İran'ın Şii tehdidini en çok ciddiye alan Irak olmuştur. Bunun en önemli nedeni; Irak'ın içindeki Şii nüfusun ağırlığı ile Irak'ın güneyindeki Şii dini merkezleri gösterilebilir. Bundan dolayı, Necef, Kerbela ve Bağdat'ta 1979 Şubatında ve 1980 başında yer yer olaylar çıkmıştır.⁵¹ Diğer yandan, Mısır'ın Camp David Anlaşması'yla birlikte Arap dünyasındaki liderliğinin ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki itibarının sarsılması ve İran'da Şah'ın düşmesi de Saddam'ın gerek Arap dünyasının ve gerekse Üçüncü Dünya'nın liderliğini yapma ve bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurma yönündeki isteklerini önemli ölçüde uyandırmıştır.⁵²

Baas döneminin en önemli sınır anlaşmasından bir tanesi Cezayir Anlaşmasıdır. İran-İrak arasındaki ilişkilerden daha ziyade İran'ın Kürtlere ve Şii'lere yardımından dolayı Baas yönetimi bundan dolayı rahatsız olmaktaydı. İran'ın Kürtlere o zamana kadar yapmakta olduğu desteğe son vermesine karşılık Irak, 6 Mart 1975 Cezayir Antlaşmasını imzalayarak kabul etmiştir. Böylece Irak, Thalweg hattını kabul ederek Şatt-ül Arap'ın doğu yakasını İran'a bırakmaya razı olmuştur. Anlaşmaya göre:

-Sınırların, daha önceden Osmanlı ile İran arasından gerçekleşen 1913 İstanbul sınır Anlaşması'na ve 1914'te oluşturulan sınır komisyonunun önerisine göre çizilmesi,

-Nehir sınırlarını Thalweg hattına göre belirlenmesi,

-Ortak kara sınırları boyunca güvenliğin ve karşılıklı güvenin yeniden oluşturulması ve her iki taraftan bölücü nitelikteki geçişlerin engellenmesi,

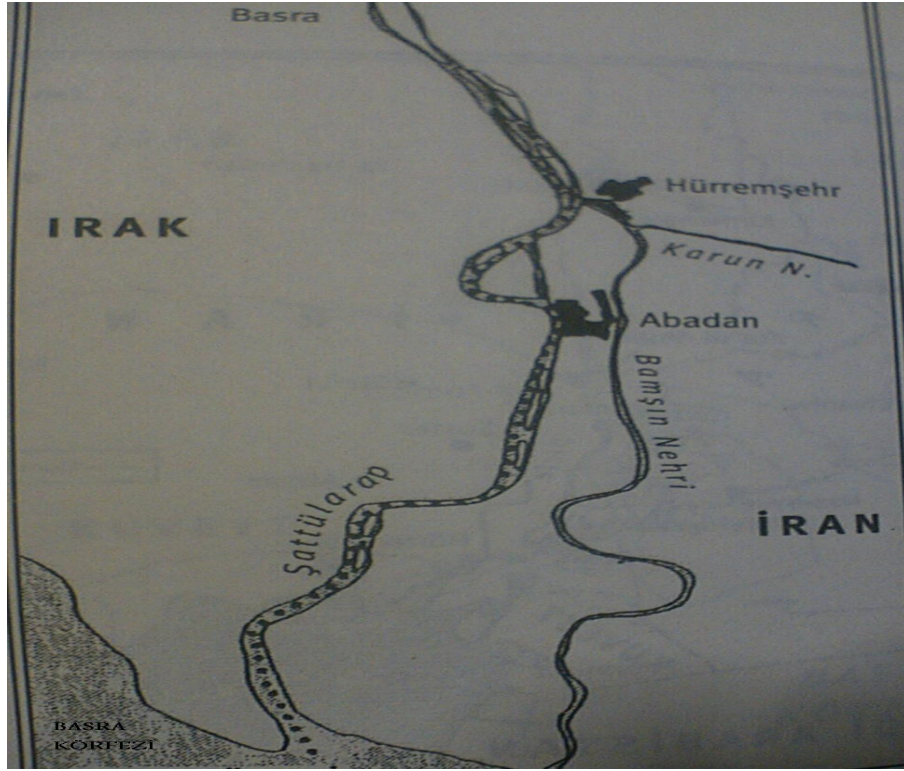
-Her bir konunun, sorunun çözümünde vazgeçilmez şartlar olarak kabul edilmesi.⁵³

⁵⁰ Saddam Hussain, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB107/iraq02.pdf> (26.01.2009).

⁵¹ Mesut Özcan, **Sorunlu Miras Irak**, Küre yayınları, İstanbul, 2003, s.22.

⁵² Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, 2.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.397.

⁵³ Mesut Özcan, **a.g.e.**, ss.97-98.

Harita 2: Cezayir Anlaşmasına Göre Şattularap Sınırı.

Kaynak: Mesut Özcan, Sorunlu Miras Irak, Küre yayınları, İstanbul 2003, s.138.

Irak, Thalweg prensibini kabul ederek Şattularap'ın yarısı üzerinde egemenliğini kaybetmiştir ancak 1975 Anlaşmasını imzalayarak güvenlikle ilgili konularda oldukça rahatlatma imkânı vermiştir. Bunu fırsat bilen Saddam yönetimi, Sovyetler Birliği ve Fransa'dan aldığı yardım miktarını artırarak bir güç haline gelmeyi hedeflemiştir.⁵⁴ Cezayir anlaşması, tartışmalı bir bölge olan Zeynül-Kavs üzerine ihtilaf sonucunda Irak tarafından, 17 Eylül 1980 tarihinde artık tanınmadığı ilan edilmiştir. İki ülke arasındaki sıcak çatışmalar 22 Eylül 1980'de Irak ordusunun 300 millik bir cephe boyunca İran'a karşı harekete geçmesiyle başlamıştır.⁵⁵

Sekiz yıl süren savaş sonunda ne Irak ne de İran amaçlarına ulaşabilmiştir. Savaşın başında Irak, İran topraklarının içlerine doğru ilerlemişse de, İran daha sonra kendini toparlamış ve savaş bir yıpratma savaşına dönüştürmüştür. Sonunda taraflar

⁵⁴ a.g.e., s.99.

⁵⁵ a.g.e., s.101.

ateşkesi neredeyse savaşa başladıkları bir noktada kabul etmişlerdir. İran-İrak savaşı, İran'ın 18 Temmuz 1988'de BM'nin 598 sayılı kararını kabul etmesiyle son bulmuştur.⁵⁶

2.6 Irak–İran Savaşı Sonu ve Kuveyt'in İşgali

Temmuz 1988 tarihinde savaşın sona ermesiyle birlikte Saddam Hüseyin Irak içinde pozisyonunu sağlamlaştırmaya başlamıştır. Özellikle Irak gizli servisinin uygulamalarıyla insan hakları ihlalleri yaygın hale gelmiştir. Kasım 1988 tarihinde Irak politik reform ilan ederek çok partili sisteme geçmiştir. Ocak 1989 tarihinde komitenin yeni anayasa taslağı ilan edilmiştir.⁵⁷ Irak ile Kuveyt arasında gerginliğin, Kuveyt'in petrol fiyatında oynaması, Bağdat'ın ihtiyacı olan 10 milyar ı vermemesi ve Irak'ın talebi üzerine Irakla Kuveyt arasında Bubyar ve Vearba adalarını kapsayan sınır anlaşması imzalamayı reddetmesi sonucunda başlamıştır.⁵⁸

Ağustos 1990'da, Saddam Hüseyin, sınırlı sayıda askeri güçle Kuveyt'i aniden istila etti. Saddam'a göre Kuveyt'in, Irak'ın Körfez'e açılmasını mümkün olduğunca engellemek İçin Britanyalı sömürgeciler tarafından kurulduğunu iddia etmiştir. Bu iddiaya dayanarak Irak, Kuveyt'i ilhak etmiştir. Birleşmiş Milletler, kendi üyesi bir devletin yok olmasını kabul etmeyerek; İsrail gibi kendisini tehdit altında hisseden Arabistan'ı da korumak için, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bir uluslararası müdahale gücü oluşturulmasına kararlaştırılmıştır. Bu güç Amerika Birleşik Devletleri komutası altında, İngiliz, Fransız, Suudi, Mısırlı ve Suriyeli birliklerden oluşmaktaydı.⁵⁹

Bütün ihtarlara aldırmayan Saddam Hüseyin, BM tarafından ekonomik ambargoya tabi tutulmuştur. Ağustos 1990 ile Ocak 1991 tarihleri arasında yapılan diplomatik ve siyasi baskılar sonuç vermeyince, Çöl Fırtınası Operasyonu başlamıştır.⁶⁰ Amerika hava güçleri operasyona başlayarak kısa sürede Irak ordusunu ezmiştir. Ama

⁵⁶ a.g.e., s.102.

⁵⁷ David Seddon, a.g.e.,s.264.

⁵⁸ Neda Kordestani, **The Political Role Of Oil İn The Middle East**, (In Partial Fulfilment Of The Requirements For Degree Of Master Of Art In International Relations), San Diego, 1998, s.56.

⁵⁹ Yves Lacoste, **Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi**, NTV Yayınları, İstanbul 2007, s.78.

⁶⁰ David Seddon, a.g.e.,s.264.

başkan Bush (baba), BM kararına uygun biçimde, koalisyonun kara güçlerinin büyük kısmını Irak'ın güney sınırı üzerine durdurma ve Saddam'a düşman hareketleri (güneyde Şiiiler, kuzeyde Kürtler) desteklememe kararı alarak, Saddam'ın yönetimde kalmasına izin vermiştir.⁶¹ Böylece, 16-17 Ocak 1991 tarihinde Kuveyt özgürlüğüne kavuşmuştur.⁶²

3. I. KÖRFEZ SAVAŞI VE SONUÇLARI

3.1 I. Körfez Savaşının Doğurduğu Yeni Koşullar

1991 Körfez Krizi sonrasında dünyada ve Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler gerek uluslararası alanda gerekse bölgede dengelerin yeniden oluşmasına yol açarken bazı aktörler siyaset sahnesinden silinmiş, bazıları ise siyasetin merkezine oturmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloğu'nun dağılması iki kutuplu yapıyı sona erdirirken, bölgede ABD'yi uluslararası ve bölgesel politikanın belirleyicisi veya aktif ögesi konumuna getirmiştir. Aynı şekilde Körfez Krizi Irak'ı bölgede etkin bir güç olmaktan çıkarırken, Filistin sorununu ve Yaser Arafat'ı dengeleri etkileyen ve bölgede politik gündemi tayin eden bir konuma getirmiştir.⁶³

ABD'deki Clinton yönetiminin Irak'ın potansiyel bir tehdit unsuru olduğunu göstermesi, İran ve Irak'ın kuşatılmasını öngören 'Çifte Kuşatma' politikasını uygulamaya koymuştur. Bu politik; BM vasıtasıyla kitle imha silahların denetlemesi ve ekonomik yaptırımlar uygulayarak sürdürmüştür.⁶⁴

⁶¹ Yves Lacoste, **a.g.e.**,s 78.

⁶² David Seddon, **a.g.e.**,s.264.

⁶³ Tayyar Arı, **a.g.e.**, s.458.

⁶⁴ **a.g.e.**, s.458.

3.2 BM. Yaptırımları ve Irak'ın Kitle İmha Silahları

Körfez Harekâtından sonra, Irak'ın Askeri gücü sıfırlanarak bütün nükleer ve kimyasal tesisleri yok edilmiştir. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyinin, 3 Nisan 1991 tarihinde kabul ettiği 687 sayılı kararı ile belirlenen ateşkes koşulları uyarınca, Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımlar devam edecekti. Buna göre, Irak'ın sahip olduğu nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların tamamen ortadan kaldırılacağı gibi, Irak'ın bu tür silahlar geliştirip geliştirmediği de BM Özel Komisyonu (United Nations Special Commission: UNSCOM) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency: IAEA) tarafından sürekli denetlenip imha edilecektir.⁶⁵

Ekonomik yaptırımların Irak ekonomisini ciddi biçimde yıpratmıştır. Özellikle komşuları ile olan ekonomik münasebetlerin sınırlandırılması Türkiye gibi komşu ülkelerin Irak pazarından mahrum kalması ve maddi kayıplara neden olmuştur. Irak'a uygulanan 12 yıla aşkın ambargodan dolayı Türkiye'nin yaklaşık 50 milyar Amerikanı kaybına neden olmuştur.⁶⁶

3.3 Çekiç Gücü ve Keşif Gücü

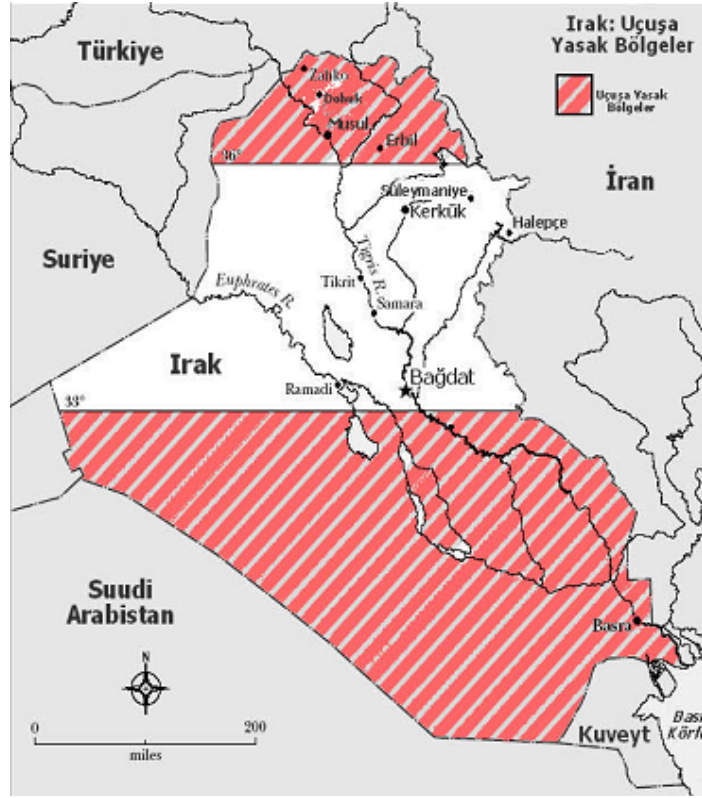
Güvenlik Konseyi'nin 2982 oturumunda kabul edilen S/RES/688 (1991) sayılı kararla, kurtarma ve yardım ile sınırlı olan 'Huzur Operasyonu'nun birinci aşaması devreye girmiştir. Bu kararla, güvenli bölge oluşturulması (her ne kadar kararda böyle bir kavramdan söz edilmemiş olsa da) ve Çekiç Güç veya Huzur Operasyonu gibi uygulamaların temel dayanağını oluşturulmuş.⁶⁷

⁶⁵ a.g.e., s.452.

⁶⁶ a.g.e., s.455.

⁶⁷ a.g.e., s.455.

⁶⁷ a.g.e., s.459.

Harita 3: Uçuşa Yasak Bölgeler.

Kaynak: Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye, Tepav Ortadoğu Çalışmaları, Ankara; 2007, s.27.

Nisan 1995’de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 986 sayılı kararıyla Irak’ın gıda ve ilaç satın almasına olanak verecek şekilde kısmen petrol ihracatına başlamasına onay verilmiştir. “Petrol karşılığı gıda programı” olarak adlandırılan bu uygulamayla Körfez Savaşı’ndan sonra uygulamaya konan Birleşmiş Milletler ambargosu yumuşatılmıştır. O sırada, Irak’ın kuzeyinde, kendi aralarında çatışmakta olan Kürt gruplardan KDP’nin (Barzani) davetiyle Irak askeri güçleri Ağustos 1996’da kuzeydeki uçuşa yasak bölgeye girerek Erbil’i almıştır. Bundan dolayı, ABD, kuzeydeki uçuşa yasak bölgeyi Bağdat’ın hemen güneyine 33. paralele kadar genişletmiştir.⁶⁸

⁶⁸ Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, a.g.e., s.7.

Saddam kuvvetleri, Talabani'den aldıkları Erbil'i, Barzani'nin peşmergelerine devrederek geri çekilmişlerdir. Bu durum Kürtler arası dengeleri Barzani lehine bozmuştur. Ancak, ABD, Saddam Hüseyin'e karşı Kuzey Irak'ta oluşturduğu ve eğittiği muhalif Irak'lılardan oluşan silahlı grupların bir kısmı Saddam Kuvvetlerinin eline geçmiştir. ABD, geri kalan oluşturduğu muhalif grubu aileleri ile birlikte Türkiye üzerinden önce Hint okyanusundaki Guam adasına, oradan da ABD'ye götürmüştü. Türkiye bu sürecin başında Kuzey Irak'ta inisiyatifi geçici olarak ele geçirmiş olup, Barzani ve Talabani güçleri arasındaki çatışmaları durdurmak için Türkmenler ve Asurilerden oluşan "Ateşkes İzleme Gücü"nü kurdurmuş ve eğitmiştir. Bu oluşturulan gücün masraflarını İngiltere ve ABD üstlenmiştir.⁶⁹

Körfez Savaşı ardından, Irak'ın BM silah denetçileriyle ilişkileri de inişli-çıkışlı seyir göstermiştir. Nisan 1991'de kurulan UNSCOM'un çeşitli gerilimler ve zorluklar sonunda, 1998'de ülkeden çekilmesini takiben "Çöl Tilkisi" operasyonu ile ABD ve müttefik güçler yaygın hava bombardımanı ile Irak'ı BM'yle işbirliğine zorladılar ve 1999'da BM Silah Denetleme Komisyonu (UNMOVIC) kurularak denetlemelere yeniden başladı. Clinton yönetimi bu süreçte "Irak Kurtarma Yasası"nı çıkartarak bazı askeri ve politik hazırlıklara başladı. Bu hazırlığın en önemli ayağını, Talabani ve Barzani'yi bir araya getirmek ve Saddam'a karşı ittifak kurmak oluşturdu.⁷⁰

Türkiye'de kamuoyunda oluşan rahatsızlık dolayısıyla Çekiç Gücü tamamen kaldıramayan Refah yol Hükümeti, 1997 başında adını Keşif Gücü olarak değiştirerek görev süresini, altı aylığına uzatmıştır. Ancak, Keşif Gücünün, İncirlik'te üslenmekle beraber Kuzey Irak'taki Kürtlere yardım amacı taşımamaktan ziyade Irak'ın BM kararlarına uyup uymadığını denetlemek amacıyla görev yapmıştır.⁷¹

⁶⁹ a.g.e.,s.7.

⁷⁰ a.g.e.,s.7.

⁷¹ Tayyar Arı, a.g.e., s.462.

3.4 Irak'ın Kitle İmha Silahları ve Savaş Hazırlığı

Irak, BM denetlemelerine her fırsatta direnmesi, ABD'ye önemli bir fırsat vermiştir. Temmuz 2002'de, Irak'ın BM Genel Sekreteriyle görüşmeleri sonunda, nihai olarak silah denetçilerinin ülkeye gelişlerini reddetmesi dönüm noktası oldu. ABD Kongresi, Ekim 2002'de, Başkan Bush'a Irak'a karşı savaş açma yetkisi tanınmıştır. 8 Kasım 2002'de BM Güvenlik Konseyi'nin 1441 sayılı kararıyla silah denetçilerinin yetkileri artırılırken, Irak'a da işbirliği yapmaması durumunda "ciddi sonuçlarla karşılaşacağı" uyarısı yapılmıştır. Takiben denetçiler Irak'a dönerken, süreci fırsata çevirmek üzere harekete geçen ABD, savaş hazırlıklarına hız verdi. Başkan Bush, 17 Mart'ta, Saddam Hüseyin ve oğullarına ülkeyi terk etmek için kısa süre tanıyan bir kesin uyarı vermiştir. 20 Mart'ta ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri "Irak'ı kitle imha silahlarından arındırmak, Saddam Hüseyin'in teröre verdiği desteği kesmek ve Irak halkını özgürleştirmek" gerekçeleriyle saldırıya geçti. 9 Nisan'da başkent Bağdat'a giren koalisyon güçleri Saddam Hüseyin iktidarını devirmiş ve 15 Nisan'da Irak'ın tümünü ABD önderliğinde koalisyon güçlerinin denetimine geçmiştir.⁷²

4. II. KÖRFEZ SAVAŞINDAN ÖNCE IRAK'IN EKONOMİK YAPISI

Irak devleti kurulduğunda, tarım ve hayvancılık ekonomik yapının temeliyken, petrolün ülke ekonomisinde sınırlı bir rolü vardır. 1950'lilerde petrol, Irak için vazgeçilmez bir ekonomik kaynak haline gelmiştir. Irak'ın ilk kurulduğu yıllarda, içine kapalı tarım toplumu iken, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra buharlı taşımacılığın Fırat ve Dicle nehirlerinde kademeli bir şekilde uygulanmıştır. Irak, Körfez Bölgesi ve Hindistan'a tahıl ihraç etmeye başlamıştır. İhracattaki bu artışın, ekilen tarımsal arazilerin kıymetlenerek, artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da Irak, sadece

⁷² Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, a.g.e., s.8.

kendine yeten bir ekonomi olmaktan çıkarak dünya ekonomisine eklemeye başlamıştır.⁷³

Merkezî planlamaya göre yönetilen Irak ekonomisi, petrolden elde edilen gelirlere bağımlı durumunu sürdürecektir. Geleneksel olarak döviz kazançlarının %95'ini petrol gelirlerinden sağlamaktadır. Ayrıca petrol sektörü Gayri Safi Millî Hasılanın %60'nı oluşturmaktadır. 1980'li yıllar boyunca Irak'ta finansal sorunlar yaşanmaya başladığı gibi, yaşanan finansal krizlerin başlıca nedeni İran'la 8 yıl süren savaşın kaynakları tüketmesi gösterilmektedir. Ayrıca bu süreçte Irak petrol ihracatı yapamadan borçlanmak zorunda kalmıştır.⁷⁴

4.1 Krallık Döneminin Ekonomik Yapısı

İngiliz Mandası ve monarşi dönemlerinde büyük toprak sahipliği rejiminin, Irak'ın sosyal tabanını oluşturmasının yanı sıra, büyük toprak sahipleri Irak'ın güney bölgelerinde yoğunlaşmışlardır. Bu bölgedeki topraksız köylüler geçim sıkıntısı yaşamalarından dolayı Bağdat gibi büyük şehirlere göç etmişlerdir. Irak, dünya ekonomisine önce tahıl ihracatçısı sonra da petrol ihracatçısı olarak eklemelmiştir. Kırsal alandaki, arazilerin, şehirlerdeki ticaret ve endüstriyel üretimin gelirleri belli ellerde toplanmıştır. Bu durum, Irak halkında memnuniyetsizlik yaratarak, 1936-1941 yılları arasında kabile ayaklanmalarına neden olmuştur. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkeyi kontrol altında tutarak, tüccarlar ve büyük toprak sahiplerine servet ve güç kazandırmıştır. Petrol Endüstrisinin Irak ekonomik üzerindeki etkisinin 1950'li yıllara kadar sınırlı olmuştur. Irak'ın petrolden elde ettiği gelir 1940 yılında 6.44 milyon dolaylarındayken 1958 yılında 224 milyon a yükselmiştir.⁷⁵

⁷³ Fulya Atacan , **a.g.e.**, s.162.

⁷⁴ Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen, **Irak Krizi (2002-2003)**, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s.351.

⁷⁵ Fulya Atacan, **a.g.e.**, ss.162-163.

4.2 Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Yapı

1958 darbesini yapan Abdülkerim Kasım önderliğinde askerlerin orta sınıf kökenli olup sosyal eşitliğe önem verenlerdendir. Darbeden 1968'e kadar olan on yıl içerisinde Irak'ta uzun süreli istikrarlı bir yönetim ortaya çıkmamıştır. Çünkü bu on yıllık süre içinde Abdülkerim Kasım'ın (1958-1963), Abdüsselam Arifi'nin (1963-1966) ve Abdurrahman Arif'in (1966-1968) dönemlerinde farklı ekonomik uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu alanda en önemli uygulamalar arasında, Ekim 1958 tarihli tarım reformu olmuştur. Bu reformda Mısır örneğinin takip edilmesi çeşitli zorluklara neden olmuştur. Bunun yanında tarımda uzman sıkıntısı, toprak sahiplerinin ciddi muhalefeti ve üst üste iki yıl yaşanan kuraklık sıkıntıları arasındadır. Bunun yanı sıra yine aynı dönemde hizmet sektörünün kalitesinin artırılması ve petrol endüstrisinin geliştirilmesi için de ciddi miktarda para harcanmaya başlamıştır. Toprak reformu 1970'li yıllarda Irak'ın Kuzey bölgelerine de uygulanmış ve bu reform, büyük toprak sahipliğini sona erdirmeye ve onların siyasetteki etkinliğini kırmayı amaçlamıştır.⁷⁶

1958'de tarımda çalışan nüfusun %15'i toprak sahibi iken, 1971 'de bu oran %95'e ulaşmıştır. Bu dönemde yönetimin en büyük başarısı olarak büyük toprak sahibi sınıfın gücünün kırılması gösterilmektedir. Böylece siyasi ve ekonomik yapı şehirli orta sınıf lehine düzenlenmiştir. Yönetimi ele geçiren Abdülkerim Kasım ve arkadaşlarının, diğer önemli çalışması da endüstriye verdiği önem olmuştur. Bu çalışma için beş yıllık planlar yapılmış ve endüstrileşme ile birlikte, tarım ve diğer sosyal hizmetler için petrol gelirinin %50'si ayrılmıştır. 1966'ya kadar devam eden bu planlamalar, 1966'da petrol gelirlerinde ortaya çıkan düşüşle zarar görmüştür. Petrol gelirlerindeki düşmenin yanı sıra kuzeydeki Kürt isyanlarını bastırmak amacıyla yapılan harcamalar, yönetimi temel harcamaları kısmak ve vergileri artırmak zorunda bırakmıştır. Bu ise orta sınıfın yönetime olan desteğinin azalmasına neden olmuştur. 1968 yılında Baas Partisi'nin

⁷⁶ a.g.e., s.164.

kansız bir darbe ile yönetimi ele geçirmesine giden süreçte bu gelişmelerin önemli rolü olmuştur.⁷⁷

4.3 Irak-İran Savaşı Dönemi Irak Ekonomisi

1968'de yönetimi ele geçiren Baas Partisi, 1973'e kadar parti üyesi olmayan kişilere destek sağlayabilmek için yönetimde söz sahibi olma hakkı verse de, bu tarihten itibaren kontrolü tamamen ele almıştır. Yönetimini sürdürebilmek için baskı ve korku politikaları uygulamıştır. 1968 sonrasında Ahmed Hasan El-Bekr Devlet Başkanı, Başbakan ve Ordu Komutanı olarak siyasi ve askeri gücü elinde tutmuştur. Saddam Hüseyin ise, parti içerisinde en etkili kişiydi. Saddam Hüseyin 17 Temmuz 1979'da Bekr'in İstifasıyla Devlet Başkanı olarak yönetime gelmiştir.⁷⁸

Baas yönetimi sanayileşmeye öncelikli bir önem vermiştir. İran-İrak Savaşı'na kadar olan dönemde Baas yönetimi demir, çelik, alüminyum ve Petro-Kimya gibi sermaye yoğun alanlara yatırım yaptı. Yapılan yatırımlar endüstriyel bir büyüme sağlamıştır. Ekonomik anlamda ise yatırımlar ciddi bir işgücü istihdamı sağlamamıştır. Tarımda çalışan nüfusun azalmasıyla birlikte ortaya çıkan işgücü fazlası büyük ölçüde inşaat sektöründe çalışmaya yönlendirilmiştir. Bu bağlamda, devlet hizmetlerinde çalışan nüfusun oranı da gitgide artmıştır.⁷⁹

Irak Yönetimi, 1973 tarihinde Irak'taki Petrol Şirketi'ni millileştirerek petrolden elde ettiği gelirden devlete fon sağlamıştır. Buna da 1973 petrol krizi eklenince petrol fiyatlarını ciddi oranda artmıştır. Böylece, Irak'ın petrolden elde ettiği gelirin artırmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, tarım ve ihracat artışı, Irak'ı temel maddeler ihracatında zengin olan ülkeler listesinde yer almasını sağlamıştır. Bu dönemde, Irak ekonomisindeki büyümede petrol gelirlerinin yansira ekonomik

⁷⁷ a.g.e., s.164.

⁷⁸ a.g.e., s.164.

⁷⁹ a.g.e., s.165.

politikanın da büyük rolü olmuştur.⁸⁰ Millileştirme ve petrol şoku öncesinde Irak'ın 1968'de 488 milyon Dolar olan petrol geliri, 1974'te 5.7 milyar Dolardan, 1980'de 26.5 milyar Dolara ulaşmıştır. Elde edilen gelirin bu kadar fazla olması, Baas yönetimine istediği her alanda harcama yapabilme imkanı vermiştir. Bu anlamda endüstri, tarım, eğitim, altyapı hizmetleri ve savunma harcamaları artmıştır.⁸¹

İran-İrak Savaşı sırasında Irak ekonomisi açısından çok ciddi sonuçları doğurmuştur. Savaş sırasında silahlıdaki insan sayısı 950.000'i bulmuş, bir başka deyişle işgücünün %20'si savaşmak zorunda kalmıştır. Ekonomik kaynaklar sekiz yıl boyunca savaşa harcanarak, hizmet sektöründe kalitesi düşmüştür. Ayrıca uzun vadeli ekonomik planlar yapılamadığından ekonominin petrole olan bağımlılığının giderek artmasına neden olmuştur. Savaş sırasında Irak'ta kişi başına düşen milli gelirin %40 oranında azaldığı belirlenmiştir. Bütün bu olumsuzlukların yanında; petrol fiyatlarının düşmesi ve Şattülarap suyolunun, batan tankerlerden dolayı kullanılamaz hale gelmesi de diğer olumsuz etkenlerdir. Bundan dolayı, Irak'ın petrol ihracatı azalmıştır. Böylece, Irak'ın petrolden elde ettiği gelirden büyük düşüşler yaşanmıştır. Savaş sırasında Irak'ın petrol ihracatı 3,5 milyon varilden 700.000 - 900.000 varile düşmesi, sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Irak'ın savaşı devam ettirebilmesi için gerekli kaynakları sağlamada Irak'ı başta Kuveyt ve Suudi Arabistan olmak üzere Arap ülkelerinin yanı sıra Batılı ülkelere borç almaya zorlamıştır. Savaş sonrasında bu borçların ödenmesi konusu Kuveyt'in işgaline zemin hazırlayan konulardan biri haline gelmiştir.⁸²

4.4 Ekonomik Yapı ve I. Körfez Savaşı Dönemi Ekonomik Yapı

1990-1991 yıllarında Irak'ın yeni bir savaşa girişmesi ekonomiyi derinden etkilemiş ve ekonomik faaliyetlerin durmasına neden olmuştur. Bu dönemde Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in ekonomik kaynakları kendi rejimini ayakta tutabilmek

⁸⁰ Alrubaie Falah. *An Evaluation to Industrial Development in Iraq "During 1975-1990"*. MPRA Paper No:8331, 19. Nisan 2008. http://mpa.ub.uni-muenchen.de/8331/1/MPRA_paper_8331.pdf (02.03.2009).

⁸¹ Fulya Atacan, *a.g.e.*, s.165.

⁸² Fulya Atacan, *a.g.e.*, s.166.

amacıyla kullanması, Irak'ta 10 yıllık bir ekonomik gerileme dönemi yaşanmasına neden olmuştur. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali kısa sürmüş ABD önderliğindeki uluslararası güç Irak'ı bölgeden çıkardığı gibi, 661 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla da bu ülkeye ambargo uygulanmaya başlanmıştır. 1997 yılında yürürlüğe giren "BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı Memorandum of Understanding: MOU" kapsamında uygulanmakta olan bu ambargo yürürlüğe girmiştir.⁸³

Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında BM kararıyla uygulamaya konulan uluslararası ambargo, Irak ekonomisini iyice kötü hale getirmiştir. Ambargo sunucu, en önemli gelir kaynağı olan petrol satışından mahrum kalan Irak'a ambargo zaman içerisinde yumuşatılmıştır. BM tarafından alınan kararla, gelirin, gıda ve sağlık hizmetlerinde kullanarak Irak'ın sınırlı miktarda petrol satışına izin verilmiştir. Irak ise, komşularına kaçak yollardan petrol satışına devam ederek elde ettiği geliri Saddam yönetimi güvenliği sağlamlaştırmak için kullanmıştır.⁸⁴

⁸³ Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen, **a.g.e.**, s.352.

⁸⁴ Fulya Atacan, **a.g.e.**, s.167.

İKİNCİ BÖLÜM

II. KÖRFEZ SAVAŞINDAN SONRA IRAK EKONOMİSİ

1. BAAS YÖNETİMİNDEN KALAN EKONOMİ

Baas yönetiminin sona ermesinden sonra Irak'ın yeniden yapılandırılması, yeni iş alanlarının oluşturulması, güvenli bir büyümenin sağlanması için Irak geçici hükümetinin yaptığı harcamalar yeterli olmamıştır. Irak'a yabancı ülkelerden elde edilen yardım ve bağışlarda yeterli olmamıştır. Irak'ta çalışanların yaklaşık üçte biri, Saddam dönemindeki gibi devlet tarafından istihdam edilmektedir. Petrol dışı sektörlerdeki temel ekonomik faaliyetlerin büyük şehirlerde yoğunlaşması, tarım sektörünün GSYİH'ye katkısını azaltmıştır. İmalat sektörünün gelişimi ise 2003 yılı sonrası artan şiddet olayları nedeniyle yavaşlamıştır.⁸⁵

Tablo1

Sektörler İtibarıyla Reel GSYİH (%).

Yıl/Sektör	2003	2004
Tarım	14,3	11,4
Sanayi	53,3	60,2
Hizmetler	27,8	25,7

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, **Ülke Profili:** Irak 2008, s.19'dan derlenmiştir.

⁸⁵ İnci Selin Aydın, **Irak Cumhuriyeti ülke Raporu**, T.C., Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, 2009, ss.10-11.

Irak ekonomisi büyük oranda kayıt dışıdır. Ancak Irak'ın Amerikan işgalinden sonra yapılan araştırmalarda Irak'ta işsizlik oranı yaklaşık %60 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra, işsizlik oranında nisbi iyileşme gözlenirse de, Irak Devlet Planlama Teşkilatı'nın açıklamasına göre işsizlik oranı 2005 itibariyle %28 civarındadır.⁸⁶

Tablo2

Irak'ın Temel Ekonomik Göstergeler.

	2003	2004
Reel GSYİH' deki Artış (%)	-33,1	23,0
Tüketici Fiyat Enflasyonu (orta, %)	36,3	31,7
Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)	-935	-9 676
Döviz Kuru (Ort) I D: ABD \$	1,936	1,453
Nüfus (Milyon Dolar)	26,9	27,5
Toplam Dış Borç (Milyon Dolar , Yıl Sonu)	116 100	118 400

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, **Ülke Profili:** Irak 2008, s.22'dan Derlenmiştir.

Yukarıdaki Tablo 2'de görüldüğü gibi Irak'taki Baas rejiminin yıkılışıyla birlikte Irak da temel ekonomi büyük bir iyileşme göstermiştir. Tablo 2 de 2004 yılının Reel GSYİH'sı, 2003 yılına göre %23,0 düzeyinde artış oranlarına yükseliş gerçekleştirerek %56,1 oranında artış meydana gelmiştir. Bu artışın başlıca nedenleri:

⁸⁶ Taha Özhan, **Irak Ekonomi-Politik**, Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dosyası, 2006, s.1.

Irak İşgali sonrası başlangıç nedeni Irak işgali sonrasında, işgal güçlerinin Irak'ı özgürleştireceği vaadi ve politikasıyla geri dönen göçmen Iraklılar'ın ekonomiye olumlu katkısı ve ABD'nin Irak'ın yeniden yapılandırma programı kapsamında açtıkları ihaleler istihdam yaratmanın yanı sıra, Irak için öngörülen bütçedir. Irak'ın yeniden inşası için Amerikan Kongresi tarafın tahsis edilen bütçenin Birleşik Devletler Barış Enstitüsü tarafından 18,4 milyar Amerikan Doları olduğunu açıklamıştır.⁸⁷ Tüketici fiyat enflasyon ortalamasında düşüş sağlanarak 2004 yılı itibariyle %31,7 düzeyine düşmüştür. Ancak, Irak'ın savaş durumundan kaynaklanan mal, hizmet ihracatı ve transferiyle toplam ihracatı arasındaki farkı gösteren Cari İşlemler Dengesi 2004, yılı itibariyle -9 676 milyon Dolar civarına gerçekleşmiştir. Irak dinarı ise ABD karşısında değer kazanarak 1,453 seviyesine çıkmıştır. Tüm bunlar olurken, toplam dış borç 2004 yılı itibariyle 118 400 milyon Dolar olmuştur.

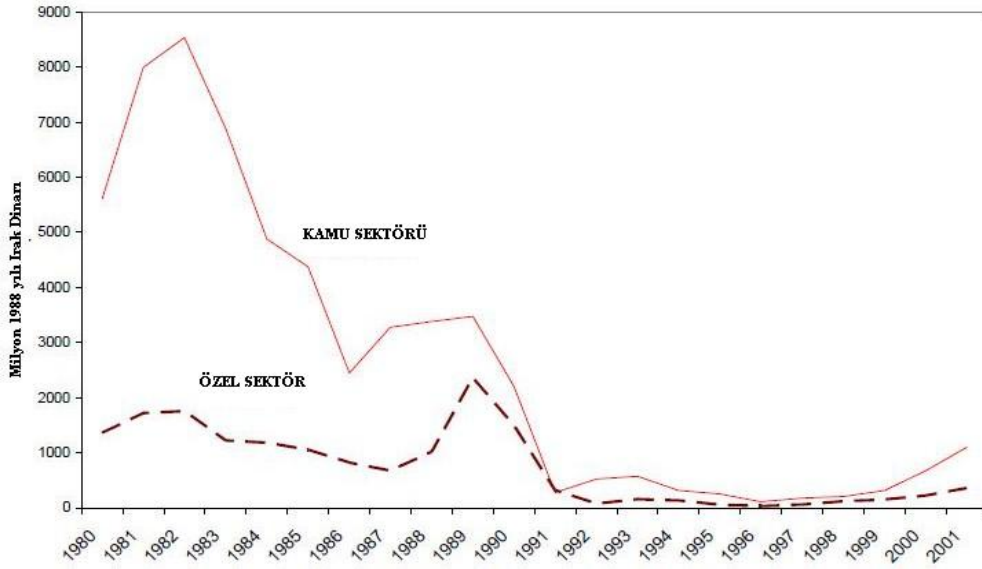
1.1 Milli Gelir ve Üretim

Irak'taki ekonomik veriler 2003 yılı itibariyle çok büyük farklılıklar göstermektedir. BM, IMF ve DB'nin yapmış olduğu ekonomik tahminler bu durumu doğrulamıştır. IMF, 2004 yılı verilene göre, Irak'ın GSMH'nin 15,3 milyar Dolar dolaylarında tahmin ederken, DB'si, 26 milyar Dolar tahmin etmektedir. Aradaki 11 milyar Dolarlık fark göz ardı edilmiştir. Bu da sağlıklı tahmin edilmemesinin göstergesidir.⁸⁸

⁸⁷ The Coalition Provisional Authority's Experiencewith Economic Reconstruction in Iraq, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr138.pdf> (25.04.2009)

⁸⁸ Taha özhan, **a.g.e.**,s.6.

Alttağı grafik 1 de görüleceği gibi Irak Ekonomisindeki Kamu sektörünün payı oldukça büyüktür. Özel sektör gelişimi rol bakımından sınırlı olmakla beraber, Irak sermayesindeki payı 1989 ile 1990 yılları arası dışında hep 2000 milyon Doların altında seyretmiştir. 1991 yılı I. Körfez Harekatı sonrasında, 1991 ile 1992 yılları arasında savaşın verdiği olumsuz etkiyle Özel ve Kamu sektörü ciddi düşüş kaydederek aynı düzeye gelmiştir. Daha sonraki yıllarda, Irak'a uygulanan ekonomik ambargodan dolayı her iki sektör de düşük seyri göstermiştir.

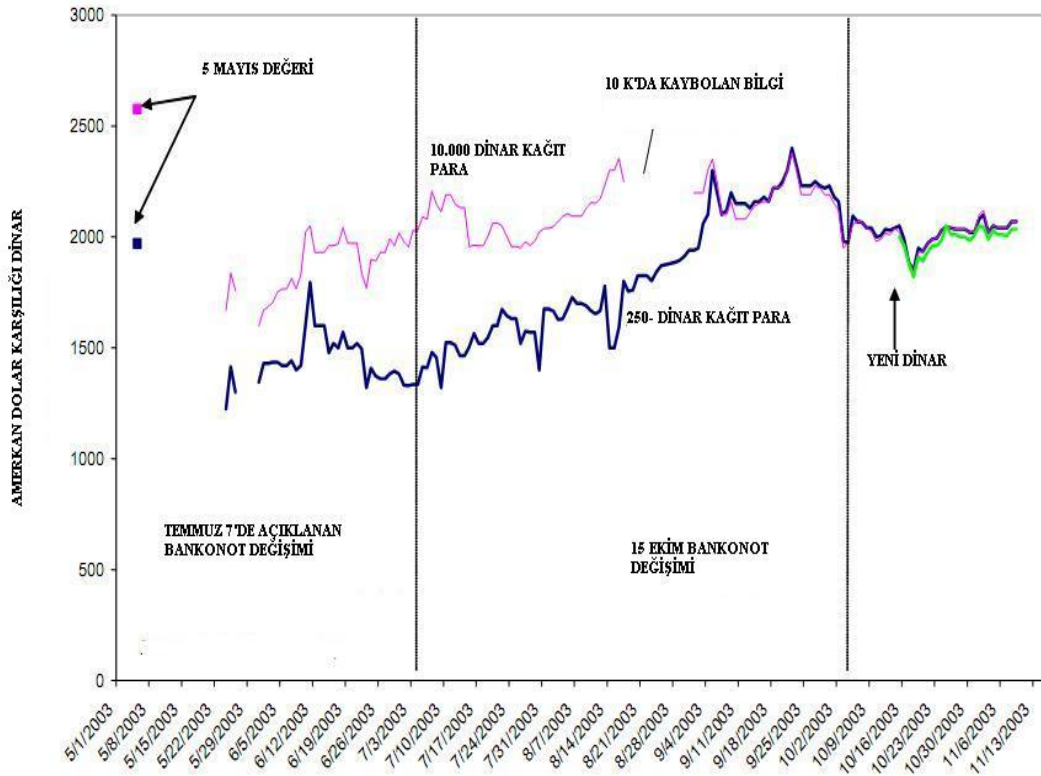
----- Özel Sektör

..... Kamu Sektörü

Grafik1: Brüt Sermaye Bilgisi (1980-2001).

Kaynak: Christopher Foote, William Block, Keith Crane, Simon Gray, **Economic policy And Prospects İn Iraq**, Public Policy Discussion Papers, Federal Reserve Bank Of Boston, No:04-1, s.34. <http://www.bos.frb.org/economic/ppdp/2004/ppdp0401.pdf> (25.04.2009).

İşgal sonrasında yeterli olmayan altyapının çökmesi, bazı temel gıda ürünlerinin temin edilememesi, BM gibi uluslararası yardım kuruluşlarının yardım paketlerini dağıtımındaki güçlükler ve ABD Doları değerindeki dalgalanmalar gibi nedenler 2003 yılı sonrasında enflasyonist baskılara yol açmıştır. Mart-Temmuz 2003 arasında Irak Merkez Bankası (CBI) tarafından aylık tüketici fiyat enflasyonu verileri yayınlanmamış olmasına rağmen, 2003 yılı için ortalama enflasyon oranının %33,6 olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir.⁸⁹

Grafik 2: Irak Dinarının Değiş Tokuş Oranı.

Kaynak: Christopher Foote, William Block, Keith Crane, Simon Gray, **Economic policy And Prospects İn Iraq**, Public Policy Discussion Papers, Federal Reserve Bank Of Boston, No. 04-1, s.36.
<http://www.bos.frb.org/economic/ppdp/2004/ppdp0401.pdf> (25.04.2009).

⁸⁹ İnci Selin Aydın, **Irak Cumhuriyeti Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, 2009, s.12.

Yukarıdaki grafik 2’de görüleceği gibi, 2003 yılı ortalarındaki Saddam Dinarının değişimini göstermektedir. 5 Mayıs 2003 tarihli karşılığı Irak Dinarının Döviz Kuru 2500’den 2.000’de düşmüş olduğu halde Döviz kuru 10.000 dan 250 civarında duraklamıştır. Döviz Kurundaki değişim 250/10.000 oranındaki ara dalgalanmaları %15 ile %35 arası gerçekleşmesini 7 Temmuz tarihindeki banknot değişim duyurusu takip etmiştir. Bu döviz açığı, 2003 Eylül ayının ilk haftasından sonra sona ermiştir. Döviz Kurundaki bu iyileşme öncesi birkaç hafta öncesi döviz hareketinin bu iki etki yaklaşık 2.100 değerinde ticari baskı oluşturmuştur. Dinar ise, Dolara karşı kuvvetlenerek 1.450 dolaylarına gelmiştir. 15 Ekim 2003 tarihinde, yeni dinarla döviz değişimi başlamıştır. Irak’taki para değişimi terörist saldırılar sonucu zorluklarla karşılaşır bile üç ay sonra ülkenin tamamında tedavüle konulmuştur.⁹⁰

2003 Irak İşgali sonrası Yeni Irak Dinarı'nın (NID) piyasaya sürülmesinin ilk etkileri deflasyonist olmuştur. NID itibar kaybetmesiyle birlikte, eski dinarın yerine geçmiş ve ithalat enflasyonunu hafifletmiştir. İşleyen bir kamu sektörünün kademeli olarak yeniden kurulması ve altyapı hizmetlerinin yavaş da olsa yenilenmesi darboğazları ortadan kaldırmıştır. Özel sektör ücretlerinin artmasıyla birlikte ülke genelinde ve kırsal alanlarda satın alma gücünün ani şekilde yükselmesi, yüksek işsizlik oranları ile denetlenmiş olsa da tüketici talebini net olarak artırmıştır. Rafine ürünlerde karaborsanın üstesinden gelmek için yurt içine yönelik yakıt sübvansiyonları kolaylaştırılmış, bu uygulama da enflasyonla sonuçlanmıştır.⁹¹

Saddam dönemi bütçe harcamalarında şeffaflık yoktur. Yatırımlar, işletme harcamaları, kuzey valilikleri ve cumhurbaşkanlığı harcamaları altında ayrılan Irak bütçesinin; Başkanlık Makamı'ndan mütemadiyen yapılan müdahaleler yüzünden yılsonunda hedeflenen dengelerinin tutturulması mümkün olmamıştır. Bütçede yapılan değişiklikler, bütçe dışı harcamalar ve son hesaplar gizli tutulduğundan Irak'ın geçmiş bütçelerinden bugüne dair yapısal bir inceleme yapmak zordur.⁹²

⁹⁰ Christopher Foote, William Block, Keith Crane, Simon Gray, **Economic policy And Prospects In Iraq**, Public Policy Discussion Papers, Federal Reserve Bank Of Boston, No. 04-1, s.20.

⁹¹ İnci Selin Aydın, **a.g.e.**,s.12.

⁹² Taha özhan, **a.g.e.**,s.7.

Finansal işlemlerin neredeyse tamamen nakit üzerinden döndüğü Irak'ta, nakit ödeme dışındaki işlemler oldukça ilkel ve verimsizdir. Kuzey Irak dışındaki bölgelerde, mali piyasa ve politikaların aciz hali dolayısıyla nakit dolaşımı 2001'de %2, 2002'de ise %44 artarak işgal yılına girilmiştir. 2003 yılı öncesi, 1990 sonrası basılan Saddam Dinarı ile 1979-1989 arasında basılmış olan Kürt Bölgelerinde tedavülde olan İsviçre Dinarı Irak'ta dolaşan başlıca para birimidir. 1979-1989 yılları arasında İsviçre'de basılan Irak Dinarı, Irak'ın genelinde tedavüldeyken, Saddam 1990 da yeni bastığı Saddam Dinarı tedavüle sunulmuştur. Ancak İsviçre Dinarı olarak adlandırılan para birimi, Kuzey Irak'a çekilerek tedavüle sunulmuştur. Böylece Irak'ta iki ayrı para birimi geçerli hale gelmiştir. Kuzey Irak Dinarı Güneye göre satın alma gücü bakımından yüksek olması, para ikilemi doğurmuştur. Bu paralar üstünde Merkez Bankası'nın doğrudan müdahalesi de bulunmamaktaydı. Bundan dolayı güvenilir ödemeler dengesi rakamlarının ortaya çıkmasını da engellemiştir. Irak, ödemeler dengesi hesaplanmalarında farklı kurları kullanmıştır. Bundan dolayı cari işlemler dengesini sıhhatli bir şekilde analiz etmek mümkün değildir. Irak'ın Paris Kulübü'ne cezalar ve faizleriyle birlikte, 2003 senesi itibariyle, toplam borcu 42 milyar Dolardır. Böylece, Irak dünyanın en fazla dış borç oranına sahip olan ülkeleri arasındadır.⁹³

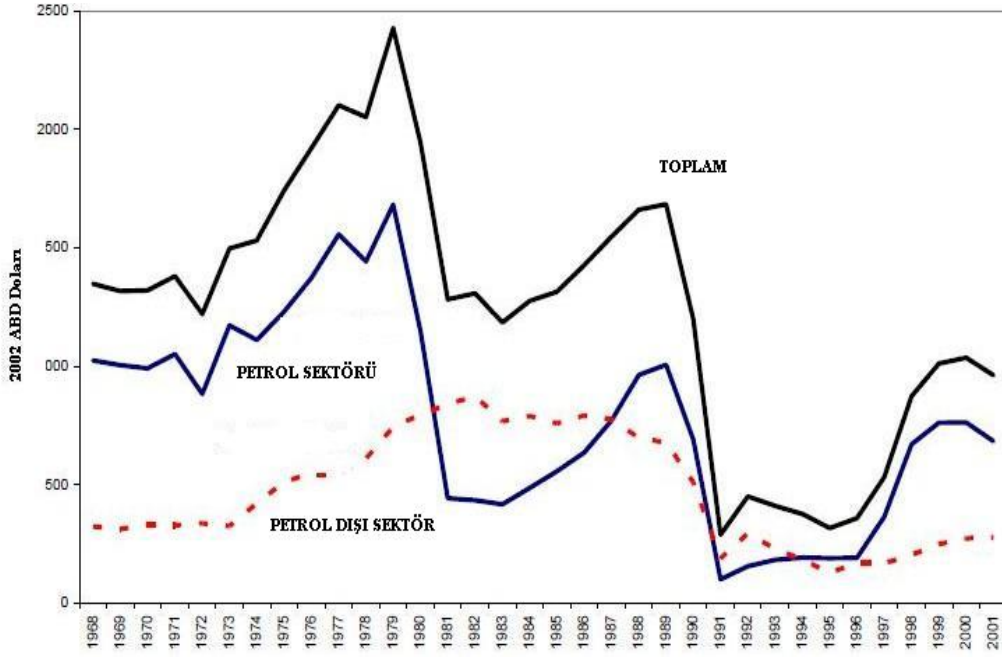
Irak Merkez Bankası (CBI), 1991-2003 verilere göre, 1991 yılında reel GSYİH'de yıllık %56 oranında bir düşmüştür. 1991'deki Körfez savaşı altyapıda büyük hasarlara ve sanayi ve hizmet sektörlerinde de büyük zarara yol açmıştır. Bir yandan yaptırımlarla boğuşan ülke, 1996 yılında uygulanmaya başlayan petrol karşılığı gıda programına kadar ekonomik anlamda bir türlü toparlanamamıştır.⁹⁴

Petrol karşılığında Gıda programı kapsamında imalat sanayi tam toparlanmaya başladığı dönem olan 2003 yılında ülke yeniden savaşa sürüklenmiştir. Fiziki altyapı kapsamında petrol ve elektrik üretimi 2003 işgalinden en fazla hasar gören alanlar olmuştur. İşgal öncesinde ham petrol üretimi günlük 2,5 milyon varil iken, 2003 yılı

⁹³ Taha özhan, a.g.e.,s.7.

⁹⁴ İnci Selin Aydın, a.g.e.,s.11.

Nisan ayında neredeyse hiç üretim gerçekleşmemiş, aynı yılın Haziran ayına kadar hiç petrol ihraç edilememiştir.⁹⁵

Grafik 3: 1968 – 2001 Yılları Arasında Irak'ın Kişi Başına Düşen GSYİH.

Kaynak: Christopher Foote, William Block, Keith Crane, Simon Gray, **Economic policy And Prospects In Iraq**, Public Policy Discussion Papers, Federal Reserve Bank Of Boston, No. 04-1, s.32. <http://www.bos.frb.org/economic/ppdp/2004/ppdp0401.pdf> (25.04.2009).

Yukarıdaki Grafik 3'te göreceğimiz gibi, Irak İstatistik Merkezinden alınmış verilerden yararlanarak Irak'ın GSYİH'ni gösteren grafik hazırlanmıştır. Grafiği hazırlarken 2002 yılı, yani yine Irak işgalinin önceki yılı (1 Amerikan Doları = 1955,25 Irak Dinarı) Döviz kuru temel alınmıştır. Aynı zamanda, 1991 yılı sonrası uçuşa yasak bölge kapsamında olan Kürt bölgesi verileri dahil edilmemiştir. 1970 yıllarında petrol ve petrol dışı sektörler hızla büyüme sağlamıştır. O yıllarda Dünyada petrol fiyatları yüksek olmakla beraber Irak'ın petrol üretimi 1970 itibariyle 1.5 mv/g'ten (milyon

⁹⁵ a.g.e., s..11.

varil/günlük) 1979 yılında 3.5 mv/günlük üretimle en yüksek düzeyine çıkmıştır. Irak devleti, petrolden elde ettiği gelirleri petrol dışı yatırımlara harcayarak; petrol dışı sektörde gelişmesini sağlamıştır. Eylül 1980 tarihinde, İran'la başlattığı savaşla Irak ekonomisinde düşüş başlamıştır. Irak-İran savaşının başlamasıyla birlikte, petrol üretimi durmuş ve körfezdeki petrol limanları tahrip edilmiştir. 1981-1985 yılları arasında üretim 1 mv/günlük üretimden 3 mv/günlüğe yükselmiştir. Irak'ın petrol sektörünün aldığı ikinci başlıca engel ise I. Körfez Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. Körfez Harekatı, Irak petrol üretimini sona erdirmiştir. I. Körfez Savaşından sonra ise, BM ambargosu ve onu takip eden olaylar sonucu, 1996 yılında Irak petrol üretiminin yıllık 500,000 v/günlük iç tüketim düzeyin gerçekleşmiştir.⁹⁶ 1990'lardan sonra, Irak'la BM arasında petrole karşılık gıda anlaşmasıyla nisbi iyileşme yaşanmıştır. 2001 yılında ise, petrol çıktısından elde edilen gelirlerle GSYİH yıllık 960 Amerikan Doları düzeyinde gerçekleşmiştir. 2001 yılı itibariyle, Kürt bölgesi dışında Irak nüfusu 22 Milyon göz önünde tutarak GSYİH 21 Milyar Amerikan Doları olmuştur.⁹⁷

Irak'ın doğal kaynaklarındaki zenginlikten dolayı, Irak ekonomisi savaş dönemleri dışında, istikrarlı GSMH trendi yakalamıştır. Irak'ta GSMH'nin gelişimi neredeyse tamamen petrol gelirleri ile doğru orantılıdır. Petrol fiyatlarında yaşanan artışa GSMH'nin toparlanması doğaldır. Ancak, özellikle işgal yıllarında petrol üretiminin ve dağıtımının sıklıkla kesintiye uğramıştır, 2004 öncesi için bu iyileşmeyi de hemen sağlayamamıştır.⁹⁸

Savaş sonrası ülkede patlak veren isyanlar daha çok yabancıları ve Iraklı müteahhitleri hedef almıştır. Bu kişilerden bazıları rehin alınmış ya da öldürülmüştür. Bu olaylar ülkedeki yeniden yapılanması sürecini zayıflatmış ve birçok ülke kendi vatandaşlarına Irak'ı terk etmelerini ya da Irak'a seyahatlerini ertelemelerini tavsiye etmiştir. 2003 yılından itibaren sabotaj eylemleri ve güvenlik sorunları devam etmekte olduğundan, yıllık ortalama Petrol üretimi 1,9-2.0 milyon varil düzeyinde gerçekleşmektedir.⁹⁹

⁹⁶ Christopher Foote, William Block, Keith Crane, Simon Gray, **a.g.r.**, s.4.

⁹⁷ **a.g.r.**, s.5.

⁹⁸ Taha Özhan, **a.g.e.**, s.9.

⁹⁹ İnci Selin Aydın, **a.g.e.**, s.12.

1.2 Dış Ticaret Yapısı

1997 ile Mart 2003 arasında Irak'ın sadece Rusya ile yaptığı dış ticareti 7,7 milyar Doları bulmuş, ambargo yönetimi altında ticari faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Rusya, Saddam Hüseyin döneminde imzaladığı ticari anlaşmaların Irak işgal ile birlikte geçersiz sayılmıştır. Bu anlaşmalardan dolayı Rusya, 2,5 milyar a yakın zarara uğramıştır. Rusya, Ağustos 2002'de imzaladığı 5 yıllık ekonomik işbirliği anlaşmasının meyvelerini de, ambargo dönemi boyunca uluslar arası piyasada rekabet gücü olmayan Volga otomobillerini, tarım makinelerini ve elektrik santrallerini Irak'a düzenli olarak satmıştır. Ocak 2003 tarihinde Rusya'nın Irak'la anlaşmaya varması sonucunda Rusya Irak'ın petrol, elektrik ve demir yollarına ait sektörlerden ihaleler almıştır.¹⁰⁰

Irak savaşı sonrası, Rus şirketi olan Lukoil ile olan anlaşmasını tek taraflı olarak feshedince, Rusya ile olan ticari ilişkileri gerilmiştir. Irak İşgali öncesi dönemde Irak piyasasında oldukça büyük bir dilimin sahibi olan Fransa, endüstri ürünleri, telekomünikasyon ve elektrik sektörlerinde Irak'a araç gereç ve teknoloji ihraç etmiştir. Ticari ilişkilerin oldukça iyi olduğu işgal öncesi yıllarda, Saddam rejimi Fransa ile olan ticaretini daha da derinleştirerek Irak'ın Paris Büyükelçiliği'nde yeni bir Ticaret Ataşeliği açmıştı. Kasım 2003'te Bağdat'ta yapılan yıllık ticaret fuarına Fransa'dan 90 ın üstünde firma katılmıştı. Fransız petrol devi Total (eski ismiyle Total Fina EVF) Irak hükümetiyle 7,4 milyar Dolarlık petrol yatırım sözleşmesi imzalamıştı. İşgal öncesi Amerika ile Fransa arasında da ciddi bir sorun olan bu sözleşme işgal ile birlikte geçersiz hale gelmiştir. İşgal sonrası Irak petrollerinin kontrolünü kendi firmaları denetiminde ele alan Amerikan GKY, Kellog Broum ve Root (KBR) gibi Amerikalı firmalara ilk petrol yapılandırma işlerini ihale etmiştir. Yeniden yapılanma programı altında Amerika-Irak ticari ilişkilerinin de canlandığı bu dönemde, sadece 2003

¹⁰⁰ Taha Özhan, a.g.e.,s.24.

içerisinde Amerika Irak'tan 4,4 milyar Dolarlık petrol ithal etmiştir. ABD bu ithalatına karşın Irak'tan 347 milyon Dolarlık ihracatta bulunmuştur.¹⁰¹

İşgal öncesinde birçok Uzakdoğu ülkesi de Irak'la olan dış ticaretlerini korumuşlardı. Özellikle Vietnam pirincinin en büyük ithalatçısı olan Irak, Tayvan ve Tayland ile de ticari anlaşmalar imzalamıştır. Çin'in ulusal Petrol Şirketi, Çin Kuzey Endüstrileri Şirketi ile birlikte güney Irak petrol bölgesinde petrol çıkarmak üzere 1,3 milyar Dolarlık anlaşmayı 1997'de imzalamıştır. Aynı şekilde Hindistan'dan Oil And Natural Gas Corporation Limited (ONGC), Endonezya'dan Pertamina ile de 2000 yılında Irak Batı Çölü bölgesinde petrol çıkarma anlaşmaları imzalamıştır. Pirinç ticaretini petrole de taşıyan Vietnam'ın, Petro Viyetnam şirketi de Amara bölgesinde petrol çıkarma sözleşmesi imzalamıştır. İşgalden hemen sonra Japonya'nın Itochu ve Mitsubishi şirketleri Irak'ta petrol çıkarma anlaşmasına vardıklarını açıklamışlardır.¹⁰²

1.3 Para Politikaları

Bütçe sorunlarının aksine 2004 senesi içerisinde Irak Merkez Bankası'nın harici rezervlerinin genişlemesinden de anlaşılacağı üzere, para rezervleri hızla artmış ve 'Avrupa Ödemeler Danışmanlık Derneği' anlamına gelen The European Payments Consulting Association, (EPCA) projeksiyonlarını yakalamıştır. 2004 senesi içerisinde para rezervlerinde yaşanan artış %117'dir. Hükümete borç vermesi yasaklanan Merkez Bankası, rezervlerdeki artışın neredeyse hepsini harici rezervler vasıtasıyla sağlamıştır.¹⁰³

Ancak Savaş döneminde döviz belli bir baskı altına girmiştir. Nisan ortasından bu yana hızlı bir artış ile günlük 50 milyon düzeyinde işlem hacmine ulaşmıştır. Merkez Bankası'nın harici rezervleri EPCA'nın 2004 senesindeki 4 milyar tahmininin oldukça üstüne çıkıp, Ocak 2005'te net 7,4 milyar Dolara ulaşmıştır. Satışlarındaki yükseliş ve

¹⁰¹ a.g.e., s.24.

¹⁰² a.g.e., s.24.

¹⁰³ a.g.e., s.15.

Merkez Bankası'nın tam anlamıyla istikrarlı olmayan rezervleri, para talebinin azalmaya başladığını göstermiştir.¹⁰⁴

1.4 Borçlar.

Irak'ın borçları konusunda oldukça spekülâtif veriler bulunmakla birlikte, veriler arasında homojenlik bulunmamaktadır. 21 Kasım 2004'te Paris Kulübü'nün borçların %80 kadarını üç aşamalı bir program dahilinde düşüreceğini açıklamıştır. Paris Kulübü planının ilk aşaması, hayata geçtikten sonra Irak'ın borcundan 78 milyar Dolar düşmektedir. Bu durumun bir diğer anlamı, Irak'ın borcunun GSMH'sinin üç katı olduğudur. Paris Kulübü ile yapılan anlaşma tam anlamıyla hayata geçse bile, Irak'ın borcunun Paris Kulübü içinde olan ülkelere ödenmesi, erteleme sonrası, 2011'de başlayacak ve 2038'de bitecektir. Ek başka bir borç azaltılması yapılmaksızın 2010'da Irak'ın dış borç stoku, GSMH'sinin %170'ine, yani 103 milyar a ulaşacaktır. Bu miktarın bir kısmı büyük oranda 2005-2010 arasında faiz ödemelerinin aktifleşmesinden kaynaklanmaktadır. II. ve III. Aşamalarda ise dış borç stokunun 34 milyar Dolara kadar düşmesi planlanmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ a.g.e., s.16.

¹⁰⁵ a.g.e., s.20.

Tablo3**Tahmini Olarak 2004-2010Yılları Irak Dış Borç Stoku****(Milyar Amerikan Doları).**

Tahmini Irak Dış Borç Stoku, Milyar \$, 2004-2010								
	2004	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
II. ve III. Aşama Borç İndirimi Gerçekleşmeden Önceki Durum ³⁷								
Paris Kulübü	36,6	23,8	25,0	26,3	27,6	28,8	29,9	30,6
Paris Kulübü- Dışı Alacaklılar		53,5	56,2	59,0	61,9	64,7	67,1	68,6
Resmi Alacaklılar	61,4	43,0	45,1	47,4	49,8	52,0	53,9	55,2
Çok taraflı Alacaklılara	0,6	0,9	0,9	1,0	1,3	1,7	2,4	3,4
Toplam Borç	113,6	78,2	82,1	86,3	90,8	95,2	99,4	102,6
Toplam Borç (%/GSH)	444,9	306,2	279,8	221,2	200,9	185,3	179,6	170,1
Toplam Borç Servisi	-	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	1,6	2,7
II. ve III. Aşama Borç İndirimi Gerçekleşmeden Önceki Durum								
Toplam Borç	113,6	78,2	51,1	53,5	56,3	31,9	32,9	34,1
Toplam Borç (%/GSH)	444,9	306,2	174,3	137,2	124,6	60,3	59,4	56,6
Toplam Borç Servisi	-	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,8	1,1

Kaynak: Taha Özhan, **Irak Ekonomi-Politigi**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dosyası, Ankara, 2006, s.19 dan derlenmiştir.

Paris Kulübü dışında kalan ülkelerin borçlar konusunda nasıl bir politika izleyecekleri belirsizdir. Genelde savaş sonrası ve gelecek için iyimser bir tablo çizmeye çalışanlar Paris Kulübü ertelemesi üzerinde gereğinden fazla durmaktadırlar. Oysa Paris Kulübü dışında kalan borçlar hususunda bir anlaşma sağlanmış değildir. Irak'ın toplam borcu hakkında net bir rakama sahip değiliz. Farklı kaynaklardan, hesaplamalardan ve iddialardan elde edilen bilgiler oldukça farklı bir tablo çıkarmaktadır. 80-135 milyar Dolar arasında değişen tahmin ve iddialar bulunmaktadır. Jubilee'nin yaptığı kapsamlı

çalışmadan faydalanarak hazırlanmış aşağıdaki genel tablo, Irak'ın UNCC (United Nations Conference Centre) tazminatlarını içermemektedir. İlk tabloda özet ana borçlar, ikinci tabloda ise borçların detaylarına yer verilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ a.g.e.,s.20.

Tablo4

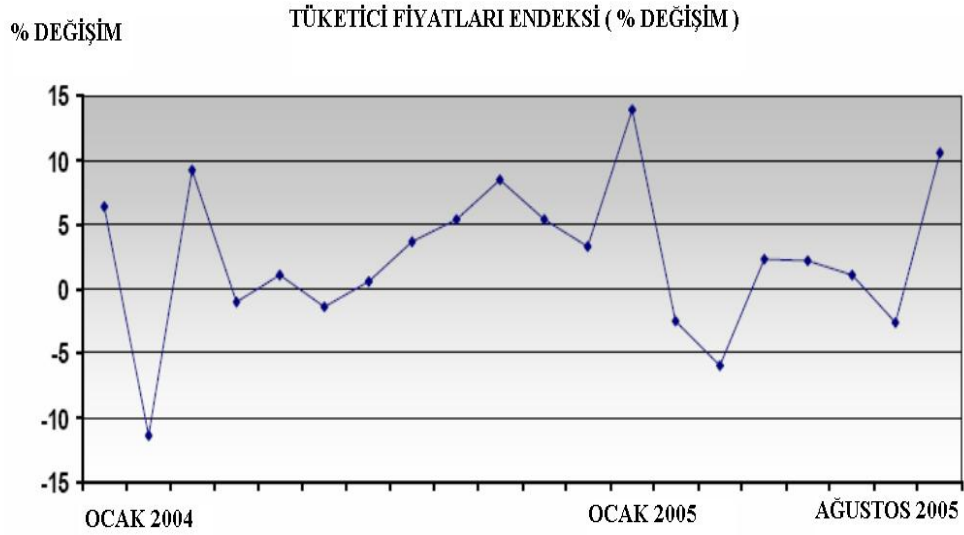
Alınacak Miktara Göre Irak'ın Toplam Dış Borcu.

Alacak Miktarına Göre Irak'ın Borcu (Ana Özeti (Milvar ABD \$))							
Kaynak	CSIS (Çenter for Strategic and International Studies, USA)				Exotiv*	Paris Kulübü»»»	Değer Kaynaklar
	Tazminat	Borç	Sözleşmeler	Toplam			
Kuveyt	68.800	17.000		85.800	12.500		27.000
Rusya		12.000	52.000	64.000	8.000	3-450»**	16.000
<i>Saudi Arabistan</i>	12.040			12.040	25.000		
Ürdün	13.760	0.295		14.055			
Hindistan	6.880		6.880				1.000
İngiltere	6.880			6.880		0.9308	1.600
Japonya						4.1086	5-580 7.000
Hollanda	1.720		3.600	5.320		0.0967	
Almanya	5.160			5.160		2.4039	
Mısır	3-440		0.740	4.180			
Türkiye	3-440	0.800		4.240			
İtalya	3-440			3.440		1.726	
ABD	3-440			3.440		2.192	5.000 4.000 (faiz dahil)
Fransa	1.720		0.073	1.793	8.000	2.9937	4.000
Sırbistan							1.8 ila 2
Kanada	1.720			1.720		0.5642	
Surive	1.720			1.720			
İsrail	1.720			1.720			
Bulgaristan		1.000		1.000	1.700		1.512
Avusturya						0.8131	
Çin			0.080	0.080			>2
B.A.E.			0.703	0.703			
Yugoslavya					0.700		
Romanya					0.530*		1.700
Avustralya						0.4993	
Polonya		0.500		0.500	0.530*		0.700
İspanya						0.3212	
Brezilya						0.1929	
İsvet						0.1858	
Belçika						0.1845	
Finlandiya						0.1522	
İsvit						0.H75	
Çek Cumhuriyeti					0.530*		0.06 ila 0.1
Güney Kore						0.0547	1.100
Danimarka						0.0308	1.100
Fas		0.032		0.032			
Macaristan		0.017		0.017			
Körfez Devletleri		30.000		30.000	17.500		
Londra Kulübü					2.600		11.000
Paris Kulübü					9.500		Fransa/Rusya haric
Çok Taraflı Kur.					1.100		
Diğerleri	36.120	18.357		54.477	26.100		
Diğer Ticari Alacaklar					2.200		
Diğer Borçlar	27.000			27.000			
Faiz		47.000		47.000		21.000	
	199.000	127.000	57.196	383.196	116.490	42.0179	

Kaynak: Taha Özhan, **Irak Ekonomi-Politigi**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dosyası, Ankara, 2006, s.21.

1.5 Fiyatlar

2003 yılı rakamlarına göre 2004 yılındaki reel GSMH'de yaşanan büyüme, petrol üretiminin altyapısındaki iyileştirme çalışmalarının mesafe kaydetmesinden ve Irak fiyatlarına göre petrol fiyatlarının tavan yapmasından kaynaklanmaktadır. Irak petrol üretimimin 2,2 mv/gün (milyon varil/günlük) gerçekleştiği bu dönemde, 1,5 mv/gün'lik kısım ihracata gitmiştir ve hacmin artırılması için çalışmalar devam etmektedir. Petrol-dışı GSMH'nin ise 2002 senesinin altında bir düzeyde gerçekleştiği görülmektedir.¹⁰⁷

Grafik 4: Tüketici Fiyatlar Endeksi.

Kaynak: Taha Özhan, “Irak Ekonomi-Politigi”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dosyası, Ankara, 2006, s.11.

Kamu sektörü ise, bu dönemde belirsizliğini korumaktadır. Irak'ın şok bir müdahale ile yaşadığı ekonomik liberalizasyon sürecinde bu sektörlerde bir çeşit

¹⁰⁷ a.g.e., s.11.

küçülme yaşanmıştır. Birçoğu atıl olan kamu kurumları, savaş sonrası yatırım ve yeniden yapılanma kontratları ile birlikte, ekonomik faaliyette hem eski paylarını alamadılar, hem de özelleştirmeye tabi tutulduklarından küçülmüşlerdir. EPCA (Savaş Sonrası Acil Yardım Programı) tahmininin (%7) çok ötesinde çıkan enflasyon rakamı 2004 senesi için 9631,7 olarak gerçekleşmiştir.¹⁰⁸

2005 bütçesi için yapılan tahminler de petrol gelirleri ve fiyatları üstünden yapılmıştır. 2005 senesi için EPCA Irak petrol satış fiyatı ortalamasının 26 olacağını tahmin etmekteydi. Petrol ihracatının da günlük 1,8 mv/gün'e çıkacağı tahmin edilmekteydi. Petrol gelirleri 2005'in ilk beş ayında program dahilinde gerçekleşti. 2005 Mayıs ayı sonrası düşük petrol ihracat hacmini ise petrol fiyatlarındaki yükseklik (2005 tahmini fiyatının üstüne çıkarak 36,4 den satılmıştır) tazmin etmiş oldu. 2005'in ilk beş ayında petrol ihracat hacmi 2004 senesi ile aynı düzeyde, 1,4 mv/gün (milyon varil/günlük) (program hedefinin oldukça altında bir düzeyde) olarak gerçekleşmiştir. Irak petrolünde bu dönemde yaşanan fiyat artışı genel petrol fiyat artışından oldukça aşağıda kaldı. Bu ise doğal olarak Irak petrolünün dünya ortalama petrol fiyatı karşısında rölatif olarak derin fiyat farkı pozisyonunda kalmasını sağladı. Oysa Dünya Enerji Organizasyonu'nun, Brent, Batı Teksas ve Dubai petrollerini baz alarak ortaya çıkardığı mukayeseli petrol fiyatları, 2004 senesinde varil başına 6,4, 2005'in ilk çeyreğinde 13,4 ve Nisan-Mayıs 2005 arasında da 8,6 yükseliş göstermişti.¹⁰⁹

EPCA'nın yerli rafineri petrol ürünleri fiyatlarını artırmak üzere ortaya koyduğu hedefler gerçekleştirilemedi. Bu ürünlerin resmi fiyatlandırılması uluslararası fiyatların oldukça altında tutulmaktadır. Devlet destekli fiyat politikasının dışında da, ithal edilen petrol ürünleri iç piyasada desteklenmiş fiyatlarla satılmaktadır. Bu ise 2004 senesi içindeki gayri safi hasılda ciddi zarara yol açarak, takriben GSMH'nin %30'u, yani 8 milyar a yakın bir bütçe maliyeti oluşturmuştur. Irak iç piyasa petrol satışlarının yerli ve uluslar arası fiyatlardan değerlendirilmesi aşağıdaki tabloyu ortaya

¹⁰⁸ a.g.e., s.11.

¹⁰⁹ a.g.e., s.13.

çıkarmaktadır. Bu değerlendirmede petrol üretimi için 2004 rakamları, fiyatlar içinse Haziran 2005 rakamları dikkate alınmıştır.¹¹⁰

2. TEMEL İKTİSADI SEKTÖRLER

2.1 Tarım ve hayvancılık

Irak nüfusunun, %50 ile %60 tarihsel olarak tarımla uğraşmaktadır. Saddam Dönemi, Irak devletinin uyguladığı ayrılıkçı politika sonucunda Kuzey Irak bölgesindeki tarımsal faaliyeti ülke ekonomisine katkısını sınırlamıştır. Bununla beraber, Saddam Hüseyin liderliğindeki başarısız tarım politikaları, tarım sektörünü olumsuz şekilde etkilemiştir.¹¹¹ Irak Devleti, kesintisiz şekilde Tarım mamulleri ithalatçısıdır. Irak, 1996 yılında BM ile yapmış olduğu Petrol karşılığı gıda anlaşması döneminde, tahıl, süt ürünleri, et ve kümes hayvanları gibi tarım ve hayvancılık ürünlerini büyük miktarlarda ithal etmiştir. Irak'ın, köyden kente doğru göçten kaynaklanan emek gücü eksikliği, yetersiz tarım araçları ve bakımı, toprakta oluşan aşırı tuzlanma ve yersiz toprak reformu sonucunda tarımsal kalkınmayı gerçekleştirememiştir. Bununla beraber, Irak'ta Arap kültürünün önemli bir parçasını oluşturan “Arap Bataklığı”nın suyunu çekmek suretiyle tahrip edilmiştir. Bu tahribat sonucunda, Irak güneyindeki doğal beslenme alanını yok etmenin yanı sıra su çekilmesinden kaynaklanan tuz ve minerallerin konsantrasyonu sonucu araziye tarıma uygunsuz hale getirmiştir.¹¹²

1958'de başlayıp 1980'lere kadar süren tarım alanlarının reformu süresince hükümet, tarım alanlarına el koymuştur. Bu topraklar daha sonra işlenebilirlik temeline

¹¹⁰ a.g.e., s.14.

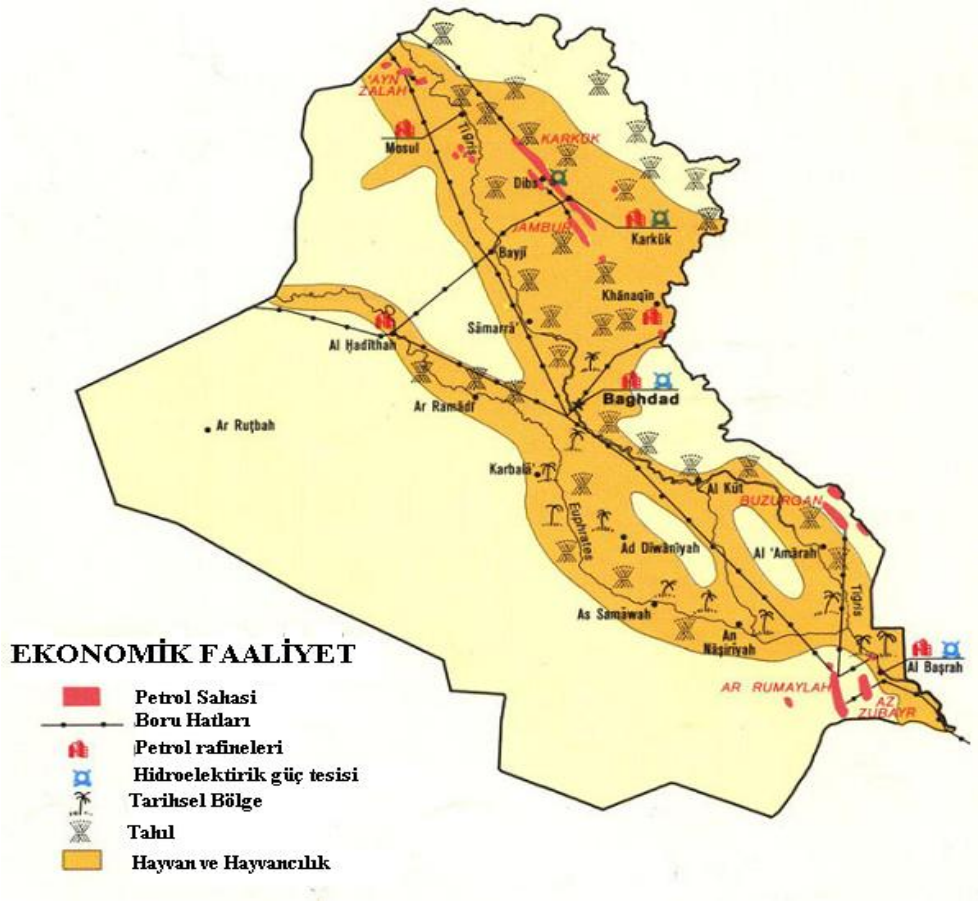
¹¹¹ Library of Congress, Federal Research Division, **Country Profile: Iraq**. August 2006, s.10. <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iraq.pdf> (03.05.2009).

¹¹² The Department of State, Bureau of Near Eastern Affairs. February, 2008. <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/6804.htm> (03.05.2009).

göre değil, adaletsiz bir şekilde dağıtılmıştır. Böylece devlet en büyük mal sahibi haline gelmiş ve köylüler devlete toprak karşılığı yıllık kiralar ödemiştir. Bazı yoksul çiftçilerin geçimlerini iyileştirse ve kırsal ekonominin ulusal ekonomi ile bütünleşmesine katkı sağlasa da bu önlemler aslında ekonomik değişiklikler sonucu toplam zirai üretimde düşüslere yol açmıştır.¹¹³ 1979 ile 1990 yılı arasında Saddam yönetiminin, petrolden elde ettiği gelirin, tarım alanında yapılan yatırımları teşvik etmekle ve tarım sektöründe yatırım yapmak isteyen özel sektörü kontrol etmek için kullanmıştır. Bununla birlikte, Irak devleti petrolden elde ettiği gelirin bir miktarını tarımda kullanılmak üzere Batı menşeli teknolojileri satın almak ve tarım sektöründe sübvansiyonlara yaparak israf etmiştir. İran–Irak savaşı döneminde, nüfusun büyük bölümü savaştan dolayı tarım alanı dışında kalmıştır. Irak nüfusunun büyümesiyle beraber, halkın ilgisi ticarete kayarak tarım alanından uzaklaşmaya devam etmiştir. Böylece, 1989 yılı itibarıyla, Irak 2,5 Milyar Dolar değerinde tarımsal mamul ithal etmiştir. Bu mamullerin, ülkenin yaklaşık %78 hububat ve %100 bitkisel yağ ve şeker ihtiyacını karşılıyordu.¹¹⁴

¹¹³ İnci Selin Aydın, **a.g.e.**, s.14.

¹¹⁴ Jonathan E. Sanford, RL31944 ,Report for Congress ,**Iraq's Economy: Past, Present, Future**, Congressional Research Service, The Library of Congress, 2003.s.CRS.24. <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/rl31944.pdf> (03.05.2009).

Harita 4: Irak'taki Ekonomik Faaliyetler.

Kaynak: http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/iraq_econ_1978.jpg (15.05.2009).

1990 yılından sonra, Irak'a BM tarafından uygulanan ekonomik yaptırımların tarımsal madde ithalatını kapsamamıştır. Ancak, tarım mamulleri satan yabancı şirketlerin Irak'ta doğrudan yatırım yapmaları yasaklanmıştır. 1991 yılında Irak devleti, BM ile petrole karşı gıda anlaşması konusunda, Irak'a uygulanan petrol satışı yasağından tarım mamulleri satın alacak yeterli geliri olmamasından dolayı istekli davranmamıştır. 1990'ların ortalarında uluslararası yaptırımlar sonucunda ağır ekonomik (makroekonomik) sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunlarla başa çıkmak için hükümet liderliğinde tarım sektöründe yatırım kısıtlanması ve bir takım tasarruf önlemlerine başvurulmuştur. Böylece, Irak'taki kötü beslenmede önemli bir artış meydana gelmiştir. 1996 yılında, Irak BM ile uygun koşullarla petrole karşı gıda

anlaşmasını (The United Nations Presence Oil-for-Food Programme: OFFP) kabul etmiştir. Petrole karşı gıda anlaşması sonucunda, Irak'ta tüketilen gıda maddelerinin tamamına yakını ticaret yoluyla sağlanmaya başlanmıştır. 2003 yılının ilk yarısında ise, Irak halkının %60 ının OFFP programı kapsamında ithal edilen gıda maddelerine bağımlı durumdaydı.¹¹⁵

2.2 Sanayi

Irak ekonomisi içinde petrol dışı endüstri sektörünün payı, 1932 yılında Irak'ın bağımsızlık kazanmasıyla başlamıştır. Bağımsızlıkla başlayan endüstrisel üretimin genel ekonomiye katılımı düşük olsa bile Osmanlı döneminde nazaran daha gelişmiş düzeyde gerçekleşmiştir. Osmanlı döneminde yapılan üretimin nerdeyse tamamına yakın el gücüyle gerçekleşmişti. Birinci Dünya savaşıdan sonra, Elektrik, İletişim ve Ulaşım alanında ilk kullanılabilir büyük ölçekli sanayi kuruluşları açılmıştır. Ancak bağımsızlığın ilk yıllarında sanayi alanındaki gelişim yavaşlamıştır. Irak'ın çoğu sermayesini kontrol eden özel sektör; iç pazarın küçük olması, halkın satın alma gücü düşük, altyapının ilkelliği ve tarım alanında yatırımların daha yüksek kar elde edebilirliğinden dolayı imalat alanında yatırım yapma konusunda tereddütlü davranmışlardır.¹¹⁶ Irak'ın petrolden elde ettiği gelirden Sanayisini 1951 yılı ile beraber geniş kamu yatırımı gerçekleşmiştir. 1958 yılında, Irak'ta gerçekleşen darbeyle, endüstri işletmelerinde yavaşlama meydana gelmiştir. Irak'ta yapılan devrim sosyalist karakterde olmasından dolayı, öze sektör, yatırımcılar ve sermaye ülkeyi terk etmeye başlamıştır. Abdülkerim Kasım liderliğindeki Irak yönetimi, sanayiye ayrı tutarak tarım ve petrol sektörünü kamulaştırmaya çalışmıştır. Temmuz 1964 yılında ise, yeni hükümet 27 büyük endüstriyel firmayı millileştirme kararı almıştır. Hükümet, diğer büyük firmaları tasnif ederek, çalışan işçileri %25 oranında karda ortak yaparak şirket yönetimine dahil etmiştir.

¹¹⁵ a.g.r., ss.CRS.25-CRS26.

¹¹⁶ **Industrialization**, <http://countrystudies.us/iraq/56.htm> (13.05.2009).

Sanayi alanındaki bu müdahaleci kararlardan dolayı Irak'tan sermaye kaçıışı gerçekleşmiştir. Hükümetin bu kararlarından dolayı 1960'lı yıllara kıyasla Irak'ın endüstriyel sektörü %6 oranda yavaşlama gerçekleşmiştir. 1968 Baas darbesiyle beraber, hükümet endüstriyel kalkınmaya öncelik vermiştir. 1978 yıllarla beraber, hükümet iplik ve dokuma gibi on ayrı büyük sanayi sektörünü bağımsız çalışacak şekilde organize etmiştir. Fabrika yöneticilere kısmi özerklik ve sorumluluk tanınmıştır. Irak'ın bu kamucu politikaları, yönetimde verimsizliğe nede olmuştur.¹¹⁷ Irak hükümeti, kamu sektörünün bir parçası olan sanayi sektörünü parasal olarak desteklemiştir. Bu destek öyle bir hal aldı ki, Irak, endüstri sektörüne 1968 yılında 39,5 Milyar Irak Dinarı yatırmışken, 1985 yılında bu yatırım 752,5 Milyar Irak Dinarı dolayına varmıştır. Bu yatırımların sonucu olarak endüstriyel çıktılar yükselmiştir. Irak Devletinin sanayi alanında yatırımlara devam etme düşüncesinin arkasındaki en önemli etken ise; Devletin petrolden elde ettiği büyük gelirlerdir.¹¹⁸

1975–1980 yılları arası dönemin en belirgin özellikleri; Irak'ın petrolden elde edilen gelire güvenmesi, Irak Dinarını güçlenmesi, ithalata kolaylık tanınması, montaj sanayinin gelişmesi, teknolojik olanakların ithaline tanınan kolaylıklar, istihdamda tasarruf, sanayileşmesinin devlet tarafından desteklenmesi olarak sıralayabiliriz.¹¹⁹ Irak'ın 1980–2002 Sanayileşme politikasının en önemli sonucu endüstrileşme alanındaki ihtisaslaşma uçurumudur. Büyük ölçekli sanayi, büyük sermaye yatırımları ve az istihdam sağlayan petrokimya sanayi ve petrol arıtma sanayi alanında ihtisaslaşmışken, bakım ve onarım alanları Küçük ve orta Büyüklükteki işletmelerin ihtisas alanı olmuştur. Her iki ölçekteki gelişim bağlantılı ve bütünleştirici tarzda gerçekleşmemiştir. Böylece, KOBİ'lerin gelişimi birbirlerinden ve büyük ölçekli sanayiden bağımsız olarak gerçekleşmiştir. Bu kopukluktan dolayı beklenen verim elde edilmemiştir.¹²⁰ Irak'ın girdiği peş peşe yıkıcı savaşlar sonucunda sanayi yapısı ciddi zararlar görmüştür. 2003 Amerikan işgaliyle noktalanın savaş macerasından sonra iç istikrarsızlık ve iç savaş tehlikesi sanayi sektörüne olumsuz etkilerde bulunmuştur. Bir

¹¹⁷ **Industrialization.** <http://countrystudies.us/iraq/56.htm> (13.05.2009).

¹¹⁸ **Industrialization.** <http://countrystudies.us/iraq/56.htm> (13.05.2009).

¹¹⁹ Alrubaie, Falah, **An Evaluation to Industrial Developmentin Iraq “During 1975-1990”**, 2004. http://mpr.ub.uni-muenchen.de/8331/1/MPRA_paper_8331.pdf (14.05.2009).

¹²⁰ Falah Khalaf Al-Robayi, **Alsinaat Al-Saghira We Almutawasita fi Irak.** <http://www.alsabaah.com/paper.php?source=akbar&mf=interpage&sid=18475> (14.05.2009).

dizi tahribattan sonra 2007 yılı itibarıyla Irak'ın en önemli tesislerini harita 5'te yerlerine göre şöyle sıralayabiliriz:¹²¹

- (1). *State Company for Mechanical Industries (Devlet Makine Endüstrisi Şirketi)(SCMI), Iskandiriyah*
- (2). *State Company for Automotive Industry (Devlet Otomotiv Endüstrisi Şirketi) (SCAI), Iskandiriyah*
- (3). *Iraqi State Company for Cement(Irak Devleti Çimento Endüstrisi Şirketi), Fallujah*
- (4). *Iraqi United Gypsum(Birleşik Irak Alçıtaşı), Fallujah*
- (5). *State Company for Glass and Ceramics (Devlet Cam ve Seramik Şirketi)- Plate Glass(Cam protez), Ramadi*
- (6). *State Company for Glass and Ceramics(Devlet Cam ve Seramik Şirketi) - Consumer Glassware(Tüketici Züccaciyat), Ramadi*
- (7). *State Company for Glass and Ceramics(Devlet Cam ve Seramik Şirketi) - Ceramic Tile(Seramik Fayans Döşeme), Ramadi*
- (8). *State Company for Glass and Ceramics (Devlet Cam ve Seramik Şirketi)- Ceramic Fixtures(Seramik Tesisat), Ramadi*
- (9). *Al Sumood State Company (Al-Sumud Devlet Şirketi)- Steel Structures(Çelik Yapılar), Taji*
- (10). *Al Sumood State Company (Al-Sumud Devlet Şirketi)- Foundry(Dökümcülük), Taji*
- (11). *Nassr State Company for Mechanical Ind.(Nasır Devlet Makine Endüstrisi Şirketi) – Trailers(Karavan), Taji*
- (12). *Nassr State Company for Mechanical Ind. .(Nasır Devlet Makine Endüstrisi Şirketi) – Foundry(Dökümcülük), Taji*
- (13). *Nassr State Company for Mechanical Ind. .(Nasır Devlet Makine Endüstrisi Şirketi) - Machine Shop(makine Dükkânı), Taji*
- (14). *Northern Cement State Company .(Nasır Devlet Makine Endüstrisi Şirketi)- Badoush, Mosul*
- (15). *State Company for Drugs and Medical Supplies(Devlet İlaç ve Tıbbi Malzeme Şirketi) - Ninawah, Mosul*
- (16). *Northern Cement State Company (Devlet Kuzey Çimento Şirketi)- Sinjar, Sinjar*
- (17). *Iraqi State Company for Cement(Irak Devleti Çimento Şirketi), Al Qa'im*
- (18). *State Company for Phosphate(Devlet Fosfat Şirketi), Al Qa'im*
- (19). *Diyala State Company for Electrical Industries (Diyala Devlet Elektrik Endüstrisi Şirketi)- Transformers(Transformatörler), Baqubah*

¹²¹ Task Force to Improve Business and Stability Operations in Iraq Industrial **Revitalization Initiative** den derlenmiştir <http://www.defenselink.mil/tfbsa/resources/april07.pdf> (16.05.2009).

- (20). *Diyala State Company for Electrical Industries (Diyala Devlet Elektrik Endüstrisi Şirketi)- Electric Meters(Elektrik Ölçerler), Baqubah*
- (21). *Diyala State Company for Electrical Industries (Diyala Devlet Elektrik Endüstrisi Şirketi)- Optic Cable(Optik Kablo), Baqubah*
- (22). *State Company for Fertilizer (Devlet Gübre Şirketi)- North, Baiji*
- (23). *State Company for Ready Hand Made Wear(Devlet Hazır Giyim Şirketi), Najaf*
- (24). *State Company for Rubber Industries(Devlet Lastik Endüstri Şirketi), Najaf*
- (25). *State Company for Textile Industries(Devlet Tekstil Endüstri Şirketi) - Hilla, Hilla*
- (26). *State Company for Cotton Industries(Devlet Pamuk Endüstri Şirketi), Baghdad*
- (27). *State Company for Leather Industries(Devlet Deri Endüstri Şirketi), Baghdad*
- (28). *Al Furat State Company – Chemical(Al-Furat Devlet Kimya Şirketi), Al Hindiyah*
- (29). *That Al Sawary State Company for Chemical Industries(Zat Al-Savar Kimya Endüstri Şirketi) - PVA, Taji*
- (30). *That Al Sawary State Company for Chemical Industries (Zat Al-Savar Kimya Endüstri Şirketi)– Resins(Reçineler), Taji*
- (31). *State Company for Drugs and Medical Supplies (Devlet İlaç ve Tıbbi Malzeme Şirketi)- Samarra, Samarra*
- (32). *State Company for Petrochemical Industries(Devlet petrokimya Endüstri Şirketi), Basrah*
- (33). *State Company of Fertilizers (Devlet Gübre Şirketi)- South, Basrah*
- (34). *Harir Tomato Paste and Fruit Processing Plant(Harir Salça ve Meyve İşletme Tesisi), Harir*
- (35). *State Company for Construction Industries (Devlet Yapı Endüstri Şirketi)- Concrete Pillars, Mosul*
- (36). *State Company for Heavy Engineering Industry (Devlet Ağır Mühendislik Endüstri Şirketi)(HEESCO), Doura*
- (37). *State Company for Hand Woven Carpets(Devlet el Dokuma Halı şirketi), Baghdad*
- (38). *State Company for Paper Industries(Devlet Kağıt Endüstri Şirketi), Basrah*
- (39). *Ur State Company for Engineering Industry(Ur Devlet Mühendislik Endüstri Şirketi), Tallil*
- (40). *Northern Company for Furniture(Kuzey Mobilya Şirketi), Ninawah*
- (41). *Baghdad Factory for Furniture(Bağdat Mobilya Fabrikası), Baghdad*
- (42). *State Company for Cotton Industries(Devlet Pamuk Endüstri Şirketi), Baghdad*
- (43). *State Company for Electrical Industries (Devlet Elektrik Endüstri Şirketi)(SCEI), Baghdad*
- (44). *State Company for Vegetable Oils Industry(devlet Bitkisel yağlar Endüstri Şirketi), Baghdad*
- (45). *Al Monsour State Company(Almansur devlet Şirketi), Baghdad*
- (46). *State Company for Tobacco and Cigarettes(Devlet tütün ve Sigara Şirketi), Baghdad*
- (47). *Baghdad Electrical(Bağdat Elektronik), Baghdad*
- (48). *State Company for Batteries Industries(devlet Batarya Endüstri Şirketi), Baghdad*
- (49). *State Company for Construction Industries(devlet Yapı Endüstri Şirketi) - Stone Cutting(Taş Kesme), Baghdad*

Harita 5: Irak'taki Fabrikalar.

Kaynak: Task Force to Improve Business and Stability Operations in Iraq Industrial Revitalization Initiative den derlenmiştir. <http://www.defenselink.mil/tfbsr/resources/april07.pdf> (16.05.2009).

- (50). State Company for Woolen Industries(devlet Yün Endüstri şirketi), Baghdad
- (51). State Company for Dairy Products(devlet Süt Ürünler Şirketi), Baghdad
- (52). Furat Detergent(Furat Deterjan), Hindiyah
- (53). State Company for Construction Industries (Devlet Yapı Endüstri Şirketi)- Marble Cutting(Mermer Kesme), Erbil
- (54). Southern State Company for Cement (Güney Devlet Çimento Şirketi)- Sedda, Sadat al Hindia
- (55). Kani Bottling(Kani Şişeleme), Kani
- (56). Kurdish Textiles(kürt Tekstil), Erbil
- (57). State Owned Slaughterhouse(Devlet Mezbahası), Baghdad

2.3 Petrol

Irak'ta petrol çıkarma ve işletme imtiyazı ilk olarak 19.yy.ın son yıllarında Alman kontrolünde olan Bağdat Demir Yolları'na verilmiştir. 1914 yılında, dönemin Sadır Azamı Türk Petrol Şirketini Musul ve Bağdat'ta petrol çıkarma ve işletme vereceğini açıklamıştır. Irak'ta yeni kurulan hükümet, 1925 yılında ancak Türk Petrol Şirketine Bağdat ve Musul ilinde imtiyaz verilmiştir. Ancak bu anlaşmanın bazı maddelerinden hoşnutsuz olan hükümet, 1931 yılında mutabakata varılarak anlaşmayı düzelterek, Dicle nehri doğusunda Bağdat ve Musul ilinde 23 bin mil civarında alan üzerine anlaşılmıştır.¹²²

Türk Petrol Şirketiyle Nisan 1927 tarihinde yapılan anlaşma imzalanınca, Babagurgur (Kerkük), Jabur,Al-Kara Hana, Khaşm Ahmar, İncene ve Başka bölgelerde deneme amaçlı kuyular açılmıştır. 15 Ekim 1927 tarihinde, Babagurgur (Kerkük) bölgesinde ucuz maliyetli petrol bulunmuştur. Daha sonra, Kerkük bölgesinde, 26 kuyu açılarak Kerkük-Tarablüs ve Kerkük-Hayfa boru hatlarını inşa ederek Akdeniz'e petrol sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. 1929 Tarihinde, Türk Petrol Şirketi bir karar alarak İngiliz Donanma Amirali Sör. Can Kingham yönetiminde Irak Petrol Limitet Şirketi olarak İsim değişikliğine gitmiştir. Irak Petrol şirketi yönetimi, %23,7 İngiliz-İran Petrol Şirketi, %23,7 Fransız Petrol Şirketi, % 23,7 Hollanda Kraliyet Shell Şirketi, % 23,7 Uzak Doğu İnşaat Şirket ve %5 Katkı ve Finansal Limitet Şirketine aittir.¹²³

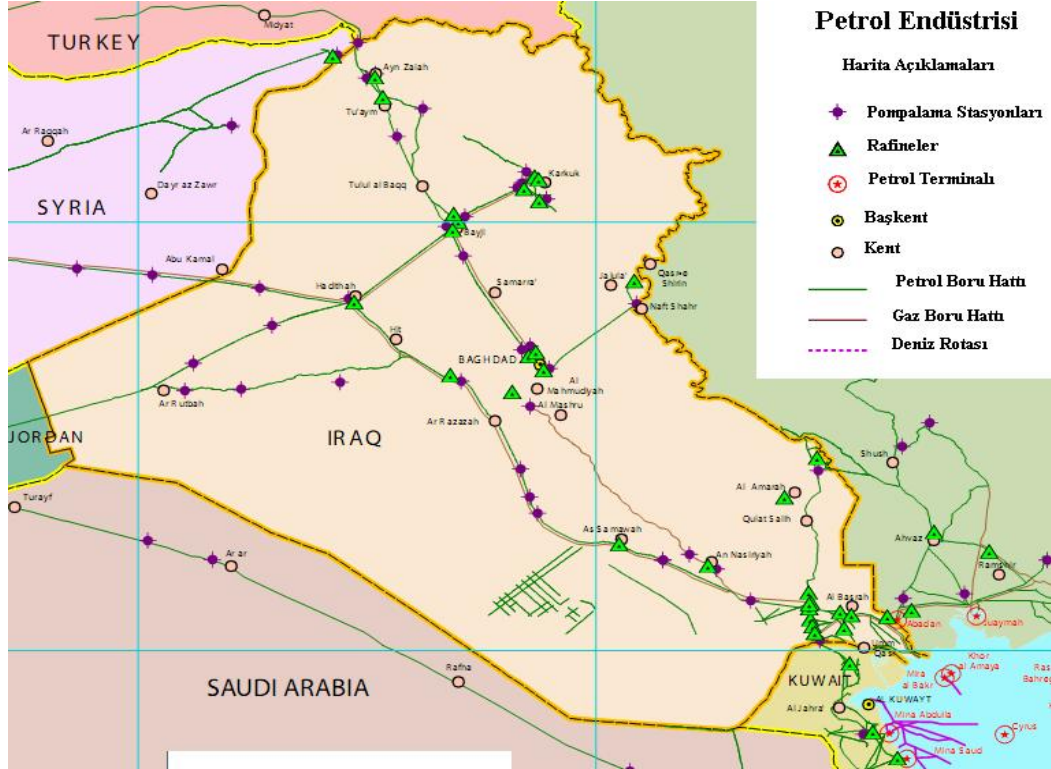
Temmuz 1958 yılında Abdülkerim Kasım tarafından gerçekleşen darbeyle Irak petroleri kesintiye uğrar diye uluslararası camia korkmuştur. Ancak hükümet, Irak petrollerini milleştirme niyeti olmadığını açıklayınca petrol piyasası rahatlamıştır. Daha sonra yönetimde olan Hükümetler ile petrol arama ve çıkarma imtiyazına sahip olan Irak Petrol Şirketi arasında gerginleşme devam edip, 1972 tarihinde ise Irak Petrol Şirketi devletleştirilmiştir.¹²⁴ Irak, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) ilk

¹²² Irak Limitet Petrol Şirketi, *Maat Hakika we Hakika An Şarikat Naft Al-İrak Al Mahduda*, (Orijinal Belgeden).

¹²³ a.g.e. s.3.

¹²⁴ Tayyar Arı, a.g.e., 2007. ss.180-190.

kurucuları arasındadır. 1960 Yılında Venezuela, Suudi Arabistan, Kuveyt ve İranla beraber OPEC'in temellerini atmışlardır.¹²⁵

Harita 6: Irak'ın Petrol Endüstrisi.

Kaynak: [http://www.reliefweb.int/rw/fullMaps_Sa.nsf/luFullMap/32522F4A39721DC685256CCB007419B2/\\$File/govusa_iraqoil120203.pdf?OpenElement](http://www.reliefweb.int/rw/fullMaps_Sa.nsf/luFullMap/32522F4A39721DC685256CCB007419B2/$File/govusa_iraqoil120203.pdf?OpenElement) (16.05.2009).web sitesinden derlenmiştir.

Irak petrol endüstrisi 35 yıllık Baas yönetiminde, doğrudan Petrol Bakanlığı tarafından iki büyük şirket vasıtasıyla kontrol edilmiştir. Kuzey ve Güney petrol şirketlerinin coğrafi olarak kendi alanlarındaki petrol sahalarından sorumlu olmuşlardır.

¹²⁵Sott M. Corbett, **America's Reliance On Oil: Economic, World And Environmental Effect**, (Requirements For the Degree Of Master Of Arts In Business And Policy Studies), State University Of New York Empire State College, 2007, s.27.

Kuzey ve Güney petrol şirketleri, mühendislik, petrolün çıkarılma, petrol tasfiyesi, depolama ve pazarlamasının yanı sıra doğal gaz ile olan işlemlerden sorumluydu.¹²⁶

Irak'ın petrolden elde edilen geliri her zaman önemli yer tutmuştur. Devletin kalkınması için petrolden elde ettiği gelir çok önemli kaynaktır. Bundan dolayı, Irak yönetimine gelen hükümetler Irak içinde petrol arama ve işletme imtiyazına sahip olan şirketle gerginleşme yaşanmıştır. Bu gerginleşmeler Saddam Hüseyin yönetiminde 1972 yılında Irak petrolünü millileştirerek sona ermiştir. Bu sayede, devletin petrolden elde ettiği gelir 1972 yılında 584 milyon Dolarken, 1974 yılında 7,5 milyar Dolara yükselmiştir. Ancak bu gelirler, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve BM kararıyla petrol ihracatına ambargo uygulamasıyla düşmüştür.¹²⁷

Kuveyt'i işgal etmeden önce Irak, 1989 yılında 2,8 mv/g (milyon/günlük) petrol üretmişken, yaptırımlardan dolayı üretimi 1991 yılında 0,2 mv/g (milyon/günlük) düşmüştür. 1996 yılının sonlarına doğru, Petrole karşı gıda anlaşması çerçevesinde Irak'a gıda ve ilaç giderlerini karşılaması için sınırlı miktarda petrol ihracatına izin verilmiştir. 2002 yılına gelindiğinde, Irak'ın petrol üretimi 2 mv/g (milyon/günlük) civarındaydı. 1990 yılı I. Körfez Harekatı ve BM yaptırımından dolayı, Irak'ın gerçek petrol kaynakları keşfedilmemiştir. Birleşik Devletler Jeoloji Etütleri (USGS) ve Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Irak'ın 120-130 milyar varil işlenebilir petrol kaynaklarına ve 78 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahip olduğuna inanmıştır.¹²⁸

Irak, I. Körfez Savaşı öncesi toplam 0,7 mv/günlük (milyon varil/günlük) kapasitesinde 10 petrol rafinesine sahipti. Savaş ve BM tarafından uygulanan yaptırımları, rafinelerin onarımı ve yenilenmesini imkansız hale getirmiştir. Böylece, 2000 Yılında rafinelerin toplam 0,4 mv/günlük (milyon varil/günlük) kapasiteyle çalışabilmiştir. Bu bakımsızlıktan dolayı, BM uzmanları, rafinelerin çevre ve çalışanlara zarar verebileceği yönünde açıklamalar yapmışlardır. Petrol rafinerine en büyükleri ise, 150.000 v/g (varil/günlük) kapasitesinde Kuzey Baiji rafinelerisi, 140.000 v/g

¹²⁶ Robert Springborg, **Oil And Democracy in Iraq**, SOAS Middle East Series, London, 2007, s.76.

¹²⁷ Neda Kordestani, **a.g.e.**, ss.33-34.

¹²⁸ Manfred Horn, **Oil Production In Iraq: Persisting Decline Or Upswing?**, Economic Bulletin, Springer Berlin/Heidelberg, 2003.s.111.

(varil/günlük) kapasitesinde Basra rafinelerisi ve 100.000 v/g (varil/günlük) kapasitesinde Daura rafineridir.¹²⁹

2008 yılı Irak'ın petrol üretimi, 2007 yılına kıyasla %25 oranında daha fazla olmuştur. 2005 ile 2007 yılı yarısına kadar petrol üretimi 2 mv/g (milyon varil/günlük) dolaylarında seyretmiştir. 2007 yılında, Petrol üretimi tırmanışa geçerek 2,5 mv/g (milyon varil/günlük) ulaşmıştır.¹³⁰ ABD Yakın Doğu İşleri Bürosunun haftalık raporunda, 2008 yılı ham petrol üretimi Ocak 2008 hariç Irak Petrol Bakanlığı Hedefleri üstünde seyretmiştir. Ocak ayının ham petrol üretimi 2,7-2,8 mv/g (milyon varil/günlük) civarlarında seyretmedeki en önemli nedenlerden biri 11 Ocakta Basra rafinelerine ham petrol taşıyan boru hattında patlama gerçekleşmesidir. 1-7 Aralık 2008 tarihinde ise, Irak'ın ham petrol üretiminde yılın en yüksek düzeyi olan 2,42 mv/g'e (milyon varil/günlük) varmıştır.¹³¹

2.4 Bankacılık

Irak, Arap ülkeleri arasında özel bankacılık uygulamaları önceliğiyle tanınıyordu. 1880'li yıllarında, Bağdat'ta Osmanlı Bankası'nın şubesi açılmıştır. Daha sonra, birçok yabancı banka Irak'ta şube açarak ticari faaliyeti finansa etmişlerdir. Irak devleti, 1945 yılında ticari faaliyeti finansa etmek için Al-Rafideyin bankasını kurmuştur. Böylece, Al-Rafideyin bankası Irak içinde çalışan ilk devlet bankası olarak kurulmuştur. 1964 yılında, özel banka şubelerini kamusallaştırarak ticari faaliyet finansını Al-Rafideyin bankası tekeline bırakmıştır. Irak Devleti, Irak içindeki tüm bankacılık faaliyetini tek elle gerçekleştirilmesi, Al-Rafideyin bankasının gelişmesine

¹²⁹ a.g.e., s. 113.

¹³⁰ Michael Makovsky, **Iraq's Oil Progress**, The weekly Standard, 25 Ağustos 2008, 13, 46, Academic Research Library, s.14.

¹³¹ United States Department of State Bureau of Near Eastern Affai, **Iraq Weekly Status Report 14 Jan 2009**, ss.16-17. [http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2009.nsf/FilesByRWDocUnidFilename/MUMA-7ND4PY-full_report.pdf/\\$File/full_report.pdf](http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2009.nsf/FilesByRWDocUnidFilename/MUMA-7ND4PY-full_report.pdf/$File/full_report.pdf) (17.05.2009).

neden olmuştur. Öyle ki 1988 yılında Al-Rafideyin bankası, Dünyanın ilk on büyük ticari bankası arasına girmiştir.¹³²

1988 yılında, Özel ve Kamu sektörünün ihtiyaçlarını karşılamak için Al-Rafideyin bankasını, Al-Raşit ile Al-Rafideyin bankasına bölmüştür. Al-Rafideyin bankası, kendini yenileyerek Irak halkını bilinçlendirme ve çağdaş hizmetler sunmasına rağmen diğer ülkelerdekini aksine yüksek nakit tedavülü aynı biçimde seyretmeye devam etmiştir. Bu yüzden, 1991 yılında özel sektör bankacılık düzenlemesine izin verilmiştir. Bunun üzerine, 1992 yılında Bağdat bankası, 1992’da Al-Ticari Al-İraki, 1993’da Al-İraki Al-İslami Li-Listismar, 1993’da Şark Awsat Al-İraki Li-Listismar, 1993’da Al-İstismar Al-İraki, 1993’da Al-Basra Al-Ahli Li-Listisamar, 1994’da Al-Mutahide Li-Listismar, 1995’da Al-Ahli Lİ-Listismar Wal-Tamwil Alzirai, 1998’da Al-İtiman Al-İraki, 1999’da Darul Salam Li-Listismar, 1999’da Babil, 1999’da Al-İktisad Li-Listismar Wal-Tamwil, 1999’da Somer Al-Tijari, 1999’da Al-Warkaa Li-Listismari 2000’da Al-Halij Alticari, ve 2001’da Al-Baraka bankaları kurulmuştur. Bu dönemin iki belirgin özelliği vardır: İlki, söz konusu bankaların merkez şubesinin Bağdat’ta olması, diğeri ise devlet bankalarının illerde hizmet verirken özel banka hizmeti sadece bazı merkezlerde yoğunlaşmakta olmasıdır.¹³³

Kurulan bu özel bankaların, ödemeler, para havalesi ve akreditif gibi konularda işlem yapamamaktadır. İlâveten negatif faiz oranları uyguladığı için bu bankalara çok az kişi para yatırmış ve nüfusun büyük bir çoğunluğu ise parasını evlerinde veya Ürdün, Lübnan bankalarına yatırmışlardır. 2004 Mart ayında Irak Merkez Bankası yasası yürürlüğe girmiştir. Yasanın temel amacı uzun dönemli büyüme ve fiyat istikrarını sağlayıp, rekabetçi bir mali sistemin oluşturulmasıdır. Aynı zamanda Mart ayında bütün finansal enstrümanlar, hesaplar ve teminatlar serbest hale getirilmiştir. Bu modern, etkili bir finans sektörünün oluşturulması açısından gerçekten önemlidir. Ayrıca faiz oranlarının serbestçe piyasa tarafından belirlenmesi sağlanmıştır. Bu önlemler bankacılık sistemine olan güveni arttırmıştır. Herhangi bir veri açıklanmamasına rağmen, 2003 yılından itibaren halkın bankalardaki tasarruflarının iki katına çıktığını

¹³² Kayis Salih Al-Badri, **Takwim Al-Naşatat Al-masrifıya Fi Al-İrak**, Al-İktisat Al-İraki Wal-Mutaghayirat Al-Bia Al-Arabiya Waldwaliya, Bağdat, 2002, s.173.

¹³³ a.g.e., ss. 174-175.

açıklamıştır. 2003 yılında Merkez Bankası aynı zamanda uluslararası ödemeler ve yabancı döviz havalesi ve akreditif açılması konusunda özel bankaları yetkili kılmıştır.¹³⁴

Irak Merkez Bankası aynı zamanda üç yabancı bankaya ülkede faaliyet göstermesi amacıyla lisans vermiştir. Bu bankalar; İngiltere bankaları olan HSBC ve Standart Chartered ile diğer bir banka olan National Bank of Kuwait'tir. Bu kırk yıldır ilk kez bahsedilen bir izin olduğu için önem taşımaktadır. Ancak izinlerini almalarına rağmen güvenlik endişelerinden dolayı faaliyetlerine başlamak konusunda tereddüt içerisinde olmuşlardır.¹³⁵

3. BAAS DÖNEMİ SONRASI IRAK EKONOMİSİ

3.1 Milli Gelir ve Üretim

Irak, 2003 yılında Amerika ve müttefikleri tarafından işgal edilmiştir. İşgal dönemlerinde Irak'ta negatif bir büyüme olmuştur. Durum aşağıda tablo 5'te görüleceği gibi 2003 yılında reel GSYİH büyümesi %−33,1 oranında gerçekleşmişken 2004 yılında ise pozitif bir büyüme ile %23,0 düzeyine ulaşmıştır. Bu artışta, işgal güçlerinin Irak'ı özgürleştireceği vaadi ve politikasıyla geri dönen göçmen Iraklılar'ın ekonomiye olumlu katkısının yanı sıra ABD'nin Irak'ın, yeniden yapılandırma programı kapsamında açtıkları ihaleler istihdam yaratmaların yanı sıra, Irak için öngörülen bütçedir. Ancak, bu artış daha sonraki yıllarda düşmüştür, Irak'ta şiddetin baş gösterdiği 2005–2006 yılları arasında Irak'ın GSYİH'di önemli bir düşüş göstererek 2006 yılında %1,9 düzeyine ulaşmıştır.

¹³⁴ Vural Çekinmez, **Irak Ülke Profili**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2006. s.8.

¹³⁵ a.g.r., ss.8-9.

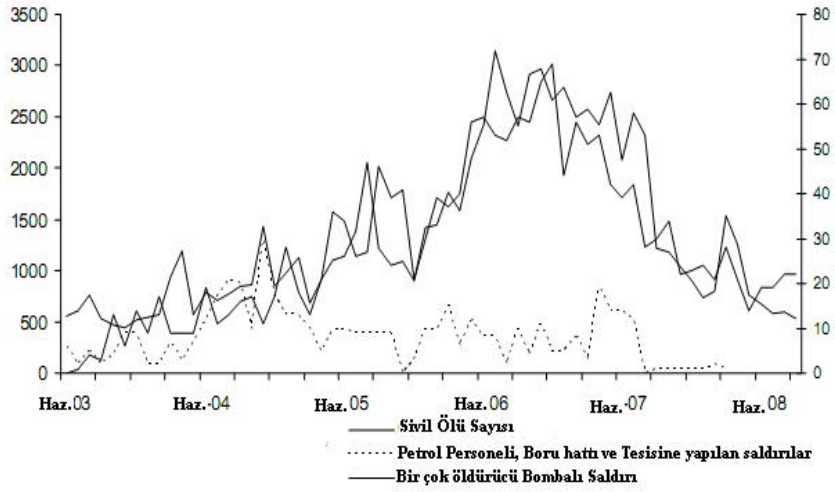
Tablo 5

2003–2009 Yılları Arasında Irak’ın Reel GSYİH Büyüme Oranları (%).

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Reel GSYİH Büyümesi (%)	-33.1	23.0	3.3	1.9	1.5	7.8	5.4

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Report: Irak 2008, s.22 ve Irak 2009, s.8’den derlenmiştir.
www.eiu.com (23.05.2009).

Bu düşünün arkasında en büyük etken Irak’ta sivil ve iktisadi tesislere yönelik yükselen terör saldırıdır. Bu saldırılardan kaynaklanan zararlar Aşağıda grafik 5’te gördüğümüz gibi Haziran 2006 yılında en yüksek düzeyine ulaşmıştır. 2007 yılında petrol tesise yönelik yapılan saldırıların yükselmiştir. Böylece, Irak’ın iktisadi ve güvenliğine yönelik olumsuzluklar 2006-2007 yılları arasında doruk noktasına varmıştır. Bunun sonucu olarak, Irak hükümeti bir dizi politik açılımlar yaparak ülke içindeki karışıklık ortamını dindirmeye çalışmıştır. Bu sayede Irak içinde nisbi bir istikrar sağlayarak ekonomik göstergeleri olumlu hale gelebilmiştir. Tablo 5 den de anlaşıldığı gibi 2008 yılında ekonomideki reel GSYİH büyüme %7,8 şekilde olmuştur. 2009 yılına geldiğimizde, bu oran %5,4 yükseleceği tahmin edilebilmektedir.

**Grafik 5: Haziran 2003 ile Eylül 2008 Yılları arasında Şiddet Göstergeleri
(Aylara göre Petrol Sektörüne Yönelik Saldırıları).**

Kaynak : İMF Country Report No. 08/383, **Irak: Second Review Under the Stand-By Arrangement and Financing Assurance Review—Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Iraq**, Aralık 2008, s. 5.

Aşağıda, tablo 6’da görüleceği gibi, 2003 yılından sonra Irak’ın GSYİH’inde tarım sektöründe en fazla %14,3 oranında gerçekleşirken, bu durum, sanayide %60,2, hizmet sektöründe ise %27,8 gerçekleşmiştir. Savaşın yıkılan alt yapı ve yetersiz donanım ve terör olaylarından dolayı sektörde olumsuzluklar devam etmiştir. Yukarıda sayılan bu olumsuzluklardan dolayı GSYİH’indeki payı sınırlı olmuştur

Tablo 6
Irak'ta Sektöre Göre GSYİH (%) Payı.

Yıllar/Sektör	2003	2004	2005	2006	2007
Tarım	14.3	11.4	12.6	12.2	11.9
Sanayi	53.3	60.2	57.2	57.7	58.8
Hizmetler	27.8	25.7	27.4	27.3	26.7

Kaynak : The Economist Intelligence, **Unit, Report: Iraq 2008**, s.19'dan derlenmiştir. www.eiu.com (23.05.2009).

3.2 Dış Ticaret Yapısı

1950'li yıllardan beri Irak'ın ihraç ettiği ürünlerin başında petrol gelmektedir. Irak'ı yöneten Hükümetlere bir gelir kaynağı olarak petrole bağımlılığı arttıkça, diğer muhtemel gelir kaynakları göz ardı edilmiştir. Dünya petrol fiyatlarında ve dolayısıyla Irak'ın petrol gelirlerinde meydana gelen dalgalanmalar, ödemeler dengesinde Irak için önemli gelir haline gelmiştir. Nitekim 2006 yılında petrol ihracatı, toplam ihracat gelirlerinin %97,4'ünü oluştururken; 2007 yılında bu oran % 96,4 olarak gerçekleşmiştir. Irak'ın ihracat gelirlerinde petrol fiyatlarına bağlı olarak dönemsel düşüslere rağmen, 2003 yılından bu yana genel olarak bir artış yaşanmaktadır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2003 yılı Mayıs ayında yürürlüğe giren 1483 sayılı kararı ile 1990 yılından itibaren Irak'a uygulanan ambargolar kaldırılmıştır. 1990 yılından itibaren petrol haricindeki ürünlerin de ihracatına izin verilmiştir. Ancak işgal sonrası

yaşanan altyapı ve güvenlik sorunları nedeniyle tarım ve petrol dışı sektörlerde endüstriyel gelişimin henüz tamamlanamamış olmasının ve artan petrol fiyatlarının etkisiyle, genel olarak her türlü ihtiyaç maddesi dışarıdan ithal edilmektedir.¹³⁶

3.3 Para Politikaları

Irak, 2005–2008 yılları arasında mali hesaplarında büyük fazlalık elde etmiştir. 2008 yılı, çoğu petrol fiyat ve üretimdeki artıştan GSYİH nin %44 gelir elde etmiştir. 2009 yılında, bütçe hesaplamaları üç defa indirim gitmiştir. Bunun nedeni ise beklenen mali harcama miktarıdır. Böylece, sermaye harcamaları kısılmıştır. Ancak, harcamaların kısılmasına rağmen, bütçedeki yeri büyümeye devam etmiştir. Özellikle kamu sektörü ve güvenlik harcamaları bu yükselişte büyük rol oynamıştır. Mali hesaplara göre, bu harcamalar, 2008 yılı itibarıyla 12 Milyar Amerikan Doları (GSYİH'nin %14) olmuşken 2009 yılı bu miktar 23 Milyar Amerikan Dolarına (GSYİH'nin %33 ne) yükselmesi beklenmektedir. Bütçedeki bu açıklık Irak'ın mali kapasitesini zorlamıştır.¹³⁷

3.4 Fiyatlar

Irak Devletinin, Bankalar üzerinde zayıf etkiye sahip olmuştur. Bu yüzden, Devlet bir takım ekonomik programlar uygulamak suretiyle piyasayı denetlemeye çalışmıştır. Böylece, Irak Merkez Bankası minimum rezerv ihtiyacı, günlük döviz tedavülü ve Devlet Güvenlik Piyasasını kullanarak likiditeyi daha etkin biçimde kullanmaya çalışmıştır. 2006 ile 2008 yılları arasında birkaç kez faiz oranı yükselmeye

¹³⁶ İnci Selin Aydın, **a.g.r.**, ss.20-21.

¹³⁷ The Economist Intelligence Unit, **Country Report: Iraq Nisan 2009**, s.16. www.eiu.com (23.05.2009).

geçmiştir. Irak Merkez Bankası, faiz oranı politikasını Şubat 2008 yılında 9 yüzde noktası kesintiye uğratarak, faizin %11'e gerilemesini sağlamıştır.¹³⁸

¹³⁸ The Economist Intelligence Unit, **Country Report: Iraq Nisan 2009**, s.16. www.eiu.com (23.05.2009).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. KÖRFEZ SAVAŞI'NDAN SONRA IRAK PETROLLERİ VE GELECEĞİ

1. II. KÖRFEZ SAVAŞI ÖNCESİ IRAK PETROLLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ.

1.1 II. Körfez Savaşı Öncesi Irak Petrollerin Genel Durumu

Irak, 1972 yılında petrolü millileştirmiştir. Petrolden elde edilen gelirden istifade edilerek ekonomide iyileşme gerçekleşmiştir. Ancak, 1980'li yıllarda Irak ekonomisi birçok baskıya maruz karmıştır. Bu baskıların en önemli iki nedeni vardır. İlki, Irak'ın İranla girdiği savaş ve Irak kaynaklarındaki düşüş olmuştur. Ekonomik sıkıntıların üstesinden gelebilmek için Irak, bir yandan borç öte yandan petrol ihracat kapasitesini artırmak zorunda kalmıştı. Irak, petrol ihracatını artırması için izleyeceği en önemli yol, petrol alıcılarına petrol temin etme yollarının kapasitesini artırmaktır. Bundan dolayı, Irak Kızıl denize yaklaşık 1,5 mv/g (milyon varil/günlük) , Irak-Suudi boru hattıyla Kızıldeniz'e petrol sevkiyatı gerçekleştirmiştir. 1980'li yıllarda Irak'ın toplam petrol üretimi 2 mv/g (milyon varil/günlük) civarında gerçekleştiğini göz önünde bulundurduğumuzda, elde ettiği gelirin önemli miktarını savaş giderlerine harcamıştır.¹³⁹

Irak, 1991 Körfez savaşını takip eden yıllarda petrol üretiminde düşüş yaşamıştır. Bunun nedeni ise, yaşanan savaş ve bu savaş sonucu ülkedeki petrol

¹³⁹ Walt Leo G.B., **The East's Changing Economy**, Managment Review, Şubat 1987, ABI/INFORM Global, s.65.

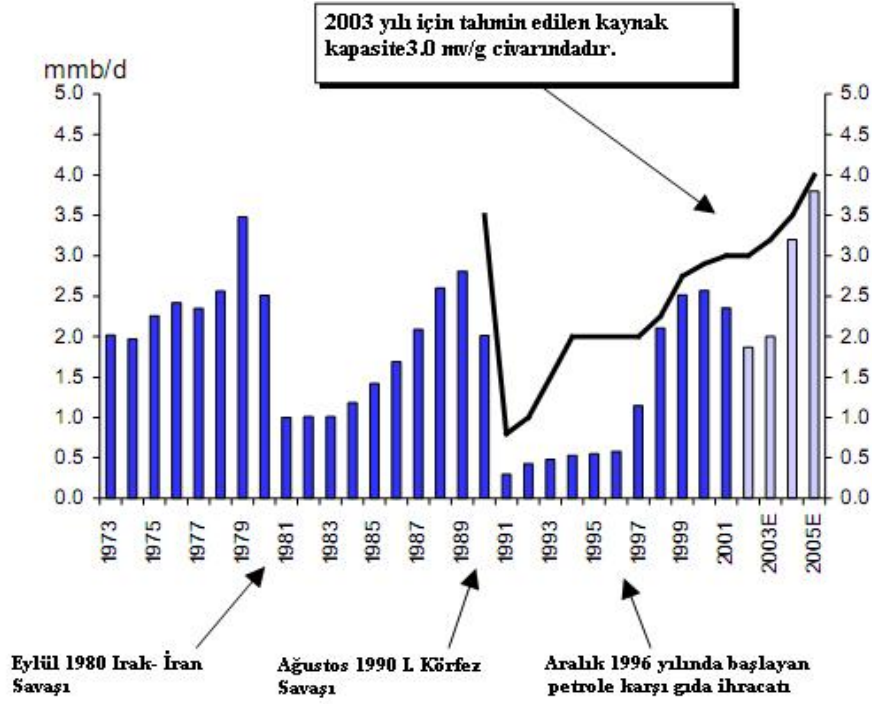
altyapısının zarar görmesiydi. Bununla beraber, BM tarafından Irak'a uygulanan ambargo uygulamıştır. Tüm bu olumsuz etkenler, Irak'ta petrol sektörünü gerilemiştir. 1996 yılının sonunda, Irak ile BM arasında petrole karşı gıda Anlaşması imzalanarak, Irak'a kısıtlı şekilde petrol ihracı izni verilmiştir. 2002 yılına gelindiğinde, Irak'ın petrol üretimi 2 mb/g (milyon varil/günlük) düzeyinde gerçekleşmiştir.¹⁴⁰

1.2 Irak'ın Petrol Rezervi Ve Ham Petrol Üretimi

Irak, körfez bölgesinde üç değişik savaşa girmiştir. Bunların, ilki Irak'ın İranla savaş ikincisi ise, I. Körfez Harekatı ve üçüncüsü II. Körfez Savaşı olmuştur. BM tarafından çarpıtılan ambargolar nedeniyle uluslararası enerji otoritelerince tam olarak petrol potansiyeli bilinmemiştir. 2004 yılı hesaplamalarına göre, Irak'ın yaklaşık 134,0 milyar varil doğalgaz ve petrol rezervine sahiptir. Bu rezervin yaklaşık 115,0 milyar varili petrol oluşturuyordur.¹⁴¹

¹⁴⁰ Manfred Horn, **a.g.e.**, s.111.

¹⁴¹ Leonardo Maugeri, **The Age Of Oil**, The Mythology, History, And Future Of The World's Most Controversial Resource, Praeger Westport Connecticut ,London, 2006, Appendix. 4.

Grafik 6: Irak'ın Petrol Üretimi ve Kaynak Kapasitesi (II. Körfez Savaşı Öncesi).

Kaynak: Deutsche Bank, Global Oil & Gaz, **Baghdad Bazaar Big Oil In Iraq?**, 21.Ekim,2002, s.7'den derlenmiştir. http://www.stopesso.com/pdf/baghdad_bazaar.pdf (24.05.2009).

Grafik 6'da görüldüğü gibi, 1979 yılında Irak, ham petrol üretimini en yüksek seviyesi olan 3,5 mv/g (milyon varil/günlük) gerçekleştirmiştir. Irak'ın ham petrol üretimi, İran-Irak savaşı esnasında inişe geçerek 1,0 mv/g (milyon varil/günlük) düzeyine düşmüştür. Irak, İran'la ateşkes yaptığında petrol üretimi yükselişe geçerek, 1988 yılında tekrar 3 mv/g (milyon varil/günlük) düzeyine çıkmıştır. Bunun sebebi, ateşkesten kaynaklanan petrol güvenliğidir. 1990 yılı körfez savaşı gerçekleşince, Irak'ın petrol üretimi en düşük seviyesi olan 0,3 mv/g (milyon varil/günlük) inmiştir. Daha sonra BM ambargosundan dolayı, Irak petrol üretimi düşük seviyede üretilmeye devam etmiştir. 1996 yılında Irak'ın BM ile yapmış olduğu petrol karşılığı gıda anlaşması ile,

Irak petrol üretimi tekrar yükselerek 2,5 mv/ (milyon varil/günlük) seviyesine ulaşmıştır.¹⁴²

1.3 Irak'ın Petrol Rafineriler

Irak, I. Körfez Savaşı öncesi toplam 0,7 mv/günlük (milyon varil/günlük) kapasitesinde 10 petrol rafinesine sahipti. Savaş ve BM tarafından uygulanan yaptırımları, rafinelerin onarımı ve yenilenmesini imkansız hale getirmiştir. Böylece, 2000 Yılında rafinelerin toplam 0,4 mv/günlük (milyon varil/günlük) kapasiteyle çalışabilmiştir. Savaş ve ambargo kaynaklı rafineri bakımsızlığı, BM uzmanları, rafinelerin çevre ve çalışanlara zarar verebileceği yönünde açıklamalar yapmışlardır. Petrol rafinerine en büyükleri ise, 150.000 v/g kapasitesinde Kuzey Baiji rafinelerisi, 140.000 v/g kapasitesinde Basra rafinerisi ve 100.000 v/g kapasitesinde Daura rafinerisidir.¹⁴³ Bu durum aşağıdaki tablo 7'de gösterilmiştir.

¹⁴² Deutsche Bank, Global Oil & Gaz, **Baghdad Bazaar Big Oil In Iraq?**, 21.Ekim,2002, s.7'den derlenmiştir. http://www.stopesso.com/pdf/baghdad_bazaar.pdf (24.05.2009).

¹⁴³ Manfred Horn, **a.g.e.**, s.113.

Tablo 7

Irak'ın Petrol Çıkarma, Rafineri ve Taşıma Kapasitesi.(II. Körfez Savaşından Önceki veriler).

Petrol Alanları		Rafineriler		Limanlar		Boru Hattarı	
İsim	Rezerv ¹ (milyon varil/gün) olarak	İsim	Kapasitesi (Bin varil /günlük) olarak	İsim	Kapasitesi (milyon varil/günlük)	İsim	Kapasitesi (milyon varil/günlük) olarak
Majnoon	12.1 to 20.0	Baiji	150	Mina al-Bakr	1.2	Kirkuk-Ceyhan:	
West Qurna	11.3 to 15.0	Basra	140	Khor al-Amaya	.	Dortyol ²	0.9
East Baghdad	11+	Daura	100	Khor al-Zubair	.	Iraq-Saudi Arabia:	
Kirkuk	10+	Khanakin	12	Umm Qasr	.	IPSA 1,2 ³	1.65
Rumaila	10+	Haditha	7			Banias/Tripoli ⁴	0.3
Nahr bin Umar	6+	Muftiah	5			Iraq Strategic ⁵	<1.4
Rattawi	3.1	Qayarah	2				
Halfaya	2.5 to 4.6						
Nassiriya	2 to 2.6						
Suba-Luhais	2.2						
Tuba	1.5						
Khurmala	1.0						
Gharaf	1.0 to 1.1						
Rafidain	0.7						
Amara	0.5						

Kaynak: Manfred Horn, **Oil Production İn Iraq: Persisting Decline Or Upswing?**, Economic Bulletin, SpringerBerlin/Heidelberg, 2003, s.114. 'dan derlenmiştir

<http://www.springerlink.com/content/rhmm3gdatcjvw43b/fulltext.pdf> (24.05.2009).

(1) 1 v/g = (varil günlük) – (2) 1.5 – 1.6 mv/g (milyon varil/günlük) – (3) 1990 yılında Suudi Arabistan tarafından kapatılan. – (4) 1982 yılında Suriye tarafından kapatılan ancak şu anda onarılmıştır.- (5) kuzey ile güneyi petrol kuyularını bağlayan yerel boru hattıdır. İki taraflı nakille yönetiliyordu.

1.4 Irak'ın Petrol Taşıma Kapasitesi

Tablo 7'de görüldüğü gibi Irak, Amerika, Asya ve Avrupalı petrol alıcılarına petrol sevkiyatı için birkaç yola sahiptir. Bu yollar, Basra Körfezi, Suriye, Suudi Arabistan ve Türkiye üzerinden gerçekleşmektedir. Irak, petrol sevkiyatını gerçekleştirdiği boru hatları, İran–Irak ve Kuveyt savaşı gerçekleştirdiği sırada hasar

görmüştür. Yukarıdaki tablo 7'deki verilerden anlaşılacağı üzere, Irak'ın kuzeyi ile güneyini bağlayan stratejik boru hattı toplam 1,4 mv/g (milyon varil/günlük) kapasitesiyle gerçekleşiyordur. Bu boru hattı 2001 yılında onarılmıştır. Irak, kuzey petrollerini Kerkük-Ceyhan boru hattıyla, 0,9 mv/g (milyon varil/günlük) kapasiteyle Türkiye üzerinden pazarlamaktadır. Bununla beraber, Irak'ın güney petrollerini 1990 yılında Suudi Arabistan tarafından kapatılan IPSA 1,2 boru hattıyla, 1.65 mv/g (milyon varil/günlük) kapasiteyle Suudi Arabistan üzerinden Kızıldeniz'de petrol ihraç etmekteydi. Diğer boru hattı ise, 1982 yılında Suriye tarafından kapatılan ancak 1999 yılı onarılan Banias/Tripoli boru hattı Suriye üzerinden Akdenize Irak petrolünü taşımaktadır.¹⁴⁴

Irak, ham petrol ve petrol türevleri ihracatını Basra Körfezinde bulunan üç tanker limanını aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Bu limanların ilki, ham petrol yükleme donanımlı Umm Qasr limanı. İkinci Liman ise, 1,2 -1,3 mv/g (milyon varil/günlük) ham petrol yükleme kapasitesine sahip olan ancak ham petrol depolamaya elverişli olmayan Mina-Al-Bakr limanıdır. Üçüncü ise, onarımda olup çalışmalar bittikten sonra 0,5 ile 0,7 mv/g (milyon varil/günlük) kapasitesinde çalışabilecek Khor Al-Amaya terminalidir.¹⁴⁵

1.5 Irak ve OPEC'in Kuruluşu

OPEC, ilk kurucu beş ülkeden olmuştur. Bunlar; İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela'dır. Bu kuruluş daha sonra Katar 1961'da, Endonezya 1962'da (Ocak 2009'dan beri üyeliği askıya alınmıştır), Libya 1962'da, Birleşik Arap Emirlikleri 1967'da, Cezayir 1969'da, Nijerya 1971'da, Ekvator 1973'da (Aralık 1992 yılı ile Ekim 2007 yılları arasında üyeliği askıya alınmıştır), Angola 2007'de ve Gabon 1975-1994

¹⁴⁴ a.g.e., s.114.

¹⁴⁵ a.g.e., s.114.

yılları arası katılmışlardır. OPEC, ilk toplantısının İsviçre'nin Cenevre kentinde yapmış, beş yıl sonrada 1 Eylül 1965 yılında merkezini Viyana'ya taşımıştır.¹⁴⁶

OPEC bir kartel niteliğinde olup bağımsız petrol üretici ülkeler arasında işbirliğini geliştirmeye amaçlayan bir kuruluştur. Tam bir kartel olduğunu söylemek mümkün değildir. Irak, OPEC üyeliğinin ilk gününden 1991 yılına kadar toplantılara bir fiil iştirak etmiştir. 1991'dan sonraki Irak'ın işgal döneminde ise, ABD güdümünde yeni Irak hükümeti tarafından temsil edilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁷ Irak, OPEC'in kurucu üyesidir. Irak, 1991 yılında bile OPEC'in müzakerelerinde bulunmuştur. Irak'ın OPEC üyeleriyle olan coğrafi yakınlığı ve gittikçe büyüyen petrol üretimiyle petrol fiyatlarını etkilemesi, OPEC açısından önemlidir. 2003 yılı öncesi OPEC, Amerikalıların Irak'a bir müdahalede bulunacağı anlamıştır. Müdahale halinde Irak'ın dünya petrol üretimine katkısının bir süre ortadan kalkması durumunda, yaklaşık 2 milyar varil olan açığı kapatabileceğini ABD yönetimine bildirmiştir. Bununla beraber, Kuveyt Petrol Bakanı Şeyh Ahmet El Fahd El-Sabah'ın 30 Aralık 2002 tarihli The Economic Times'e yaptığı açıklamada, "Eğer petrol fiyatları yükselirse OPEC'in olağanüstü toplanarak üretim artışına gidebileceğini garanti ederim", diyerek tavrını belirlemiştir. OPEC'in günlük olarak devreye sokabileceği ve üretimi 4- 4,5 milyon varildir. Burada en büyük pay Suudi Arabistan'ındır. Yine OPEC üyesi Venezüella da -dünyanın 5. en büyük petrol üreticisidir. Süren grev üretimi 2,3 milyon varil/gün seviyesinden, 340 milyon varil/gün'e düşürmesine neden olmuştur. Böylece, dünya petrol arzında önemli bir daralma yaşanmaya başlanmıştır. Bundan dolayı OPEC olağanüstü toplantı yaparak 12 Ocak 2003 tarihinde üretimini %7 oranında (günlük 1,5 milyon varil) artırarak günlük 24,5 milyon varil seviyesine yükseltme kararı almıştır.¹⁴⁸ Böylece, II. Körfez Savaşından kaynaklanan petrol arzının dengesizliği önlenmiş olmuştur. 2003 yılı sonrası Irak'ın petrol üretimi Amerikalılar tarafından kontrol edilmiştir. ABD, Irak'ın tekrar yapılandırma sürecinde OPEC'in karar ve petrol stratejilerine uymasını istememiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ The Organization of the Petroleum Exporting Countries. <http://www.opec.org/aboutus/history/history.htm> (01.06.2009).

¹⁴⁷ http://www.ilgilibite.com/haber_detay.asp?haberID=670 (28.05.2009).

¹⁴⁸ Şevki Özbilen, **Kaynakların Paylaşımı ve II. Körfez Savaşı, Finans Dünyası**, Sayı 160, ss.18-24.Nisan 2003. <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/Kaynak%20payla%20m.doc> (28.05.2009).

¹⁴⁹ Jonathan E. Sanford, RL31944 ,**Report for Congress ,Iraq's Economy: Past, Present, Future**, Congressional Research Service, The Library of Congress, Jun 2, 2003.ss.CRS.20- CRS 21.

2. II. KÖRFEZ SAVAŞI SONRASI IRAK PETROLLERİNİN GENEL DEĞELENDİRMESİ.

2.1 II. Körfez Savaşı Sonrası Irak Petrollerin Genel Durumu

II. Körfez Savaşı sonrası Irak petrol tesisleri yatırım ve modernizasyon çalışmalarına ihtiyacı olmuştur. Irak'ın petrol rezervi 115 milyar varil civarında olduğu tahmin edilmektedir. Irak'ın yaklaşık 22 petrol alanına sahiptir. Bu alanların 9'u 5 milyar varil büyüklükte rezerve sahip süper dev petrol alanıdır. Irak'ın güneydoğusundaki petrol alanı, ülkenin kanıtlanmış petrol rezervlerinin %70 ile %80 ni oluşturan süper dev petrol sahaları oluşturmaktadır. Bu sahalar, Dünyada bilinen benzeri dev sahaların en büyüğüdür. Irak'ın kuzeyinde ise, Kerkük, Musul ve Hanekin yakınlarında Irak'ın %20 petrol rezervleri mevcuttur.¹⁵⁰ Amerikan Kongresi Araştırma Servisinin 12 Mart 2009 yayımladığı verilere göre: Amerikan Savunma Bakanlığı, Irak Petrollerinin onarılması için 802,0 milyon Amerikan Doları olarak yardımda bulunduğu belirlenmiştir. Irak petrolleri için harcanan 802,0 milyon Amerikan ı yardım sadece 2003 yılında tahsis edilmiştir.¹⁵¹

Irak Petrol Bakanlığının amaçladığı 6 milyar varil günlük hedefini tutturabilmesi ihtiyacı olan 25 ve 75 milyar Amerikan Doları değerinde yatırım gerçekleştirmekle ancak mümkün olacaktır. Irak, 2003 yılına kadar olan dönemde toplam 577.500 varil günlük kapasitesinde rafinerilere sahipti. Ancak artan terörist saldırılar sonucunda, bu kapasite düşerek yeni rafinerilere ihtiyaç duyulmuştur. Yeni

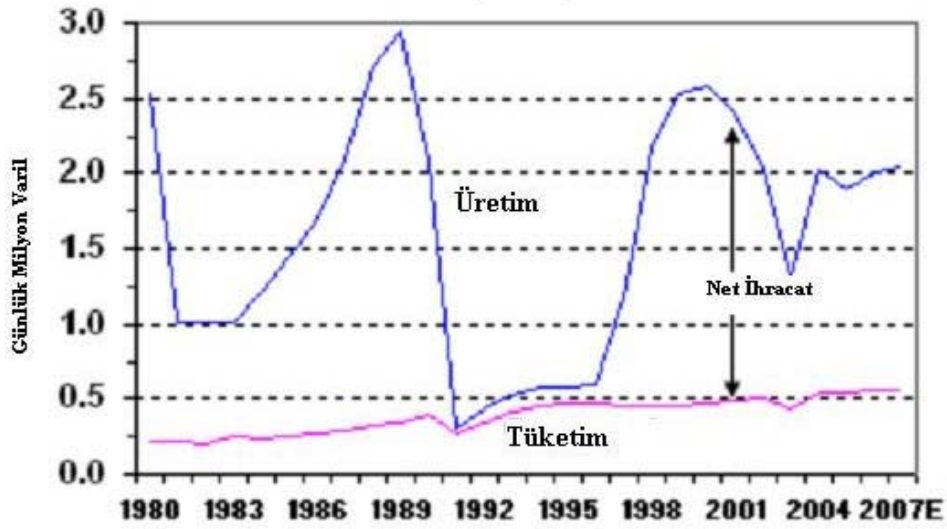
[http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2003.nsf/FilesByRWDocUNIDFileName/OCHA-64BT5P-us-irq-30jun.pdf/\\$File/us-irq-30jun.pdf](http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2003.nsf/FilesByRWDocUNIDFileName/OCHA-64BT5P-us-irq-30jun.pdf/$File/us-irq-30jun.pdf) (28.05.2009).

¹⁵⁰ Iraq Energy Data, Statistics and Analysis - Oil, Gas, Electricity, Coal, **Country Analysis Briefs Iraq**, 2007. www.eia.doe.gov (30.05.2009).

¹⁵¹ Curt Tarnoff, Congressional Research Service, **Iraq Reconstruction Assistance**, March 12 2009,s.4. <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL31833.pdf> (30.05.2009).

rafineri çalışmaları 2010 yılına kadar, Dohuk, Kürt Bölgesinde, Nassiriyah, Karbala, Kwsengeq, Amarah, Basrah bölgelerinde gerçekleşmesi planlanmıştır.¹⁵²

Aşağıda tablo 7’de görüldüğü gibi, Irak’ın petrol tüketimi istikrarlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. Irak’ın petrol üretimi, İran-İrak savaşı öncesi, sonrası ve 2000 yıllarında en yüksek düzeyinde seyir etmiştir. Irak’ın petrol üretimi, 1998 ile 2004 yılları arasında en şiddetli iniş çıkışlarından birini yaşamıştır.

Grafik 7: 1980–2007 Yılları arasında Irak’ın Petrol Üretimi ve Tüketimi.

Kaynak : Iraq Energy Data, Statistics and Analysis - Oil, Gas, Electricity, Coal, **Country Analysis Briefis Iraq**, 2007. www.eia.doe.gov (30.05.2009).

2005 yılı Irak’ın ham petrol üretim hedefi Irak’ın Petrol bakanlığı tarafından 2,5 milyon varil/günlük olarak belirlenmiştir. Ancak 2005 yılı itibariyle Irak’ın ham petrol üretimi belirlenen hedefin altında seyretmiştir. 2005 yılında Irak’ın petrol ihracatından elde ettiği gelir ise, 23,5 milyar Amerikandır. 2006 yılında, Irak’ın ham petrol üretimi, Petrol Bakanlığının hedeflenen düzeyine, 2,33 milyon varil/günlük

¹⁵² Iraq Energy Data, Statistics and Analysis - Oil, Gas, Electricity, Coal, **Country Analysis Briefis Iraq**, 2007. www.eia.doe.gov (30.05.2009).

düzeyinde gerçekleşmiştir.¹⁵³ 2007 yılında Irak Petrol Bakanlığı, ham petrol üretim düzeyi hedefini 2,1 milyon varil/günlük düzeyine indirmiştir. Böylece, ham petrol üretimini Şubat ayında hedeflenen miktarı aşarak 2,14 milyon varil/günlük düzeyinde üretilmiştir.¹⁵⁴ Irak'ın ham petrol ihracatından elde ettiği geliri 2006 yılında 31,3 milyar Amerikan Dolarıdır, bu miktar 2007 yılında ise bu miktar 41,0 milyar Amerikan Doları, 2008 yılında 61,9 milyar Amerikan Doları olarak sıralayabiliriz.¹⁵⁵ 2008 yılında, Irak Petrol Bakanlığının belirlediği hedef, 2,2 milyar varil /günlük olarak gösterilmiştir. Ham petrol üretimi ise, belirlenen miktarın üstünde seyir ederek, Aralık ayı 2,42 milyon varil/günlük seviyesine ulaşmıştır.¹⁵⁶

2.2 Petrolün Silah Olarak Kullanılması

Petrolü silah olarak kullanma sözcüğü ilk önce Ekim 1973 Petrol ambargosu ile beraber türemiştir. Bazı Müslüman liderlerin yanı sıra Irak ve İran gibi ülkeler, petrolün İsrailin, Filistin topraklarından çekilmesi için kullanmışlardır. Petrol üreticisi Arap ülkeleri, 1956, 1967 ve 1973 yıllarında petrolü politik bir baskı aracı olarak kullanmışlardır. 1956 yılında, Mısır lideri Cemal Abdunhasırın Süveyş kanalının millileştirme kararını aldığında, İngiltere, Fransa ve İsrail tarafından saldırıya uğraması üzerine, Suudi Arabistan, Mısır ile olan güvenlik anlaşması gereği, İngiltere ve Fransa'ya olan petrol ihracatına ambargo uygulamasını empoze etmiştir. Fakat petrol üretimini kesmemiştir. Diğer taraftan, Suriye'deki milliyetçi bir grubun, Irak petrol şirketine ait petrol pompalama istasyonunu patlatması ile Irak'ın petrol üretimi kesilmiştir. 1956 yılı ambargosunun bedeli petrol fiyatlarının varil başına 25 sent yükselmesi olmuştur.¹⁵⁷

¹⁵³ United States Department of State Bureau of Near Eastern Affairs., **Iraq Weekly Status Report**, 28 December 2005,s.19., 27 December 2006.ss.19-20. <http://2001-2009.state.gov/p/nea/rls/rpt/iraqstatus/index.htm> (01.06.2009).

¹⁵⁴ United States Department of State Bureau of Near Eastern Affairs., **Iraq Weekly Status Report**, 21 March 2007.s.17. <http://2001-2009.state.gov/p/nea/rls/rpt/iraqstatus/index.htm> (01.06.2009).

¹⁵⁵ United States Department of State Bureau of Near Eastern Affairs., **Iraq Weekly Status Report**, 14 January 2009.s.18., 6.May 2009,s.8. <http://2001-2009.state.gov/p/nea/rls/rpt/iraqstatus/index.htm> (01.06.2009).

¹⁵⁶ **a.g.r.**,s.17.

¹⁵⁷ A.F Alhajji, **The Oil Weapon: Past, Present, And Future**, Oil & Gaz Journal; May2, 2005; 103, 17; ABI/INFORM Global. S.22.

1967 yılında ise, İsrail'in Mısır askeri havaalanını bombalaması sonucunda ABD, İngiltere ve Batı Almanya'ya petrol ambargosu uygulanmıştır. 1967 yılında uygulanan ambargo kararı, söz konusu devletlerin İsrail'e sağladığı askeri yardımlardan dolayı alınmıştır. Ambargo, 4 Haziran 1967 yılında başladı, 29 Ağustos 1967 yılında sona ermiştir.¹⁵⁸ 1967 savaşı sonunda nasıl Araplar ve Filistinli gerillalar İsrail'e karşı bir yıpratma savaşının vasıtası olarak kullanmaya karar vermişlerdir. 1973 Savaşı'nın sonunda da, petrolü İsrail'e karşı değil, fakat Batı'ya karşı siyasi silah olarak kullanmaya karar verdiler ve bunun neticesinde de bütün dünyada bir petrol krizi ortaya çıktı. Aslına bakılırsa, 1973 petrol krizi doğrudan doğruya 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın sonucu değildir. Bu savaş bu krizi hızlandırmıştır. 1973 Ocak ayında varili 2,59 olan Arap petrolü, 1973 Ekiminde 5,11 ve 1974 Ocak ayında da 11,65 a çıkmıştır. Bu, bir yıl içinde dört katından fazla bir artış demektir. Bu fiyat artışları bilhassa Batı Avrupa'da ve Japonya'da bir paniğe sebep olmuştur.¹⁵⁹

ABD ve Hollanda'ya uygulanan Ekim 1973 yılı petrol ambargosu, bir OPEC ambargosu olmadığı gibi bir Arap ambargosu da değildi. Bunun nedeni ise, Irak ve Omman gibi Arap devletler ambargoya katılmamışlar. Ambargo uygulayan devletlerin hedefi ise, İsrail-Arap savaşında Amerika'nın İsrail'e verdiği desteğin kesilmesi ve uluslararası kamuoyunu etkileyerek, İsrail'in 1967 yılı sınırlarına çekilmesini öngören BM'lerin 242 nolu kararın kabul edilmesidir. 1973 petrol ambargosu, 2 ayda Dünyanın petrol giderlerinde %5 lik bir azalmaya yol açmıştır. 1973 petrol ambargosu sona erdiğinde, petrol fiyatı ambargo öncesi seviyesine dönmüştür.¹⁶⁰

¹⁵⁸ a.g.m., s. 23.

¹⁵⁹ 1973 Petrol Krizi, http://www.genbilim.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=2472 (29.05.2009).

¹⁶⁰ A.F Alhajji, a.g.m., ss.24-25.

2.3 Irak Petrolünün Bölge Açısından Önemi

Petrolün enerji kaynağı olarak yerini tutacak başka bir seçenек bulununcaya kadar, dünya ekonomisi ve siyaseti üzerinde erişilmesi çok güç olan etkisini her zaman koruması muhtemeldir. Petrol, tüm geçmiş boyunca daima pazarlıklara konu olmuş, hayati önemdeki kararların temelini oluşturmuş ve günümüz dünyasında da ilerleme ve hakimiyetin sembolü haline gelmiştir. Bu nedenle savaşlar çıkmış, ülkeler işgal edilmiştir. Uluslararası platformda da 2003 yılında ABD'nin Irak'a girmesinin ve işgal etmesinin en büyük sebebinin enerji ve enerji nakil hatlarının kontrol edilmesi olduğu belirtilmektedir. Enerjiden kasıt temel anlamda petroldür. Bu bağlamda neden Irak sorusu akıllara gelmektedir. Dünya üretilebilir petrol kaynakları yaklaşık 1200,7 milyar varildir. Bunun yaklaşık 743 milyar varili Ortadoğu'dadır. Irak'ın kanıtlanmış petrol rezervlerinin ise yaklaşık 115 milyar varil olduğu bilinmektedir. Bu miktar dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una, Kuzey Amerika kıtasının üretilebilir petrol rezervlerinin ise yaklaşık iki katına denk gelmektedir. Irak petrolü, üretim maliyeti açısından dünyanın en ucuz petrollerinden birisidir. Irak petrolünün varil başına maliyeti ortalama 2,5 dir. Dünya ortalamasının varil başına yaklaşık 7-8 olduğu düşünüldüğünde Irak petrolünün önemi ortaya çıkmaktadır. Bugün için ABD, dünyada üretilen petrolün yaklaşık %24,1'ini tek başına tüketmektedir. Öte yandan ABD'nin petrol üretim oranı her geçen yıl gerilemekte petrol ithal etme oranı ise artmaktadır.¹⁶¹

İran ve Irak'ın kuşatılması politikasının yanında, petrolün güvenliği ve petrol kaynakları üzerindeki denetimin sürdürülmesi, ABD açısından 1990'lı yıllar boyunca da temel bir politika olmaya devam etmiştir. Ancak, Reagan ve Bush döneminde gelişen ilişkilerin aksine, Suudi Arabistan ile ilişkilerde bir gerileme söz konusu olmuştur. Özellikle Arap-İsrail barış sürecinde söz konusu olan tıkanma ve Suudi Arabistan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğine ABD'nin destek vermemesi, iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Bütün bunların yanında, özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren bir Suudi petrol milyarderi olan Usame Bin Ladin'in liderliğindeki

¹⁶¹ Bilgay Duman, **Irak Petrolü Ve Efsane Projeler.** <http://www.haber10.com/makale/ArticlePrint.aspx?id=9854> (01.06.2009).

El-Kaide örgütünün Amerikan hedeflerine saldırılar düzenlemesi ilişkilerin gerginleşmesinde katalizör rolü oynamıştır. Suudi Arabistan'ın 1998'de Irak'a düzenlenen "Çöl Tilkisi Operasyonu" sırasında ve 2001'de Afganistan'a düzenlenen "Sınırsız Özgürlük" operasyonu esnasında topraklarının kullanılmasına izin vermemesi ABD'yi yeni alternatifler bulmak zorunda bırakmıştır. Bu süreçte, 1990'ların sonuna doğru devreye giren Katar'ın El-Udeid hava üssünü özellikle belirtmekte yarar vardır. Bilindiği gibi, ABD'nin Irak'a düzenlediği saldırı esnasında Katar'ın sağladığı bu üssün, karargah ve hareket merkezi olarak kullanılması söz konusu olmuştur.¹⁶²

Irak, doğal kaynak ve coğrafi konumu bakımından bölge açısından önem arz etmektedir. Irak, Türkiye, İran, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve Kuveyt'le komşu olan bir ülkedir. Irak halkının söz konusu ülkelerle akrabalık bağıyla bağlı olmasının yanı sıra, bu akrabalıktan doğan önemli ticari münasebetler de mevcuttur. 2003 yılı sonrasında ise Türkiye gibi komşu ülkeler için önemli ticari Pazar haline gelmiştir. Irak'taki petrol sektörünün gelişimiyle beraber, bölge için daha fazla istikrar, Irak halkının alım gücü yükselmesinden kaynaklanan daha fazla ticari ilişkiler ve aynı zamanda petrol sektörüne yapılan yatımlardan bölge üzerinden yeni boru hatlar yapılması muhtemeldir. Böylece, bölgeyi enerji sektörünün yumağı haline getirecektir.

Irak petrolünün ihraç yollarının çeşitlendirilmesi hem ABD ve uluslararası petrol şirketleri hem de Irak ekonomisi için önemlidir. Basra Körfezinin açıldığı Hürmüz Boğazının kontrolünü elinde bulunduran İran'ın herhangi bir durumda burayı kapatması, Irak'ın petrol ihracatını durma noktasına getirebilir. Bu da bütçesinin yaklaşık %98'ini petrol gelirlerinin oluşturduğu Irak ekonomisine büyük zarar verebilir.¹⁶³

¹⁶² Tayyar Arı, **Washington'un Orta Doğu Politikası Yeni mi?**, www.tayyarari.com/download/eskiyazi/abdninortadogupol.doc (01.06.2009).

¹⁶³ Bilgay Duman, **Irak Petrolü Ve Efsane Projeler**, <http://www.haber10.com/makale/ArticlePrint.aspx?id=9854> (01.06.2009).

3. IRAK PETROLLERİNİN GELECEĞİ

3.1 OPEC Yönünden

Dünya da yaşanan hızlı teknolojik gelişmesiyle beraber petrol'e olan ihtiyaç gün artıkça artmıştır. Bu petrol ihtiyacını karşılayan en büyük kaynak ise OPEC'tir. 2007 yılı itibarıyla OPEC, dünya petrol ihtiyacının %44.9'unu karşılamaktadır.¹⁶⁴ 2004 yılı Uluslararası Enerji Kurumu tahminlerine göre: 2030 yılında OPEC'in Dünya petrol ihtiyacının %53'ünü karşılayacağını açıklamıştır.¹⁶⁵ OPEC'in resmi verilerine göre, 2007 itibarıyla Irak'ın ham petrol üretimi, toplam OPEC'in 32.077 milyon varil günlük miktarından 2.183.7 milyon varil günlüğünü oluşturmaktadır.¹⁶⁶ Bu miktar ise, OPEC'in toplam 731.101 milyar Amerikan Dolarlık petrol ihracat hacminin 37.300 milyar Amerikan Dolarlığı demektir.¹⁶⁷

Tüm bu veriler Irak'ın OPEC içindeki önemli yerini göstermektedir. Petrol fiyatındaki yükselişle beraber yeni petrol alanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçlara cevap vermek için, uluslararası petrol firmaları Irak topraklarında petrol arama ve işletme imtiyazı elde etmek için adeta yarışmışlardır. Buda, ileriki yıllarda yeni petrol alanları keşif etmek demektir. Irak içinde yeni petrol alanların keşfiyle beraber, günlük petrol ihracatında yükselme demektir. Irak'ın petrol ihracatının artması ise, OPEC içindeki konumunun güçlenmesine dolayısıyla petrol üzerinde etkinliğinin artacağı anlamına gelir. Bunu gören yabancı yatırımcılar, Irak'ın istikrarı için gereken tüm politik altyapının hazırlanması için çalışmışlardır.

¹⁶⁴ The OPEC Annual Statistical Bulletin, 2007,s.22.

<http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2007.pdf> (02.06.2009).

¹⁶⁵ Iraq Energy Data, Statistics and Analysis - Oil, Gas, Electricity, Coal, **Country Analysis Briefs Iraq**, 2007. www.eia.doe.gov (30.05.2009).

¹⁶⁶ The OPEC Annual Statistical Bulletin 2007,s.21.

<http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2007.pdf> (02.06.2009).

¹⁶⁷ The OPEC Annual Statistical Bulletin 2007,s.13.

<http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2007.pdf> (02.06.2009).

Irak petrol endüstrisinin özel şirketlere açılmasıyla birlikte OPEC'in etkinliğinin de büyük bir yara alacağı ve OPEC'in petrol sektörü üzerindeki gücünü kaybedebileceği öne sürülmektedir. Özellikle Suudi Arabistan'ın üretim ve fiyat üzerindeki gücünün Irak'taki üretim ile dengelenebileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda Amerikan merkezli çok uluslu petrol şirketlerinin Irak'ı OPEC ve diğer üretici güçlerin petrol üretimi ve fiyatı üzerindeki etkisini sınırlamak için kullanabileceği ileri sürülmektedir.¹⁶⁸

3.2 ABD Ve Müttefikleri Yönünden

2003 Martında başlayan Amerikan-İngiliz saldırısı karşısında güçlü bir direniş gösteremeyen Irak ordusu, kısa sürede dağılmıştır. Amerikan askerleri 9 Nisan'da Bağdat'a girmiş ve 1 Mayıs'ta da Başkan Bush Irak'taki savaşın bittiğini tüm dünyaya ilan etmiştir. Amerikan güçlerinin Bağdat'ta ilk işgal ettiği yerler arasında Petrol Bakanlığıdır Bağdat'ta denetimi ele geçirdikten sonra zaman kaybetmeksizin harekete geçen Washington yönetimi, Irak'a uygulanan denetimlerin sona ermesini ve Irak'ın dış borçlarının bir kısmının silinmesini talep etmiştir. Bush yönetimi açıkça bu ülkeleri, ya kurulacak yeni Irak yönetimi ile ilişkilerini iyi tutmaya ya da Irak'taki petrol ayrıcalıklarını kaybetme ve Saddam döneminden kalma borçlarından vazgeçme gibi bir ikileme karşı karşıya bırakmıştır. Karar ayrıca işgal güçlerini, petrol gelirlerinin kontrolü dahil olmak üzere Irak'ın siyasi ve ekonomik anlamda yeniden imarı sürecinde en yetkili otorite olarak tanımlanmıştır. Böylelikle Irak'ın petrol gelirlerinin dağıtımını ABD-İngiliz işgal otoritesinin denetimine geçmiştir.¹⁶⁹

2003 yılında Irak'ın yeniden yapılandırılması çerçevesinde yapılan mukavelelerin en az 3/2'sini Amerikan şirketleri hiçbir ihale veya rekabet olmadan elde etmişlerdir. Mukavelede aslan payını kaptan Amerikalı şirketlerdir. Bunların başında ise

¹⁶⁸ Veysel Ayhan, **Petrol Ve Güvenlik: Ortadoğu'daki Krizlerin Ekonomik Politikası**, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005,s.219.

¹⁶⁹ a.g.e., s.215.

Irak'taki kazançları sayesinde yıllık geliri 11 milyar Dolar civarında olan ve bir dönemler Dick Cheney'in danışmanlığını yürüttüğü Halliburton şirkettir. Amerikan yönetimi; Irak'ta yeni idari ve siyasi yapılandırma süreci ile, Orta Doğu'daki zengin petrol kaynaklarını denetim altında tutma arasında güçlü bir bağlantı kurmaktadır. Bush yönetimi, Irak Savaşı ile birlikte Basra Körfezinde başlayan rejim değişikliğini bir başlangıç olarak görmüştür. Amerikan enerji çıkarları gerektirirse, sürecin petrol zengini diğer ülkeleri de içine alabileceğini; diğer devletlerin (Rusya, Çin veya Fransa) Basra Körfezi'ndeki etkilerinin önemsiz olduğunu; enerji kaynakları konusunda güvenli erişim hakkının ABD açısından ne kadar önemli bir mesele olduğunu göstermiştir.¹⁷⁰

Irak'taki yeni petrol düzeni, bir süre sonra tüm Orta Doğu ülkelerine dayatılabilecek niteliktedir. Buna göre, Washington'un Irak petrolünün işletilmesinde yabancı şirketlere ağırlık verilerek, Irak petrol endüstrisinin özelleştirilmesi ve yabancı sermayeye açılmasını desteklemiştir. Özelleştirmenin, petrol gelirlerinin şeffaf ve tüm taraflara adil dağılımını sağlamak ve aynı zamanda merkezi otoritenin petrol gelirlerini tek başına kullanarak, yine Amerikan karşıtı bir rejime dönüşmesini engellemek için desteklendiği ileri sürmüştür.¹⁷¹

Uluslararası camia, Amerika ve Müttefiklerinin Irak'tan çekilmeleri durumunda, olası bir kaos ortamından çekinmektedirler. Çıkabilecek böyle bir kaos ortamın, özellikle petrol arzını, dolayısıyla petrol fiyatlarının yükselmesine neden olacaktır. Amerikan güçleri, Irak'tan çekilmeden önce geride güvenlik risklerini minimize edebilecek ulusal güçlü bir ordu oluşturmaya çalışmışlardır.

¹⁷⁰ a.g.e., s.216.

¹⁷¹ a.g.e., s.219.

3.3 Körfez Bölgesinin Güvenliği Yönünden

Körfez ülkeleri (Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar), Dünyanın %65 ile 70 arasında petrol rezervine sahiptirler. Körfez bölgesi, enerji tedariki bakımından dünya için vazgeçilmez konumdadır. Ancak, İsrail-Arap savaşı, Arap-İran savaşı, ABD-İrak savaşı ve Arap-Arap savaşı sayesinde, Körfez Ülkeleri'nin güvenliği sürekli istikrarsız durumdadır.¹⁷²

1980 li yılların İran-İrak savaşı döneminde, körfez bölgesindeki bazı petrol tesisleri zarar görmüştür. Bu zararlardan dolayı, uluslararası petrol piyasası olumsuz olarak etkilenmiştir.¹⁷³ Olumsuz etkilenmeleri bertaraf etmek için, körfez bölgesinde hali hazır vurucu güç barındırmak gerekmektedir. Bu vurucu askeri güç Ocak 1983 yılında "ABD Merkez Komutanlığı" adı altında kurulmuş, bu askeri birliğin temel amacı, bölgede istikrarı sağlamak ve bölgeyi muhtemel askeri saldırılardan korumaktır.¹⁷⁴ Irak, Basra Körfezini kullanarak güneyden çıkarılan ham petroleri satmaktadır. Irak, yeni petrol alanları çalıştırarak, Basrada bulunan limanların kapasitesini arttırmaya gidebilecektir. Böylece, Körfez üzerinden ihraç edilen petrol miktarının artacaktır. Böylece Irak ekonomisi için, körfezin güvenliğinin önemi olabilecektir.

3.4 Irak'ın İç İstikrar Yönünden

İçinde bulunduğumuz dönemde Irak'ın iç istikrarını tehdit eden en önemli unsur petrol tesislerine yönelik terör saldırılarıdır. 2003 yılı Amerikan işgali sonrası tırmanan terör faaliyetleri, petrol tesislerini hedef alarak, Irak'ın petrol üretim ve

¹⁷² Şamil Şen, Tuncay Babalı, Energy Policy, **Security concerns in the Middle East for oil supply: Problems and solutions**, 19 June 2006. www.elsevier.com/locate/enpol (02.06.2009).

¹⁷³ Anthony H. Cordesman, **The Gulf And The Search For Strategic Stability**, Saudi Arabia, The Military Balance In The Gulf, And Trend In The The Arab-İsraili Military Balance, Westview Press, London 1983, s.541.

¹⁷⁴ United States Central Command. <http://www.centcom.mil/ar/about-centcom/our-mission/> (02.06.2009).

ihracatını olumsuz yönde etkilemişlerdir. Küresel Güvenlik Analiz Enstitü verilerine göre, 12 Haziran 2003 yılı ile 27 Mart 2008 yılı arasında, Irak'ın sadece petrol tesislerine yapılan terörist saldırı sayısı 469 olarak gerçekleşmiştir.¹⁷⁵ Irak, petrol gelirlerine bağımlı bir ülkedir. Irak'ın petrol sektörü gelişebilmesi için bu gibi terör saldırılarının önlemesine gereği mevcuttur.

Bugün Irak ekonomisini ve dolayısıyla, petrol sektörünün önünde en büyük tehdit: terördür. Irak'ta petrol tesislerine yapılan terör saldırıları, petrol arzını etkilemektedir. Bu etkileşim, dolaylı ya da doğrudan uluslararası petrol fiyatları üzerinde olumsuz etkiler bırakacağı unutulmamalıdır.

¹⁷⁵ Energy Security, **Attacks on Iraqi pipelines, oil installations, and oil personel.** <http://www.iags.org/iraqipelinewatch.htm> (01.06.2009).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu bölgesi, jeopolitik ve doğal kaynak bakımından dünyanın en zengin bölgelerinden birisiydi. Batı ekonomilerinin gelişmesiyle birlikte doğal kaynak (hammadde ve enerji kaynağı) ihtiyaçları artmıştır. Özellikle, petrolün bulunması, sosyal ve ekonomik hayat içinde artan hızda kullanılması bölgenin önemini ve bölgeye gelişmiş ülkelerin ilgisini gün geçtikçe arttırmıştır. Osmanlı topraklarında zengin bir şekilde bulunan petrol; bölgeye İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin ilgisini çekmiştir. Bu amaçla, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyetlerine son vermek için Sykes-Picot gizli anlaşması; İngiliz, Fransız ve Çarlık Rusyası arasında 1916'da imzalanmıştır. Çarlık Rusyası'nın, Bolşevikler tarafından ihtilalle devrilmesinden sonra Rusya, söz konusu anlaşmayı ifşa etmiştir. Böylelikle, Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya bu anlaşmadan haberdar olmuş, buna rağmen anlaşma maddelerine dayanan şekilde bölgenin parçalanmasına ve yeniden şekillendirilmesine devam edilmiştir. Anlaşmaya göre, bölgenin yer altı ve yer üstü kaynakları, İngiliz ve Fransızların mandater yönetimine geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun üç vilayeti olan Musul'un, Bağdat'ın ve Basra'nın birleşiminden oluşan ve 'Sykes-Picot' anlaşmasıyla teyit edilen Irak devleti kurulmuştur. Irak kurulduğu günden bugüne istikrarsızlıklarla boğuşmaktadır.

1958'den sonra oluşan Irak Cumhuriyet yönetimi, 1970'lerde Saddam Hüseyin'in ihtilal ile yönetime el koymasıyla son bulmuştur. Yeni bir yönetim, yeni bir dikta anlayışı Irak'ta hakim kılınmıştır. Saddam Döneminde Irak; çeşitli sosyal, ekonomik ve etnik çalkantılar yaşamıştır. Bu çalkantılar Saddam Hüseyin'in dikta yönetim anlayışı ile bastırılmıştır. Özellikle 1973'ten sonra artan petrol fiyatlarıyla beraber, Irak ekonomisinde, petrol gelirlerin girdisine paralel olarak büyük gelişmeler gözlenmiştir. Zamanla bu gelişim bölgede dış kışkırtmalar ile birlikte çatışmaya dönüşmüştür. Çatışmaların en önemlisi İran-İrak savaşı olarak karşımıza çıkmaktadır. İran-İrak savaşın sona ermesinden sonra, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, I. Körfez Savaşına neden olmuştur. Müttefiklerin Irak yönetimine uyguladıkları askeri baskı ile Kuveyt işgali sona ermiştir. Başlatılan bu savaş ve özellikle savaş sonrası ambargonun

ardından, Irak ekonomisi olumsuz biçimde etkilenmiştir. Petrol gelirleri uygulanan ambargo ile BM tarafından kısıtlanmıştır. Bu kısıtlamalar sonucunda, Irak'ın zorunlu maddeler dışında petrol ihracına izin verilmemiştir. Saddam yönetiminin, yanlış uygulanan Devletçi-Planlamacı yönetim anlayışının bir sonucu olarak, Irak ekonomisi devlet tarafından tayin edilen sektörlerde petrol gelirlerinin desteği olmasına rağmen sürekli gerilemiştir. Yönetim, savaş malzemelerinin üretiminde ikameye yönelerek büyük gelir kaynakları israf etmiştir.

2003'de ABD ve Müttefikleri, Irak'ın teröre verdiği destek ve BM kararlarını yerine getirmediği gerekçeleriyle II. Körfez Savaşını başlatmışlardır. II. Körfez Savaşını başlatan ABD ve İngilizlerin hedefi Irak petrol üretimi ve üretim tesisleri olmuş, Irak'ın işgali ile ilk başta Irak'ın Petrol Bakanlığı ablukaya alınarak korumaya alınmıştır. Irak petrolünün gelir ve giderleri, işgal kuvvetlerinin eline geçmiştir. İşgal kuvvetleri, Iraktaki faaliyetlerindeki giderlerini, Irak'ın sattığı petrol gelirlerinden karşılamaktadırlar. Böylece, ABD ve İngiliz askeri harcamaları daha az mali kaynağa ihtiyaç duymuşlardır.

Irak'ın II. Körfez Savaşıyla beraber, çöken ekonomik yapısı ve piyasası, yeni yeni düzelmeye başlamıştır. Bu düzelve, güdümlü bir düzeldir. Yeni rejimde, halkın elinde daha fazla para geçmiştir. Bununla beraber, sosyal bunalım iç ekonomik istikrarsızlıklar devam etmektedir.

Bölgenin güvenliği ve Irak petrolünün geleceği hala tartışma konusudur. Irak, dünya rezervlerinin %10'nuna sahiptir. Petrolün çıkarma maliyeti diğer ülkelere göre daha ucuzdur. Böyle olması işgalci ülkelerin dikkatini çekmekle birlikte, üretim ve fiyat istikrarını da kontrol altına tutmaktadır. 1960'ta kurulan OPEC'in faal üyesi olan Irak, 1991 den 2003 yılına kadar OPEC içi faaliyeti en azken, 2003'ten sonraki dönemde ise özellikle Amerika kontrollü ile OPEC içerisindeki faaliyetlerini sürdürmektedir.

Bölgeden ABD askerinin çekilmeye başlamasından sonra bile, Irak'ın istikrarı ve petrol gelirlerinin durumu hala açıklığa kavuşmamış durumdadır. Sürekli çatışmaların olduğu Irak'ta, ABD'nin ayrılmasıyla yeni bir ekonomik ve siyasi durum

ortaya çıkacağından; yönetim çatışmaları ve istikrasızlıkları devam edecektir. Elde edilen petrol gelirlerinin geleceği ve paylaşımının nasıl olabileceği açıklığa kavuşmuş değildir. İstikrasızlık sürüp giderken, bölge barışının da olumsuz yönde etkilemesine devam edecektir.

Tüm bu etkenler göz önünde bulundurularak hem Irak yönetiminin ve halkının, hem çevre ülkelerin, hem de petrolün dünya ekonomisindeki önemi ve Irak'ın petrol üretim gücü unutulmadan, değişikliklerin süreci ve tüm bu muhataplar açısından konjonktürel önemi mercek altına alınmalıdır. Irak halkının çıkarları ve Irak ekonomisi, Irak istikrarı açısından değerlendirilmeli ve güncellenmelidir. Bunun oluşturulmasında iç dinamikler göz ardı edilemez güçtedir. Yine komşu ülkelerin tüm bu süreçlerden etkilenmesi durumu söz konusudur. Çevre ülkeler de kendi çıkarları ve durumları açısından gelişmeleri yakından takip etmek ve kendilerini değişen koşullara göre hazırlamak zorundadır. Petrolün ve Irak petrolünün dünya ekonomisindeki yeri ve büyüklüğü de tüm ekonomik ve siyasal yapılar tarafından göz arı edilemeyecek güçtedir. Yapılan müdahaleler, değişiklik ve tekrar yapılandırma çalışmaları ve biçimlendirme faaliyetlerinin de bölgenin ekonomik, kültürel ve sosyal istikrarı üzerinde suni ve olumsuz sonuçlar doğurabileceği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Anthony H. Cordesman, **The Gulf And The Search For Strategic Stability, Saudi Arabia, The Military Balance In The Gulf, And Trend In The The Arab-İsraeli Military Balance**, Westview Press, London, 1983.

David Seddon, **A Political And Economic Dictionary Of The Middle East**, Europa Publications, London, 2004.

Fulya Atacan(hzl.), **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004.

Kayis, Salih Al-Badri, **Takwim Al-Naşatat Al-masrifiya Fi Al-İrak**, Al-İktisat Al-İraki Wal-Mutaghayirat Al-Bia Al-Arabiya Waldwaliya, Bağdat, 2002.

Leonardo Maugeri, **The Age Of Oil, The Mythology, History,And Future Of The World's Most Controversial Resource**, Praeger Westport Connecticut, London, 2006.

Mesut Özcan, **Sorunlu Miras Irak**, Küre yayınları, İstanbul, 2003.

Robert Benewick, Philip Green, **20.Yüzyıl Politik Düşünceleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2000.

Robert Springborg, **Oil And Democracy in Iraq**, SOAS Middle East Series, London, 2007.

Suphi Abdulhamit, **Asrar Thawrat 14 Tammuz 1958 (14 Temmuz 1958 Devrim sırları)**, İkinci Baskı, Dar Al-Arabiya Bi-Mawsuaat, Lübnan, 1994.

Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, Tarihi Araştırmalar Ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1996.

Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, 2007.

Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, 2.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen, **Irak Krizi (2002-2003)**, Asam Yayınları, 2003.

William R. Polk, **Irak'ı Anlamak**, Nurettin Elhüseyni (çev.), NTV Yayınları, 2007.

Yves Lacoste, **Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün uzun Tarihi**, NTV Yayınları, İstanbul, 2007.

Dergiler:

A.F Alhajji, **The Oil Weapon: Past, Present, And Future**, *Oil & Gaz Journal*; May2, 2005; 103, 17; ABI/INFORM Global.

Michael Makovsky, **Iraq's Oil Progress**, *The weekly Standard*, 25 Ağustos 2008, 13, 46, Academic Research Library.

Şevki Özbilen, **Kaynakların Paylaşımı ve II. Körfez Savaşı**, *Finans Dünyası*, Sayı: 160, Nisan 2003.

Raporlar:

Alrubaie, Falah, **An Evaluation to Industrial Developmentin Iraq "During 1975-1990"**, MPRA Paper No. 8331, 19. Nisan 2008. http://mpra.ub.uni-muenchen.de/8331/1/MPRA_paper_8331.pdf (02.03.2009).

Christopher Foote, William Block, Keith Crane, Simon Gray, **Economic policy And Prospects İn Iraq**, **Public Policy Discussion Papers**, Federal Reserve Bank Of Boston, No. 04-1.

İnci Selin Aydın, **"İrak Cumhuriyeti ülke Raporu"**, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, 2009.

Jonathan E. Sanford, RL31944 ,Report for Congress ,**Iraq's Economy: Past, Present, Future**, Congressional Research Service, The Library of Congress, 2003. <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/rl31944.pdf> (03.05.2009).

Manfred Horn, **Oil Production İn Iraq: Persisting Decline Or Upswing?**, *Economic Bulletin*, Springer Berlin/Heidelberg, 2003.

Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, **Riskler Ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği Ve Türkiye**, Tepav Ortadoğu Çalışmaları, 2007.

Taha Özhan, “**Irak Ekonomi-Politigi**”, Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dosyası, 2006.

Task Force to Improve Business and Stability Operations in Iraq Industrial Revitalization Initiative , Overview For Effort, Nisan 2007.

United States Department of State Bureau of Near Eastern Affairs, **Iraq Weekly Status Report 14 Jan 2009**. <http://2001-2009.state.gov/p/nea/rls/rpt/iraqstatus/index.htm> (01.06.2009).

United States Department of State Bureau of Near Eastern Affairs, **Iraq Weekly Status Report 6.May 2009**. <http://2001-2009.state.gov/p/nea/rls/rpt/iraqstatus/index.htm> (01.06.2009).

United States Department of State Bureau of Near Eastern Affairs, **Iraq Weekly Status Report 21 March 2007**. <http://2001-2009.state.gov/p/nea/rls/rpt/iraqstatus/index.htm> (01.06.2009).

United States Department of State Bureau of Near Eastern Affairs, **Iraq Weekly Status Report 27 December 2006**. <http://2001-2009.state.gov/p/nea/rls/rpt/iraqstatus/index.htm> (01.06.2009).

United States Department of State Bureau of Near Eastern Affairs, **Iraq Weekly Status Report 28 December 2005**. <http://2001-2009.state.gov/p/nea/rls/rpt/iraqstatus/index.htm> (01.06.2009).

Vural çekinmez, **Irak Ülke Profili**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.2006.

İnternet:

Abrief Modern Political History of Iraq. <http://www.e-book.com.au/iraqhistory.htm> (16.01.2009).

Irak Tarihi,2007. <http://www.webhatti.com/tarih/54371-irak-tarihi.html> (06.01.2009).

İndustrialization. <http://countrystudies.us/iraq/56.htm> (13.05.2009).

Saddam Hussain. <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB107/iraq02.pdf> (26.01.2009).

The Coalition Provisional Authority's Experience with Economic Reconstruction in Iraq. <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr138.pdf> (25.04.2009).

The Department of State, Bureau of Near Eastern Affairs. February 2008. <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/6804.htm> (03.05.2009).

The Revolutionary Command Council. [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+iq0071\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+iq0071)) (22.02.2009).

The Sykes-Picot Agreement.1916. <http://www.bu.edu/mzank/Jerusalem/tx/Sykes-Picot.htm> (06.01.2009).

Library of Congress, Federal Research Division, Country Profile: Iraq. August 2006. <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iraq.pdf> (03.05.2009).

The Emergence Of Saddam Husain, 1968-79. [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+iq0023\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+iq0023)) (22.02.2009).

1973 Petrol Krizi.
http://www.genbilim.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=2472
(29.05.2009)

Iraq Energy Data, Statistics and Analysis - Oil, Gas, Electricity, Coal, Country Analysis Briefs Iraq, 2007. www.eia.doe.gov (30.05.2009).

Curt Tarnoff, Congressional Research Service, Iraq Reconstruction Assistance March 12 2009. <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL31833.pdf> (30.05.2009).

Bilgay Duman, Irak Petrolü Ve Efsane Projeler.
<http://www.haber10.com/makale/ArticlePrint.aspx?id=9854> (01.06.2009).

Tayyar Arı, Washington'un Orta Doğu Politikası Yeni mi?
www.tayyarari.com/download/eskiyazi/abdninortadogupol.doc (01.06.2009).

United States Central Command. <http://www.centcom.mil/ar/about-centcom/our-mission/> (02.06.2009).

Energy Security, Attacks on Iraqi pipelines, oil installations, and oil personel. <http://www.iags.org/iraqpipelinewatch.htm> (01.06.2009).

Falah Khalaf Al-robayi, Alsinaat Al-saghira we Almutawasita fi Irak,
<http://www.alsabaah.com/paper.php?source=akbar&mlf=interpage&sid=18475>
(14.05.2009).

Bültenler:

Irak Limitet Petrol Şirketi, “**Maat Hakika we HAKika An Şarikat Naft Al-İrak Al mahduda**”,(Orijinal Metinden)

Şamil Şen, Tuncay Babalı, **Energy Policy, Security concerns in the Middle East for oil supply:Problems and solutions**,19 june 2006. www.elsevier.com/locate/enpol (02.06.2009).

The OPEC Annual Statistical Bulletin 2007.
<http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2007.pdf>
(02.06.2009).

Bilimsel Tezler:

Aslıhan Anılar, **Russian Foreign Policy Towards Iraq In The Post-Cold War Era**, (Ortadoğu teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

Atilla Uğur, **Geçmişten Günümüze Kuzey Irak’ın Beşeri Coğrafyası ve Sosyal Yapısı**, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2002.

Erol Umut, **Musul Meselesinde Petrol Faktörü**, (Ankara üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

Mustafa Çaykuş, **Kuzey Irak’ın Yapısı, Bölgedeki oluşumlar, Bölge İçi ve Bölge Dışı devletlerin Amaçları ve Etkileri**, (Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005.

Neda Kordestani, **The Political Role Of Oil İn The Middle East**, (In Partial Fulfilment Of The Requirements For Degree Of Master Of Art In International Relations), San Diego, 1998.

Sott M. Corbett, **America’s Reliance On Oil: Economic, World And Environmental Effect**, (Requirements For the Degree Of Master Of Arts In Business And Polcy Studies),State University Of New York Empire State College, 2007.

Veysel Ayhan, **Petrol ve Güvenlik: Ortadoğu’daki Krizlerin Ekonomik Politığı**, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005.

Yusuf Turan etiner, **The Baghdad Pact: An Anglo-American Quest For Policy In The Middle East**, (Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Ekonomi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 1996.

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadı Anabilim Dalı'nda 301100720070001 no. lu Chaten Abdaljaber MAHDİ' nin hazırladığı "II. Körfez Savaşından Sonra Irak Ekonomisi ve Irak Petrollerinin Irak Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisanüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca 05.05.2009 Cuma günü saat 14:00 de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin *..Kabul..* ne OYBİRLİĞİ/ÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yard. Doç. Dr. Kamil USLU	<i>Kabul</i>	<i>[Signature]</i>
Yard. Doç. Dr. Suat YAVUZ	<i>Kabul</i>	<i>[Signature]</i>
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	<i>Kabul</i>	<i>[Signature]</i>

